
BALDVINVS
DE
CALCEO
ET
NIGRONIVS
DE
CALIGA
VETERVM.
MDCLXVII.
H. Bary sculp.

B. BALDUINUS
DE
CALCEO ANTIQUO,
ET
JUL. NIGRONUS
DE
CALIGA VETERUM.

Acceſſerunt ex Q. SEPT. FL. TERTULLIANI, CL. SALMASI, & ALB. RUBENI ſcriptis plurima ejuſdem argumenti.

In his Scriptores veteres quamplurimi explicantur, & emendantur, nec non res ipſæ adjectis æneis figuris illuſtrantur.

OPTIMI CONSVLTORES MORTVI

AMSTELODAMI,
Sumptibus ANDREÆ FRISI. 1667.

Nobilissimis, Amplissimis, Doctissimisque Viris,

D. ADRIANO & D. JOANNI } de ROSA,

Fratribus germanis, Dominis & fautoribus suis plurimum colendis,

ANDREAS FRISIVS S.

QUi libros suos alijs dedicant typographi, id unum mihi agere videntur, ut sibi amicos, operi patronos quærant. Mihi contra accidit, ut dum nomina vestra huic o-

peri inſcribo, nullius invidia mihi metuenda ſit, & de favore veſtro planè ſecurus eſſe poſſim. Ac librum quidem ipſum quod ſpectat, puſilli admodum animi ſim neceſſe eſt, ſi tanta auctorum ejus claritudine fretus, plus ab improborum livore mali, quàm à judicijs eruditorum emolumenti expectem. Vos autem Nobiliſſimi Viri quod attinet, ex quo Dominorum *Overbequiorum* beneficio in veſtram notitiam pervenire mihi contigit, uſque adeo omnem humanitatis & benevolentiæ modum abunde expleviſtis, ut quod deſiderari amplius poſſit, nihil, quod deprædicare debeam longè plurimum ſu-

per-

perſit. Quanquam ſi iſtiusmodi nihil ſubeſſet, eâ tamen eſtis eruditione, eâ linguarum & veræ antiquitatis notitiâ præditi, ut nemini potius quàm vobis offerri hic liber debeat. Nimirum eſt ſuus etiam bonis litteris genius, qui ad alios quam vos veſtrique ſimiles tranſlatus, hoſpitari neſcit, pavetque novitatem: ut peſſimè meo quidem judicio agant, qui omnia omnibus offerendo, ſuam pariter & bonarum artium exiſtimationem miſerè proſtituunt: ſed hoc ſeculi & hominum vitio fit, quod facilius reprehendas quam corrigas. Mihi ſatis eſt, tales in vobis inveniſſe patronos, qui liberalia liberaliter &

ex

ex æquo æſtimant: nec dubito, quin vobis etiam plus ſatis futurum ſit, talem in me inveniſſe clientem, qui quanto per tenuitatem ſuam minus ſolvere poteſt, tanto ſe vobis debere magis lubens volensque profitetur. Salvete Viri Ampliſſimi, & noſtro, reique litterariæ bono quam diutiſſimè valete.

AN-

ANDREAS FRISIVS

LECTORI.

Exiguæ molis opus est, quod ad te ferimus, benigne Lector, sed cui in hoc genere scripti simile non extat, & præterquam quod magnis auctoribus debetur, non exiguo etiam labore à nobis recensendum fuit. Etenim, si ea demas, quæ ex SALMASII *notis ad* TERTVLLIANI *pallium, & ex* RVBENI *de re vestiaria commentario excerpta, propter argumenti similitudinem in tuos usus hîc adjecta sunt, usque adeo nihil intemeratum, & à mendis immune fuit, ut non textus mo-*

do ipse, sed allegata etiam, & ut brevibus me explicem, omnia cum suis fontibus conferenda, & non sine temporis & rerum nostrarum dispendio emendanda fuerint. Et cùm ne sic quidem desiderio nostro satisfieret, obscuriorque materia videretur, quàm ut nudis verbis repræsentari commodè posset, à probatissimis quibusque auctoribus mutuo sumptas icones suis quasque locis inseruimus; vocatis etiam in partes illis, quæ alieni quidem fori esse videbantur, tales tamen erant, ut conferre aliquid ad instituti nostri rationem possent; qualis est illa, quæ ad exemplar Diptychi Leodiensis, præter Senatorios calceos, (qui argumentum nostrum propius

pius

pius ſpectant) omnem etiam Conſularem ornatum, cum lato clavo, toga picta, tunica palmata, ſubarmali profundo, mappa circenſi, ſcipione eburneo & ſella curuli nobis exhibet. Denique ut ad ſummam rei deſiderari nihil amplius poſſet, præter NIGRONI *de caliga diſſertationem, & geminum ſyllabum Auctorum, rerum etiam & verborum indices duos multò auctiores adjecimus, allegata à textu, & hæc à notis noſtris characterum diverſitate diſcriminantes. quæ omnia non eum in finem à nobis dicta exiſtimes velim, ac ſi hoc qualicunque mangonio hederam operi ſuſpendere animus eſſet, ſed ut ingenuè omnia commemorando,*

rando, antea quàm manum æri tuo admoveas, quale illud ſit, quod empturus es, ſcias. Vale

BENEDICTI BALDUINI AMBIANI,

CALCEUS ANTIQUUS & MYSTICUS.

PRÆFATIO.

Ad Lectorem benevolum.

TAntus, tamque latè diffusus eſt litterarum campus, ut etiamſi nihil dici poſſe videatur, quod non dictum ſit prius: tamen ſemper abundè ſatis aliquid ſuperet, in quo litteratorum induſtria queat exſpatiari. Quò fit, ut dum plerique, pro ſuo quiſque ingenio, in diverſis hujuſce litterarij campi partibus excolendis operam ſuam ſtudiosè con-

ferunt, non omnino aliis Spartam, si quam nacti sint, adornandi occasio prærepta videatur. Quamobrem, etsi non is sim, qui ullum dignitatis locum inter eruditos ausim ambire; nemini tamen, credo, videbor injurius, si ex iis, quæ olim inter legendum collegi, quædam hic selecta in medium proferam; Quæ si nihil exquisitius spirent, me saltem aliquando in litterarum studiis operam aliquam posuisse testentur. Quis enim in ampla & celebri urbe (ut ab ea re petam exemplun, unde nobis scribendi argumentum petitum est) calceorum opifices jure reprehendat, quòd eam artem amplexi, in qua multùm operæ, lucri parum atque honoris reperitur, urbem ipsam minus honestent, quàm qui se nobilioribus addixerunt? Quis etiam in ipso calceorum opificio sutores illos jure censeat explodendos, qui crassos rusticorum perones consarcinant; eosque tantum retinendos, qui in consu-

en-

endis elegantioribus nobilium ſocculis honeſtius operam ſuam ponunt? Omnes certè Reipublicæ utiles, atque adeò viliores ornatioribus decus & laudem ampliorem conciliant, dum ſimul oppoſiti facilè deprehenditur, quantum alii aliis antecellant. Ita dum *De Calceis veterum, deque myſtica Calceorum ſignificatione* ſcribere inſtituo; hinc à me juſtam reprehenſionem amolior, quod cùm alii triumphos, & magnarum rerum ſpectacula, altè volante penna, per ævum & gentes evehant; ego abjecto trepidantium pedum veſtigio, in vili Calceo conſiſtam, ſtatuamque non altius eo conſcendere; ne fortè quis ſtatim jure monitum illud objiciat, *Ne ſutor ultra crepidam.*

Quod ſi pleroſque certum ſit hunc calceum, quem rudi ſubula compactum imus, elegantius concinniuſque adornaturos, ſi manum operi admoviſſent; ut non invideo,

 ita

ita mihi non invidiosum fore facilè spero. Iis enim,

[a] *Queis meliore luto finxit præcordia Titan,*

—— [b] *Quorumque imagines lambunt Hederæ sequaces,*

suam laudem intactam relinquo; Immo amplius adorno, si qua ex mearum nugarum objectu illorum gloriæ fieri possit splendoris accessio. Mihi certè, quod sciam, quam levis armaturæ sim, nullam prorsus laudem arrogo. Neque animus est aut ambitio, quod natura pedibus substravit, id sinu gestari; Calceum dico, quem non alio fine compegi, quàm ut calcetur. Id si bonus facilisque lector præstiterit, non in meam contumeliam, at in usus suos, donec alium elegantiorem, pedique suo aptiorem nactus sit, egregiè mecum actum esse putabo.

CA-

a *Iuven. Sat.* 14. *v.* 36. b *Persius Prologo Satyr.*

CAPUT I.

Calceorum origo. Adamus primus sutor; Imò ipse Deus.

INTER ea, quæ ad calceorum tractatum pertinent, primùm eorum origo, præstricto vocis etymo, ducat ordinem. Non equidem difficili opus indagine, ubi fons, unde Calcei vox est derivata, quæritur. A calcibus enim, qui posteriores & imæ pedum partes sunt, pedum integumenta Calceorum sumpserunt appellationem: vel quod calcibus premantur, vel quod eosdem contra itinerum offendicula muniant. Hinc etiam deductum calcandi verbum, quod est pedibus premere, ut & Calcarium nomen, quod ea calcibus sive calcaneis applicari soleant. Atque ut à calcibus calcei, sic ab his calceoli, calceamina, & calceamenta; sic & calceatus, calcearium, &

calceolarii ſuam vocem mutuantur. Sed ubi certò dignoſcenda Calceorum origo? Certè ſi expreſſa veterum monumenta conſulimus, non tantum obſcura illa eſt, verùm etiam penitus incognita. Nihilominus in ea lucem aliquam dabitur aſſequi, ſi conjecturam ducem ſequi velimus: ea enim, licèt in multis plerumque fallax, nos, ut opinor, indubio pede ad Adami protoparentis noſtri tempora deducet. Scio, nonnullos, ex [a] Plinio, primum conſuendorum Calceorum artificium cuidam Boëthio tribuere. Sed quandonam ille vixerit, aut ubi, non docent. Unde præſtat aliò, nempe ad ipſa mundi primordia, confugere. Nam ecce, ſtatim poſt admiſſum ab ipſo primo parente peccatum, juſtus peccati vindex Deus in eum verba illa, non quæ in ventos illico evolarent, ſed quæ mulctam conceptam ſecum ferrent, efficaci voce

[a] *Lib. 7. c. 56.*

ce diſtringit: [b] *Maledicta terra ſpinas & tribulos germinabit tibi.* Quid tum ille miſer? An inops omnino conſilii nudis pedibus paſſim, dum vitæ neceſſaria huc & illuc incedendo procurat, ingredietur? An teneras pedum plantas ſpinis & tribulis miſerè lancinari, diffindi, diſcerpique nullo ſuppetente remedio patietur? Equidem ſi omni animantium generi hoc eſt à natura tributum, ut ſe, vitam, corpusque tueantur, fugiantque ea quæ nocitura videntur; nemo tam ſtupidum hebetemque primum illum hominem dixerit, quin ei ſtatim in mentem venerit, quomodo ſe pedeſque ſuos incedendo poſſet à ſpinarum tribulorumque injuria defendere.

Quæ mens igitur illi primùm, poſt vetiti fructus eſum, conſuendorum è ficuum foliis perizomatum rationem ſuggeſſerat, quo pudendorum velaret turpitudinem;

b *Geneſ.* 3. *v.* 18. & 19.

eadem & illum artem edocuit, qua ſibi uxorique ſuæ Calceos, è cæſorum animalium pellibus, aptè commodèque conſarcinaret. Quid? An non & Deus ipſe illi præivit exemplo? *Fecit Adæ & uxori ejus tunicas pelliceas, & induit eos:* Inquit in ſacra pagina Moſes. Utcumque prius per perizomata illa videbatur verecundiæ conſultum: Sed non ſatis ea erant corpori adverſus aëris injurias protegendo. Eam ob rem (rationes alias, quæ multæ poſſent afferri, ſciens omitto) cæſis animalibus ſuas pelles Deus detraxit, iiſque in veſtes aptatis, nuda protoparentum membra contexit. Hoc edoctus exemplo Adamus eadem ratione pedum nuditati non conſuleret? Id facilè quivis in animum ſuum poteſt inducere.

Sed malim ego nihilominus Deum ipſum primum & proprium calceorum authorem agnoſcere Quod ut credam multa mentem incli-

clinant. At unum hoc præ cæteris, quod cùm per tunicam pelliceam Adami nuditati voluerit Deus esse consultum, ne gravior aëris inclementia illi nocumento esset; ut non est parcus, aut imprudens, aut invidus, aut inops bonorum largitor; ita censendus est illi Calceos eadem ratione consuisse, quo in necessariis ad vitam comparandis, minaces spinarum tribulorumque aculeos tutius evitaret.

At in delicti vindictam terra jussa est illi spinas & tribulos germinare, subjiciet fortè aliquis: Frustra verò pœna indicitur, ubi statim id succurrit, quo illius sensus eludatur: atque adeò non est quod Calceorum, quibus sentium hebetantur aculei, Deo, qui pœnam illam sit interminatus, tribuatur inventio. Huic nodo cuneus hic in promptu esse potest, quod non eo fine potissimum voluit Deus Adamo terram spinas & tribulos germinare, ut incedentem illum

passim suis punctionibus infestarent: verùm ut infelicium ejusmodi plantarum feracem terram ipse cogeretur multo labore subigere atque excolere, si quam ex ea vellet utilium vitæ frugum atque fructuum messem colligere: Cùm prius, ut loquitur ingeniosus [c] Poëta,

—— immunis rastroque intacta, nec ullis
Saucia vomeribus per se daret omnia tellus.

Sed esto, in pedum Adami cruciatum divino jussu terra spinas & tribulos ediderit. An non & in delicti vindictam aëris intemperies, quam non sine doloris sensu nuda membra patiuntur? & tamen ad propulsandam illius injuriam è cæsorum animalium pellibus Adamo Deus vestes contexuit. Quidni etiam ad evitandos spinarum tribulorumque aculeos eidem calceos compingeret?

[c] *Lib. 1. Metam. Fab. 3.*

Quod si altiore quodam consilio, Deum pelliceis illis vestibus Adamum induisse quis contendat, ut nimirum sic indutus Adamus figura esset Adami Secundi, Christi nempe Domini, qui cùm esset innocens, mortuorum tamen animalium pellibus, id est peccatis nostris, indui voluerit: Arcanum etiam æterni verbi, aliquando humana carne induendi mysterium, per pellicea illa pedum integumenta tum insinuasse, non inferiori jure dicemus. *Divinitatis enim*, inquit [d] D. Basilius, *Calceamentum est caro Deum ferens, per quam ad homines descendit.* Sed in ea mysteria non est animus aut institutum hîc ingredi. [e] Suus postea locus dabitur, in quo quæ ad mysticam Calceamentorum, quæ in sacra pagina occurrunt, interpretationem pertinent accuratiùs exponemus. Jam ad Calceorum materiam instituti nostri series progrediatur.

[d] *In Psal.* 59. [e] *A cap.* 25. *ad finem.*

CAPUT II.

Calceorum materia multiplex, & primum pellicea, ejuſdemque concinnatores urbibus olim excluſi.

UT *ſtudium non omnibus idem,*
Neque omnis fert omnia tellus;

Ita pro vario gentium ritu, varia perſonarum conditione, vario temporum & locorun uſu, varia olim fuiſſe reperitur Calceorun materia: Alij enim fuere pellicei, ſive coriacei; alij papyracei; alii ſpartei; alii juncei; alii lintei; alii ſerici; alii lignei; alii ferrei; alii æreі, alii denique argentei, atque aurei. De ſingulis ſuo dicendum ordine, ſingulaque ſigillatim ſuis auctoribus firmanda.

Primùm igitur, ut à pelliceis ſive coriaceis tractationis noſtræ ſeries initium ducat, Pelles primùm, & ut plurimum, conſuendis Calceis materiam

teriam præbuisse, nemo, arbitror, potest seriò dubitare. Si enim è cæsorum animalium pellibus confectæ vestes [a] plerisque olim in usu fuerunt, ut primis parentibus, Indorum Philosophis, Scythię populis, Persis; imo etiam primis Romanæ Curiæ Senatoribus: Quis ex eisdem etiam confectos primùm Calceos refragetur? Si obvia passim animalia, quibus pelles detrahi, atque ex iis pedum integumenta compingi facilè queant; Quis earum usum cæteris neget frequentiorem? At ne verbis tantum conjecturisve videamur agere, apud Romanos certè pelliceos fuisse Calceos non obscurè insinuant hæc [b] Martialis,

Lunata nusquam Pellis & nusquam toga.

Ubi lunata pellis pro Calceo Senatorio

a *Genes.* 3. *v.* 21. *Plato in Protag. Cic.* 1. *Tuscul. Strabo lib.* 15. *Herod. lib.* 1. *Prop. el* 1. *lib.* 4. b *Lib.* 2. *epigr.* 49.

rio, ut * postea clarius ostendetur. Item [c] Juvenalis,

—— —— Nobilis & generosus
Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Quibus certè verbis non aliud significatur, quàm Senatorem in suæ nobilitatis argumentum lunam nigris Calceis annectere. Aluta enim pellis mollior est, ad compingendos Calceos concinnata. His adde & hæc [d] Horatii magis aperta,

Ut quisque insanus nigris medium impediit crus
Pellibus, &c.

Ubi nigræ pelles idem omnino, quod proximè nigra aluta, designant.

Sed in hoc pelliceorum Calceorum negotio discrimen occurrit observandum, quod primùm ævo rudiore crudæ pelles conficiendis Calceis materiam subministrarent. [e] Xenophon, ut refert [f] Angelus Politianus,

* *Cap.* 9. [c] *Sat.* 7. *v.* 190. [d] *Sat.* 6. *l.* 1, [e] *Lib.* 3. *Anabas.* [f] *Cap.* 2. *Miscel.*

nus, *Cùm defecissent veteres calcei; habebant ex recentibus coriis bubulis Carbatinas confectas:* & de his, ut omittam [g] Aristotelem & [h] Lucianum, [i] Catullus:

Tu tamen hac lingua, si usus veniat tibi, possis
—— & crepidas lingere Carbatinas.

Deinde verò, ut in dies passim crescunt artes atque perficiuntur, ita sæculis posterioribus commodioris honestiorisve usus atque elegantiæ studium concinnandarum tingendarumque pellium artificium edocuit. Unde coriarii opifices, vulgò *Tanneurs & Corroyeurs*, dicuntur, qui detracta cæsis animalibus coria depilant, intingunt, concinnant, poliunt, quibus tandem apti elegantesque Calcei compinguntur.

Atque hi opifices olim, quòd morticinia tractarent, ab urbibus fuere submoti. [k] Artemidorus, τὸ δὲ βυρσοδεψεῖν

[g] *L. 2. de anim.* [h] *In Philopseud.*
[i] *Epig. 97.* [k] *Lib. 1. c. 53.*

δεψεῖν πᾶσι πονηρόν. νεκρῶν γὰρ ἅπτεται σωμάτων ὁ βυρσοδέψης. καὶ τῆς πόλεως ἀπῴκισται: *Coriariam exercere malum omnibus: Corpora enim mortua tractat Coriarius. Ideoque ab urbe secluditur.* Sic à pari penè causa carnifices olim Romæ domicilium non habuerunt. [l] Cicero; *Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quàm in ejus concione carnifex consisteret, quem non modò foro, sed etiam cœlo hoc ac spiritu censoria leges, atque urbis domicilio carere voluerunt.* Quo item sensu [m] Plautus in Pseudolo:

Extra portam Metiam, inquit, *currendum est prius.*
Lanios inde accersam duos cum tintinnabulis.

Intelligit enim carnifices, quorum extra eam portam domus, ad solemnem suppliciis locum. Quanquam & alia

l *Pro C. Rabirio.* m *Act.* 1. *sc.* 3. *v.* 97. *& seq.*

alia ratio externæ illius habitationis non ita superstitiosa potest afferri, quod ejusmodi coriariorum opificium fœtidos odores exhalet; unde jussi videntur illi extra urbes habitare, quò puriore cœlo reliqui cives uterentur. Hoc enim recta politiæ tatio satis persuadet.

Hinc facilè crediderim, domum Simonis illius coriarii, apud quem in Joppe D. Petrum hospitatum [n] Apostolorum acta commemorant, urbis ambitu exclusam: cum disertè domus illa fuisse dicatur, *Iuxta mare*, quod quidem urbem illam alluit: Est enim Joppe, teste [o] Plinio, *Urbs Phœniciæ, in scopulo sita, ab insula Paria medio mari discreta.* Si verò quis exclusam abnuat, propterea, quod ibidem Simonem illum *Ioppensem* acta nominent, & D. Petrum *in Ioppe moratum* referant; videtur fieri posse satis, si dicamus, coriarium illum Joppensem appellari, quomodo

[n] *Cap.* 9. & 10. [o] *Lib.* 5.

modo ſuburbani Pariſiorum Pariſienſes dicuntur: vel in Joppe domum habuiſſe, quòd ea parte, qua mari urbs alluitur, inter ipſam domum & urbem nulla eſſent interpoſita mœnia; ſicque domus interna, vel ſaltem non excluſa videatur, licèt à reliquo ædificiorum urbis corpore ſemota eſſet atque diſcreta. Sed utcumque ſatis de tritiore Calceorum materia. Reliquarum, quæ apud diverſos diverſæ fuerunt, ſpecierum ſuccedat inveſtigatio.

CAPUT III.

Calcei Papyracei, Spartei, Iuncei.

SI quondam, [a] Herodoti teſtimonio, Perſæ ſubligacula reliquamque veſtem è corio ferebant; non mirum magis, ſi quoſdam olim populos è papyro Calceos geſtaſſe dicamus. Id enim Calceamenti genus

[a] *Lib.* 1.

nus apud Ægyptios fuisse familiare, docet *in genialibus diebus* [b] Alexander Neapolitanus. Cujus assertioni proclivius assentitur animus, quò frequentior est iis in locis, [c] Plinio teste, papyrorum copia. Nam ut unaquæque res paratu facilis est, passimque obvia; ita in iis, quæ vitæ degendæ ratio postulat, illius communior frequentiorque est usus. Sic Americæ plerique populi sibi vestes ex avium plumis elegantissimè concinnant, apud quos nimirum infinita penè omnis generis avium multitudo. Sic auctore [d] Strabone Ichthiophagi Indiæ populi ædificia è cetorum, quorum illic magna copia est, ossibus extruunt. Quod idem de extremæ Septentrionalis plagæ incolis [e] Olaus magnus testatur.

Papyraceos autem Calceos hîc intellige, vel ex implexis papyri tæniis

[b] *Lib.* 5. *c.* 18. [c] *Lib.* 13. *c.* 11.
[d] *Lib.* 15. [e] *L.* 21. *c.* 32.

niis contextos, de quibus [f] Martianus Capella; *Calceos*, inquit, *è papyro textili subligavit*, *&c.* Vel è crassiore papyri membrana, seu cortice compactos: Tenuiores siquidem, & quæ mediæ papyro propinquiores sunt philyræ, seu pelliculæ, parum fuissent calceandis pedibus utiles; utpote, quæ veteribus idem præstabant, quod apud nos chartæ tenuiores, in quibus scribimus, quæ inde papyri nomen acceperunt. Quanquam & molliores ejusmodi membranulas ab usu Calceorum non omnino velim excludere, præsertim, ubi non utilitatis fructus, sed vel elegantiæ ostentatio, vel religiosæ celebritatis pompa quærebatur: ut in sacris Isidis, in quibus exsecti illius sacerdotes pedibus molli papyro redimitis incedebant. Sic enim ea de re [g] Tertullianus Senatori apostatæ sacra Isidis exprobrans inter alia loquitur: *Ca-*

[f] *L. 2. de nup. philol.* [g] *Carmine ad Senatorem cap. 2.*

———— *Caligaque remota*
Gallica, ſit pedibus molli redimita papyro.

Quo tamen in loco mendum ineſſe ſuſpicor, potiuſque legendum cenſeam, *ſit pedibus mollis redimita papyrus*, ut ſenſus ſit per hypallagen, ſint pedes molli tantum papyro redimiti, poſtquam caligæ, quæ craſſiora ſunt pedum integumenta, remotæ fuerint. Aliàs, qui verborum ſenſus eſſe queat, non apparet. Nec quemquam moveat (ut id notetur obiter) quod vox, *Gallica*, cum ſuperiore, quæ caſus ablativi eſt, *Caliga*, jungatur; quod tamen metri leges non ferunt: ablativos enim ejuſmodi corripere, ſatis eſt Tertulliano familiare, ut etiam eo loci Pamelius obſervavit.

Tenuioribus igitur ejuſmodi papyri membranulis cum pedes indutos illi ſacerdotes haberent, ἀνυπόδητοι dici poterant, ſive diſcalceati, nu-

nudisque pedibus incedere: Cùm propriè nec Calceorum, nec solearum usum membranulæ illæ præstarent. Sicque facilè Tertullianus cum [h] Prudentio potest conciliari, qui de sacris illius Isidis, quæ aliis Cybele, magna deorum mater dicitur, loquens, nudis plantis, remotisque Calceis Gallos illius sacerdotes incessisse testatur his versibus:

Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres togatos, Matris Ideæ sacris.
Lapis nigellus evehendus essedo,
Muliebris oris clausus argento sedet,
Quem dum ad lavacrum praeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes Calceis,
Almonis usque pervenitis rivulum.

Jam verò ut è papyro Ægyptiis, sic è sparto Hispanis Calceos gestare in more fuit positum. Quod [i] Plinio credi-

h *Lib. Peristeph. hymno* 14. v. 154. & *seqq.*
i *L.* 19. *c.* 2.

diderim auctore, idem qui suprà teſtatur Alexander. Ille enim, ubi ſparti, quod in Hiſpania frequens, uſus enarrat: *Hinc*, inquit, *ſtrata ruſticis eorum, hinc Calceamina, & paſtorum veſtis*. Et ſuadet etiam uſus, qui hodie apud eorum pleroſque obtinet *, quos & in noſtra Gallia ſæpe vidimus in ſparteis ejuſmodi calceis incedentes. Spartum autem id, è quo ſpartei Calcei, ut & pleraque alia conficiuntur, junci ſpecies eſt: eo tamen diſcrimine, quod, ut loquitur Plinius, *propriè aridi ſoli juncus ſit*. Reliquæ verò juncorum ſpecies in paludoſis, maritimisque locis, vulgò naſcantur.

Hinc, ut ad Ægyptios redeam, facilè mihi perſuadeo, apud eos è junco, quemadmodum è papyro, ut &

* Calcei iſtiuſmodi copiam nobis fecit Politiſſimus juxta & ornatiſſimus juvenis, *D. Gerardus Raard*, Amſtelodamenſis: totumque conficiendi illius artificium, in contorquendo jungendoque ſparto conſiſtit, quod ex præcedente ejusdem figura facilè patebit.

& apud Hiſpanos è ſparto ; calceos in uſu fuiſſe : cùm junci, quorum feraciſſima [k] eſt Ægyptus, in funes, ſtrata, corbes atque adeò calceos, non minùs quàm ſpartum Hiſpanicum, imò commodè magis compingi contexique valeant. Id enim ſimilium ratio clarè ſatis oſtendit. At cùm hæc ſcribo, in mentem ecce ſuccurrit, quod aliquando me, viro inſigniter & curiosè docto concionante, didiciſſe memini, juvatque hîc ad propoſitum referre. In Ægypto natus educatuſque Moſes, cùm oves ſoceri ſui paſceret, paſtorum Ægyptiorum more, ut credere par eſt, induebatur. Huic ad rubum ardentem, ut [l] Exodi ſacra monumenta teſtantur, accedenti, ut propiùs ſtupendum illud flammarum non comburentium oſtentum agnoſceret ; Dominus Deus ſtatim edixit : *Solve calceamentum de pedibus tuis*. Quod igitur illud erat Calceamentum? Id enim ſacræ tacent lit-

[k] *Plin. l.* 21. *c.* 18. [l] *Cap.* 3. *v.* 5.

teræ. Ut quid etiam Moſes eo calceatus ad rubum prohibetur accedere? Uno brevique verborum contextu ut bipertitæ quæſtioni fiat ſatis, pro Ægyptiorum paſtorum more, Calceamenta Moſis erant ex junco marino contexta. Ideoque Dominus Deus præſciens filium ſuum aliquando factum hominem, inter cæteras ſuppliciorum acerbitates, corona ex ejuſmodi junco marino compacta coronandum, vult ea Calceamenta tolli; quod indignum videretur, ſervum id pedibus calcare, quo ipſius Dominus aliquando eſſet coronandus.

At fortè hæc ſpinoſi diadematis ad juncea Calceamenta relatio, ſpinoſa quibuſdam videatur, illorumque menti ſpinam hanc infigat, qui nimirum ex ejuſmodi junco Calcei potuerint contexi; cùm tam acutis ſpinis Juncus ille, qui Græcis ὀξύσχοινος, aliis rhamnus, aliis carrectum appellatur, ſit aſperatus, ut vix

ma-

manibus tractari queat. Et me quoque ſpina hæc aliquando pupugit; cujus tamen aculeus hebeſcere mihi viſus eſt, cùm in animum induxi, potuiſſe juncum illum, compingendis Calceis, aliiſque id genus, deſtinatum, tenerum evelli, priuſquam ſpinæ in rhamnum excreſcerent, juncumque durius aſperarent: Ita, ut ſi qui fortè aculei in ipſo tum eminerent, facilè poſſent aut manu avelli, aut ferro abradi, aut quovis alio modo effringi, atteri atque contundi. Vero enim ſimillimum eſt, ut apud nos ſtraminei Calcei (quorum uſus domorum ſeptis non egreditur) è contuſis, contextiſque ſegetum calamis fiunt, ita veteres illos, ſive Ægyptios, ſive Hiſpanos, & juncum & ſpartum malleis contudiſſe, quò facilius in funes contorqueri, aut in ſtrata contexi, aut in Calceos compingi poſſent. Plura qui volet, de juncea Chriſti Domini corona,[m] Salmeronem

[m] *Tom. 10. tract. 30.*

nem, consulat,[n] Riberam, & [o] Osorium, Quæ enim illi curiosè ea de re referunt, non hic locus iis immorari.

CAPUT IV.

Calcei Lintei, Serici seu Velutei.

ET linum suam etiam Calceis olim præbuisse materiam, ostendunt udones illi, sive lintea Calceamenta, quibus Antoninum Imperatorem, cognomento Philosophum, permultosque alios, ejus exemplo, usos, insinuat [a] Herodianus. Cùm enim religiosum illius erga Solem studium, eiusdem sacra & cæremonias, Sacerdotumque & ministrorum, qui sacris illis operabantur, cultum & ornatum accuratiùs descripsit, ὐδόνες, inquit, ἦτ' ἐστὶ λεϰνοτάτῃ ὀθόνῃ περὶ τὰ ὑποδήματα χρῆσθαι. *Udonibus nempe ex can-*

n *Comm. in Ionam.* o *Conc. de cor. Christ.*
a *Lib. 5.*

candidissimo linteo ad pedes, hoc est linteis Calceamentis, *utebantur*. Ubi licet observare, udones illos sic è lino constitisse, ut etiam à voce ὀθόνη quæ linteum, & subtile quodcumque velamen significat, appellationen suam desumpserint: Illi enim aliis, ut [b] Ulpiano, dicuntur odones; quæ vox ad Græcam illam ὀθόνη, proximè accedit. Quanquam & aliàs ex lana conficiebantur; nonnunquam etiam ex hircorum hœdorumve pilis: unde alii udones quasi hœdones dictos volunt. Et hi dicebantur Cilicii, de quibus haud dubiè loquitur [c] Martialis, dum ait,

Non hos lana dedit, sed olentis barba mariti:
Cinyphio poterit planta latere sinu.

Linteis autem illis udonibus Romani etiam Pontifices, referente Josepho [d] Stevano, per longa tempora usi

 sunt;

b *L.25. §. 4. D. de aur. & arg. legato.* c *L. 14. ep. 138.* d *L. de osc. ped. Sum. Pontif.*

ſunt, poſtquam nimirum iis primùm S. Silveſter, à Conſtantino magno, inter alia ornamenta donatus eſt: * Donec tandem linum illud candidum in ſericum purpureum migravit.

Et hoc jampridem cum aurea cruce intexta locum in Pontificalibus Calceis obtinet. Sic enim [e] cæremoniale Pontificum, *Induitur Papali habitu, toga ſcilicet linea alba, caligis rubeis, & ſandaliis rubeis, aurea cruce ſignatis.* Hinc ut à Sole, primaria totius luminis origine, reliquorum ſiderum ſplendor emanat, ita ſericorum, atque adeo velutorum Calceorum uſum, ab illo ſummo Religionis vertice reliquis antiſtitibus eſſe communicatum, non eſt dubium. Ejuſmodi enim Calcei, ſive ſandalia, inter Epiſcopalis habitûs inſignia cenſentur. D. [f] Bleſenſis ad M. Gulielmum Abbatem, *Mitra, & annulus,*

[e] *L.1.c. de indum. elect.* [f] *Epiſt.*90.
* Pontificalis illius calcei figuram vide cap. XXVII.

lus, atque Sandalia, in alio, quàm in Episcopo, quadam superba elatio est, & præsumptuosa ostentatio libertatis. Et Ivo Carnotensis ad Samsonem Vigornensem Episcopum; *Mihi Sandalia pedibus Apostolicis digna transmisit.* At vultu fortè quis renidens, frontemque caperans, quid ad rem, inquiet, hæc Ivonis Blesensisque pertinent? De Sandaliis tantùm loquuntur; De serico vero sive purpura ne μὺ quidem. Hoc verum, sed mentem eorum, quæ nostram firmet sententiam, ecce Froissardus unus, paucis, sed clarè aperit, & explicat, in historia, ubi de Henrici Lenclastræi inauguratione nostro idiomate sic loquitur, *On luy chaussa un veloux de vermeil en guise de Prelat.* En, veluto purpureo, sive rubeo, præsulum more, calceatum dicit. Hic igitur ille tum erat, ut etiam nunc, Episcopalium pedum ornatus.

Priscos etiam olim Imperatores sericis usos Calceamentis, facilè nec

invitus opinor; licèt id veterum ſcriptorum nullus, quod, ſciam expreſsè commemoret. Cùm enim iis Imperatoribus mirificus undequaque ſplendor quæreretur, eos ſericum, cujus tanta dignitas, in Calceorum etiam uſu neglexiſſe, non eſt veriſimile. Neque φοινικόχροα illa πέδιλα, quæ propria erant Imperii inſignia, quiſquam è corio tantùm, vel è quavis alia vili materia fuiſſe meritò poteſt arbitrari: Cùm ea etiam auro gemmiſque inſigniter eſſent ornata, ut ſuo loco [g] poſteà clarius oſtendemus. Quod cùm de Imperatoribus jure queat exiſtimari, idem quoque & de aliis non injuria dici poſſe videtur, qui nimirum, ut Imperatores, aurum, gemmaſque Calceis ſuis addere non verebantur, ut apud [h] Plinium & alios obſervare licet.

Atque ut breviter hoc caput concludam, ei colophonem imponent pom-

[g] *Cap.* 6. [h] *L.* 9. *c.* 35.

pompatici Regum noſtrorum Calcei: Illi enim, ut nihil eſſet in Regibus, quod Regiam non deceret majeſtatem (exquiſitior ſiquidem ſplendidiorque cultus, non parum dignitatis majeſtatiſve conciliat) è ſerico, velutove cæruleo, cum liliis aureis opere Phrygio intextis, confici conſueverunt, ut diſertè tradidit Monſtrelettus, dum ſingula, quæ funebrem Caroli ſexti pompam inſignem effecerunt, accuratè deſcribit. Cujus aſſertioni, quoad ceruleum illum colorem, liliaque aurea, fidem etiam adſtruunt infinitæ penè Regum noſtrorum imagines, quas variis in locis quilibet facilè poteſt eo cultu calceatas obſervare. Sed præ omnibus una, eaque inſignis Henrici Magni effigies, ad vivum expreſſa, quæ in Regio illo cœnobii Sandioniſiani ærario, ſingularique armario ſtat incluſa, idem etiam quoad ſericum tacendo prædicat: eamque, præter cætera veſtimen-

torum, quibus in sua inauguratione Gallici Reges uti solent, insignia, Calceos è serico cæruleo, liliis aureis distincto; spectantium oculis exhibet: ut aliquando me non sine magna quadam voluptate vidisse memini. Insigniora recenseant alii, quæ illic ostentantur, Regum nostrorum monumenta: me quod ad institutum nostrum pertinet retulisse sufficiat.

CAPUT V.

Calcei Lignei, Ferrei, Ærei.

VT jam antea papyraceos junceosque calceos Ægyptiis, & sparteos Hispanis familiares fuisse diximus; ita nunc, ubi ligneorum calceorum succedit investigatio, iis Indos olim usos fuisse, ut gratis non asseramus efficit [a] Philostratus, qui vitam Apollonii describens, inter cætera, quæ de moribus Indorum

[a] *Lib. 2. c. 9.*

rum edisserit, eos *Ex arborum corticibus* sibi Calceos conficere solitos esse testatur. Ab iis, ut credere par est, ligneorum Calceorum usus ad alios variè traductus est: ita, ut * alii rudioribus, & omnimodè ligneis usi sint; alii paulò eruditioribus, quorum nempe soleæ tantùm essent ligneæ, cætera è corio, vel è quavis alia molliore materia. De prioribus, omnimodè ligneis, non gravatè intelligam soleas illas impares, quas sordidæ vetulæ tribuit [b] Petronius Arbiter, dum ait; *Anus præcipuè lippa, sordidissimo linteo præcincta, soleis imparibus ligneis imposita, canem ingentis magnitudinis catenâ trahit.* Eodem item sensu habeam soleas illas, quæ damnatis ad culeum inducebantur, de quibus sic Auctor ad Herennium,

* Ut Germani veteres olim referente Cluverio, & agrestes Poloni hodieque, quorum soleas ex arboris libro fabrefactas, funiculus in planta pedis astringit. Vide eundem Cluverium *Antiqua Germania lib.* 1, & figuram hîc.

b *In Sat.*

nium, *Si quis parentes occiderit, vel verberarit, ei damnato obvolvatur os folliculo lupino, soleæ ligneæ pedibus inducantur, &c.* Soleas enim, quæ propriè ſumptæ imas tantùm pedum plantas tegunt, pro alia calceorum ſpecie, interdum ſumi, nihil novum, ut [c] poſteà docebitur. Rurſuſque ſordes illius vetulæ, ut & parricidarum crimen, non aliud equidem, quàm viliſſimum calceamenti genus poſtulant. Unde & viliores quique, tenuiorisque fortunæ homines, ſive urbium, ſiue ruris incolæ, calceamentis ejuſmodi, quæ vernaculo noſtro idiomate *Sabotz* dicuntur, jam paſſim pleriſque in locis uti ſolent. De poſterioribus verò quorum ſoleæ tantùm ligneæ, proclivius accipio tibicinum quorundam crupezia, quæ malè cupezia quidam nuncupant; de quibus ſic [d] Julius Pollux: τὰ δὲ κρουπέζια ξύλινον ὑπόδημα πεποιημένον εἰς ἐνδόσιμον χορόν. *Crupezia ligneum cal-*

[c] *Cap.* 10. [d] *Lib.* 7. *On. cap.* 22.

calceamentum est, factum ad auspicationem chori. Unde, ab ejusmodi calceamentorum usu, Bæotes Crupeziphoros esse dictos, refert [e] Tiraquellus ad *Alexandrum Neapolitanum.*

Sic etiam de Calceis illis, qui soleis tantùm constant ligneis, intelligo Caligas & Gallicas, quæ diminutiva voce Caligulæ & Galliculæ, Gallicè verò GALLOCHES appellantur, quibus non tantùm milites, sed & plerique alii pluvioso hybernoque tempore uti consueverunt. Earum enim soleas è ligno fuisse multa suadent: Primumque ipsa Caligarum appellatio, quæ quidem potiùs ἀπὸ τῶν κάλων, à lignis, quàm à callo pedum, ut vult Isidorus, dictæ videntur. Deinde & Gallicarum, quibus hodie nostrates utuntur, compositio, quarum quidem soleas è ligno constare cernimus: tum etiam usus ipse, seu finis, in quem primùm ejusmodi Caligæ sive Gallicæ comparatæ fue-

[e] *Lib. 5. ca. 18.*

fuerunt. Si enim, ut certum eſt, & conſtat ex Aureliani verbis apud Flavium [f] Vopiſcum, *Calceamenta militum fortia eſſe debent*, & altiùs à ſolo edita, quibus nimirùm firmiùs & tutiùs, per loca limo lutoque infeſta, incedant; ad id certè craſſiores è ligno ſoleæ longè magis utiles, quàm quidlibet aliud, è duplici triplicive corio compactum. Reliqua, quæ de Caligis illis & Gallicis hîc adtexi poſſent, in alium locum rejicimus; ubi quidem Calceamentorum ſpecies, & formas, varioſque uſus explicabimus, cùm hoc loco ea tantùm exquiramus, quę ad eorum materiam pertinent. *

Li-

f *In Aureliano.*

* Ne quid deſit, quod huc pertinere aliqua ſaltem ratione poſſit, adjicimus ideam ſolearum lignearum quibus *Scricfinni*, atque his conterminæ gentes utuntur in transmittenda glacie, altiſſimiſque nivibus. *Nartas* Guagninus vocat, & ſiquidem ex his, quæ *Lugduni Batavorum* in theatro Anatomico aſſervantur, argumentari licet, nihil aliud ſunt, quàm lignum tenue, & longiuſculum, anteriore ſui parte incurvum, & in cujus medietate anſa eſt, ex corio, cui pes inſeritur, ſubjecta ex contorto vimine alia, quâ poſteriora pedis firmantur. Eæ, quas *Lugduni* vidi

Ligneis itaque Calceis ferrei simul & æræi succedent, si referamus ex [g] Alexandro Neapolitano Empedoclem Agrigentinum ferreo calceo usum fuisse. Quanquam alii, ut [h] Philostratus, [i] Diogenes Laërtius, & [k] Æ-

dimus, simplicissimæ sunt, longitudine septenum pedum, latitudine pollicum quatuor, & quod excedit. Credo proceri, & adulti hominis fuisse illas soleas: Nam, ut audio, id providè agunt, ut in fabricandis his soleis eam rationem longitudinis servent, quæ est hominis, cui inserviunt. Cætera apud *Olaum Magnum*, *Wormiumque* legas, qui pluribus hæc descripsere. Nobis, nisi quæ vidimus, scribere relligio erat. Cultum tamen recipit hoc solearum genus, nec quidquam impedit quo minus Rangiferorum pellibus, vel qua simili materia obducantur, ad promovendam cursus celeritatem, & ligni subsistentiam. Certè illud quod *Lugduni* in civitate patria vidimus solearum par, sine ulla alia notabili differentia quoad longitudinem, supernè resina, vel pice obductum erat. Aliam istiusmodi Nartarum descriptionem Titianus nobis dedit, in suo *de antiquorum habitu* libello, quæ si vera est, aliud Nartarum genus in usu *Scricfinnis* fuerit, quo altissimas nives, & cacumina montium, aliud quo apertam planiciem, & lubrica glaciei pertransfeunt. Atque ab hoc ultimo Nartarum genere deducta putaverim illa *Calopodia*, quibus Belgæ propter constrictas frigore aquas quàm velocissimo cursu ludibundi quaqua versum oberrant. Vulgus *Schaatsen* vocat, præsentissimum itineris instrumentum, sed quod exercitatum hominem requirit. Omnium imaginem subjecta tabella dabit.

[g] *Lib.5.cap.18.* [h] *In Helladicis.* [i] *lib.8.*

pag

Calopodia
Narta
7 6 5 4 3 2 1

k Ælianus æreum illum fuisse scribunt: Atque ex eo referunt deprehensum, Empedoclem illum montis Ætnei flammis abreptum consumptumque, cùm nempe paulò post, quàm comparere desiit, æreus illius calceus in locis illi monti vicinis fuit inventus. His suffragatur l Tertullianus, qui veterum Philosophorum habitum vellicans, ubi de Empedocle loquitur: *Alius,* inquit, *sericatus, & crepidam æratus incessit; dignè quidem, ut bacchantibus indumentis aliquid subtinniret cymbalo incessit.* Ita plurium consensu verius illi Philosopho calceus æreus videtur attributus: nisi metallici ferreum malint, quod ignes illi, si fuisset æreus, eum facilè liquefecissent.

Quidquid ea de re sit, aliunde nihilominus alios è ferro Calceos proferimus, sed quorum usus crudelis equidem & barbarus fuit: cùm nimirùm

k *Var. hist. lib. 12. cap. 32.* l *Lib. de pallio cap. 4.*

rùm ferreæ crepidæ clavis confixæ, cruciandorum hominum pedibus induerentur, * prout aliquando fuit in quosdam Martyres usurpatum, teste [m] *Martyrologio Romano*: Ubi enim sancti Basilisci Martyris cruciatus recensentur, sic habet: *Ferreas crepidas ignitis clavis confixas calceatus, multaque alia passus, demum capite obtruncatus, martyrii gloriam consecutus est*. Et ne qua in re infidelium feritati turbidi Religionis antiquæ novatores non responderent, ecce, & ad propositum, in cruenta Engolismi direptione, inter cætera crudelitatis hæreticæ stratagemata, Catholicorum quorumdam plantis, ferreas equorum soleas, clavis adfixas fuisse, bona fide litteris consignata gentis no-

* Plenius hæc prosequitur Galonius; *suo de Martyrum cruciatibus libello*, ubi figuram subjicit, Martyris, tunica candenti ferrea, & crepidis ferreis induti, quas clavi igniti ferrei astringebant, quam huc transtulimus.

m *Die 22. Maij.*

noſtræ monumenta [n] teſtantur. Crudeles certè calcei, qui verè ferreas auctorum ſuorum mentes arguant, evincantque, nimis ingenioſam eſſe in pœnas crudelitatem.

Hîc equidem juſtò animi dolori Lector æquus hoc concedet, ſi tantiſper invehendo extra chorum ſaltare me conſpiciat. An ergo vobis, ô portentoſi Galli, (Quis ab humana ſpecie erumpentem belluinam feritatem, aut progeniem parentibus omnino diſſimilem portentum non appellet?) An inquam vobis nulli ſuppetebant enſes, nullæ haſtæ, nulli pugiones, quibus avitæ religionis ſequacibus vitam auferretis, ſi avitam religionem animus erat è medio tollere, ut ſic per inaudita ſupplicia longiore tractu mortem iis inferretis? An vobis in equos, ut Apuleius in aſinum, illi Gallica tamen facie inſignes per hyppantrhopiam converſi videbantur, qui vos dorſis ſuis im-

[n] *Lib. 7. hiſtor. Gent. Franc.*

impoſitos equorum ad inſtar deportarent, niſi probè eſſent etiam ferreis ſoleis calceati? Pleraque alia cùm legi veſtræ feritatis exempla, tuli equidem, ut potui: Sed vos in diris inſontium cruciatibus etiam ludere, feritatemque veſtram inter ipſius veſtri luſus moras non manſueſcieri, hoc unum me ſic intimo acrique doloris ſenſu percutit, ut nulla verba ſuppetant, quibus æſtuans indignantis animi impetus effundatur. Ite jam, novumque veſtrum Euangelium alias aliter, quàm barbara illa noſtrorum excarnificatione comprobate. Hinc certè jam liquidò videre eſt, non alio vos, quàm, quo infideles olim in Chriſtianos, tetri cacodæmonis œſtro percitos in noſtrorum inſanos cruciatus exarſiſſe. Sed ad politiores ſplendidioreſque Calceos, aſperis illis ferrugineiſque relictis, operis noſtri textura deducatur.

CAPUT VI.

Calcei Argentei, Aurei, Gemmati.

QUò non igitur insanus hominum in calceandi, ut & vestiendi ratione luxus pervadit? An non satis erat, ad pretiosiorem vestium pompam atque splendorem, *uno filo*, ut loquitur D. a Hieronymus, *villarum pretia insuere*, nisi etiam pedibus argentum calcarent, aurum plantis substernerent, ac per uniones ambularent: imò totos pedes argento & auro, gemmisque onerarent? Dum verò pedibus calcatum argentum, aurumque plantis substratum dicimus, confectos ex argento & auro Calceos quibusdam olim in usu fuisse significamus. Nam, ut omittam, quod b Paulus Venetus de Calceis argenteo filo consutis commemorat, nihil mirum, si qui aliquando argen-

a *In vita. D. Pauli Eremitæ in fine.*
b *L. 2. de Reg. Orien. cap. 14.*

genteos uſurpaſſe Calceos referantur: cum pleriſque aliis etiam aureos veterum ſcriptorum monumenta paſſim aſcribant. [c] Curtius, ubi Sophitis habitum deſcribit: *Veſtis erat auro purperaque diſtincta, quæ etiam crura velabat; aureis ſoleis gemmas inſeruerat.* Ita Seneca, cùm de C. Cæſare in exoticum alienumque cultum demigrante loquitur *Qui excuſant eum*, inquit, *negant id inſolentiæ causâ factum: aiunt ſocculum auratum, imò aureum margaritis diſtinctum, oſtendere eum voluiſſe.* Ubi vides aureum diſertè ab aurato diſtinctum, ne quis aureo tantum colore tinctum, aut bracteis aureis inductum Calceum intelligeret. Ita, referente [d] Alexandro Neapolitano *Demetrius Antigoni filius eò vanitatis proceſſiſſe dicitur, ut aureo Calceo calcearet.*

Quod ſi quis incommodos omnino, atque inutiles ejuſmodi Calceos

c *Lib. 9. cap. 1.* d *L. 5. c. 18. & Plut. in Demetrio.*

ceos fuiſſe contendat, cùm principium præſertim virorum teneri delicatique pedes, gravem illam ſolidi metalli duritiem pati facilè non poſſent: Reſponderim ego, vel non è laminis ſolidis conflatos, at è tela quadam tenuiore aureis argenteisve filis intexta conſutos videri: vel eos vix ad inceſſum, at ad pompam tantùm & oſtentationem uſurpatos: vel etiam aureos argenteosve dici Metonimicῶs, quòd auro tantùm argentove ſuppactum ſolum haberent. Quo ſenſu Theotimus ille apud [e] Plautum, de quo quærenti Nicobulo ſeni diveſne eſſet, ſervus reſpondet: *Etiam rogas, qui ſoccis habeat auro ſuppactum ſolum?*

Atque hoc certè ſolearum aurearum ſuppagmentum, ubi pompatica divitiarum oſtentatio quæritur, magis in principum hominum calceatu ferendum, quàm in brutorum pedibus induendis. Quod tamen olim uſur-

[e] *In Bacchid. act. 2. Sc. 3. vers 97. & 98.*

usurpatum testatur [f] Plinius: *Poppea enim*, ait ille, *Neronis principis uxor, delicatioribus jumentis soleas ex auro induere solebat.* An non sic induti jumentorum pedes, auri usum in extremos ostentationis fines efferunt? Aurum passim superba Regum palatia exornet, auro parietes, auro laquearia, auro pavimentum, auro denique omnia in magnificis illis principum virorum ædibus colluceant, quis jure reprehendit? Imo quis non ultrò suspicit lubensque admiratur?

Χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ
Ἅ τε διαπρέπει νυκτὶ,
Μεγάνορος ἔξοχα πλούτου. ait Pindarus

Aurum, velut ignis noctu ardens, coruscat, eximiè, inter superbificas divitias. At brutorum calceandis pedibus aurum substerni, eandem penè illi injuriam irrogari dixerim, quam eidem à Bassa illatam carpit ac vellicat [g] Martialis hoc disticho:

C *Ven-*

[f] *L.* 33. *c.* 11. [g] *L.* 1. *ep.* 37.

Ventris onus misero, nec te pudet, excipis auro,
Bassa, bibis vitro: carius ergo, &c.

Sed ad rem. Quod in auro fecisse Poppeam ex Plinio jam retulimus, id ætate [h] nostra, paucis ab hinc annis, magna cùm sui, tum Gallici nominis gloria, in argento præstitit, illustrissimus Princeps *Dux Nivernensis*: hic enim in magna illa & celebri legatione, quam apud summum Pontificem PAULUM V. Regis HENRICI MAGNI nomine obiit, sexaginta mulos habuit, qui omnes, dum Romam ingrederentur, soleis argenteis erant calceati. Unde licet hîc ex ungue nostrum leonem æstimare, & meritò etiam Neronianæ illi conjugi anteponere. Si enim impensas expendis, plus sanè pecuniarum in sexaginta mulis argento, quàm in jumentis quatuor, ut credere par est, auro calceandis impendendum.

Si

[h] *An.* 1608.

Si verò tacita cuipiam hîc irrepat cogitatio, me non ſatis conſona loqui, dum paulò ante auri abuſum in ſoleis illis equinis vellico; & in pari ſtatim negotio argenti uſum impenſius vendito: facilè me ab hac antiphonia vindicet utrorumque, quos expreſſimus, facti notitia. Illa enim Poppea, ut ex Plinio ſemel eſt relatum; *ſolebat*, uſu nempe quotidiano, *ſua jumenta ſoleis aureis induere*: quod luxum inſolentem & inſanum arguit. Hic verò N. ſemel argento id præſtitit, idque in negotio, ubi exquiſitior quæque divitiarum oſtentatio, non inſolentiæ inſaniæve labem ſuis auctoribus aſpergit; Imò majorem illis, amplioremque dignitatem, decus atque gloriam conciliat.

Quid tandem? An argenteis aureiſque Calceis gemmatos adjungam? vereor extra chorum pedem ponere: Materiam enim hîc, non ornamenta Calceorum quærimus.

Sed esto, interdum etiam iuvat iter facientem animi gratia paululum à via deflectere, lapillosque, si quos eximiè lucentes & benè politos offendit, manu legere, secumque tollere. Sic quas passim veteres Calceis suis gemmas adtexuere, eas hîc etiam inserere ut non injucundum nobis, ita nec aliis ingratum credo videbitur. *Diocletianus* igitur, ut auctor est [i] Eutropius, *cùm ante eum Imperatores alii tantùm salutarentur, adorari se jussit, eamque ob rem ornamenta gemmarum vestibus calceamentisque addidit: Nam prius Imperii insigne in chlamyde purpurea tantùm erat.* Ubi non obscurè gemmæ in Calceis emicant. Hoc etiam Pomponius sic expressit: *Diocletianus, post triumphum de Persis actum, adorari voluit, pedesque sibi osculari, auro & gemmis calceamenta ornans.* Idem non minori luxu prius usurpatum ab Heliogabalo, testatur Lampridius, his verbis: *Habuit in cal-*

[i] *Lib.* 9.

calceamentis gemmas, & quidem sculptas, quod risum movit omnibus, quasi possent sculpturæ nobilium artificum videri in GEMMIS, *quæ pedibus adhærebant.* Et de iisdem illis gemmis loquens idem auctor, in Alexandro Severo; *Gemmas*, inquit, *in calceamentis & vestibus tulit, quibus usus fuerat Heliogabalus.* Ita sanè alios æui posterioris Imperatores idem factitasse non est dubium; cùm de Carolo Magno scribens Eginhardus ipsum testetur, *Hadriani & Leonis Pontificum hortatu calceos auro gemmisque distinctos induisse.*

Sed non tantùm prima illa Imperii capita pretiosum illum in Calceis ornatum quæsierunt: quin etiam plerique alii inferioris notæ homines idem usurparunt, & præsertim fœminæ, ut sunt exquisiti pretiosique cultûs mirum in modum ambitiosæ. De iis enim agens k Plinius: *Gemmas*, inquit, *non tantùm crepidarum*

k L. 9. c. 35.

obstragulis, sed & totis socculis addunt: Neque enim gemmas jam gestare satis est, nisi margaritas calcent, ac per uniones etiam ambulent. Unde Spartianus in Heliogabalo: *Facta sunt*, inquit, *Senatusconsulta ridicula, de legibus matronalibus: quæ quo vestitu incederent, & quæ aurum vel gemmas in calceamentis haberent.* His mirum quantum, sed breviter accinit [1] Tertullianus, ubi mulierum luxum perstringit. *Et in peronibus uniones emergere de luto cupiunt.* Ut hinc etiam discas, non tantùm socculis elegantioribus, quorum usus nitidum solum petit, addita fuisse gemmarum unionumque ornamenta, sed etiam crassioribus altioribusque calceamentis, quæ siccum præbent adversus limum lutumque pedibus integumentum. Sed ut in rectam instituti sui orbitam operis nostri series recurrat; hincque ad alia ordine progrediatur

1 *Lib. de cultu fœminarum cap. 7.*

tur quæ hactenus de multiplici Calceorum materia in medium prolata sunt, ea tandem ut de variis eorumdem Calceorum formis * deinceps differamus expectant. Quod ecce capitibus proximè sequentibus lubentes imus pertractatum.

* Restabat aliud calceamenti è plumbo genus, quo saltantes in Gymnasiis utebantur, cujus ideam suppeditante Pyrrho Ligorio, Mercurialis, *de arte Gymnastica lib.* 2. *cap.* XI. & nos supplendis quæ hîc desiderabantur è Mercuriali exhibemus.

PLVMBVM

CAPUT VII.

CALCEORUM

Forma ſuæ materiæ addita,
Species variæ ſtrictim editæ,
Opifices ſuo domicilio addicti.

VAno ridendoque molimine quis extruendo altè ædificio prima & ima jaciat fundamenta, niſi muros hinc inde attollat, iis tectum imponat, eaque omnia perficiat, quibus tandem ſuis abſolutum numeris ædificium reddatur. Parum item, neque ſatis feciſſe dubio procul pictor ille cenſeatur, qui quam ſuſcepit in tabula depingendam imaginem, ejus tantùm prima rudiaque plumbo cretave duxerit lineamenta. In re qualibet quæ præſertim ſub ſenſum cadit, materia ſuam habet cum ædificii fundamento, vel etiam cum informi tabula ſimilitudinem. Quæ verò res, materiæ tanquam fundamento addita,

cum ea perfectam aliquam ædificii similitudinem exhibet, ea forma est: Quæ si etiam cum ejusdem materiæ informi tabula conferatur, eadem illa est, quæ ipsi tandem vivos eximii perfectique decoris colores conciliat. Quid verbis opus? hactenus à quadrupedibus, arboribus, plantis bombicibus & metallis materiam conficiendis Calceis subministratam varii nos auctores docuerunt. Ea omnia operis nostri vel ædificio, vel imagini, tanquam prima vel fundamenta vel lineamenta subjecimus.

Ut igitur ad fastigium ædificii moles assurgat, vivisque tandem coloribus imago spectandam se præbeat, superest ipsi Calceorum materię suam formam adjungamus. Quod ut ordine, certaque methodo fiat, formam ipsam in variis multiplicibusque Calceorum speciebus operæ pretium est contemplari. Calceus siquidem liberiore sumptus significatu, patulæ se habet ad instar

arboris, quæ varios multiplicesque ex ſeſe ramos hinc inde diffundit: vel mari, ſi mavis, non eſt abſimilis, quod pro varia locorum ratione varia etiam nomina ſortitur. Pro varia enim Calceorum forma ſive figura, qua variæ ipſorum ſpecies conſtituuntur, variæ etiam exiſtunt eorumdem appellationes. Unde paſſim apud auctores occurrunt *Calcei* preſſiore ſignificatu, *Mullei*, *Soleæ*, *Sandalia*, *Caligæ*, *Gallicæ*, *Crepidæ*, *Cothurni*, *Socci*, *Perones*, & alia iis affinia. Quibus etiam poſſis adjungere, quæ vel uſus, vel locorum, vel perſonarum diverſitas variis etiam nominibus affecit: ut ſunt *Campaga ſive compagia*, *Tzangæ*, *Phæcaſia*, *Sicyonia*, *Alcibiadæ*, *Amiclaidæ*, *Anaxyrides*, *Arpides*, *Laconicæ*, *Nymphides*, *Perſicæ*, *Scythicæ*, *Iphicratides*, & cætera, quæ ſtudioſior auctorum lectio poteſt ſuppeditare. Sed dum ad ſingula diſtinctius accuratiuſque explicanda me accin-

go, juvat hîc interim ad antiquitatis Romanæ lucem in hoc Calceorum negotio, ſedem eorum & domicilium inquirere, qui olim Romę Calceos conficiebant.

[a] Antea pelliones ſive coriarios, quorum opificium circa tritiorem Calceorum materiam occupatur, urbe Roma excluſos, ex Artemidoro docebamus. At Sutores ſive Calcearii, quorum arte & induſtria ſuam tandem Calcei formam & ſpeciem accipiunt, non ita ſanè magnæ illius urbis domicilio fuerunt excluſi, ſuus enim illis in ea locus, ſua ſedes & propria regio fuit. [b] Plinius, ubi lepidam ſimul & triſtem corvi voces humanas imitantis refert hiſtoriam, ſic inter cætera: *Sub Imperio Tyberii corvus è ſumma Caſtorum æde in ſutoris officinam è regione poſitam ſe dedit.* Et Paulò poſt *Calcearius alter, qui propinquam incolebat officinam, corvum illum occidit.* Hinc in urbe ipſa ſutores

a *Cap.* 2. b *L.* 10. *c.* 43.

res habitasse consectaneum est. Castorum enim templum urbis illius antiquæ mœnibus erat inclusum, idque in octava ipsius regione situm, ut ex Onuphrio & aliis auctoribus refert [c] Rosinus.

At si contendat aliquis, una aut altera hirundine ver non effici: neque si unus & alter calcearius eam urbis regionem incoluerunt, ideò cæteros ibidem habitasse consequi: facilè & in promptu succurrit Apollo Sandaliarius, qui ex Antonii Sabellici, & Levini Torrentii mente ita fuit appellatus, non quidem, ut quidam voluerunt, ab eo, quòd ejus simulachrum sandaliis esset ornatum; sed à vico Sandaliario, in quo hæc Apollinis effigies dedicata fuerat, sic nimirum insignito, quòd in eo sandaliarii sive calceorum opifices habitarent. Neque novum aut singulare putandum est, si sutores aut sandaliarii dicantur eandem urbis regionem, imò eum-

c *L.* 1. *c.* 13.

eumdem vicum incoluisse: cùm illud idem de aliis opificibus certum sit. Nam ut pròbè [d] Marlianus in *Antiquæ Romæ Topographia* observat, M. Varro figulos unò in loco conjunctim habitasse indicat, cùm dicit Venerem Myrteam fuisse inter figulos. Et à Sexto Ruffo edita *urbis Romæ descriptio* habet in regione prima, porta Capena, fuisse vicum Vitriariorum.

Sed ecce rursus exoritur in antedicta reflans objectionis adversæ ventus. Apollo ille, itemque vicus Sandaliarius, ut constat, in quarta urbis regione fuit, quæ dicta est via sacra, sive templum Pacis: Castorum verò templum ad octavam regionem, ut est in confesso, pertinebat. Quo igitur modo nostri illi opifices & in vico sandaliario, & è Regione Castorum conjunctim habitare potuerunt? Ut nodus hic solvatur, mente si non oculis urbem anti-

[d] *L. 5. c. 5.*

tiquam lustremus. Templum Pacis, de cujus nomine Regio quarta nuncupata est, [e] Suetonio teste *in Vespasiano*, foro erat proximum; sicque non longè à Castorum templo dissitum: in foro enim illo Romano, nempe κατ' ἐξοχὴν, quod octavæ regioni suum nomen dedit, extructum erat Castorum templum; atque id quidem propè templum Pacis, ubi nunc est Ecclesia S. S. Cosmæ & Damiani, ut ex Volaterrano refert [f] Marlianus: vel, quod incidit, apud Faustinæ templum, nunc S. Laurentij in Miranda, ut post Blondum ex Varrone, Plinio & Cicerone idem videtur ibidem asserere. Quæ etiam lucem accipiunt à Pyrrhi Ligorii tabella, quæ urbis antiquæ delineationem habet, in quam quidem cuivis inspicere licet, templum S. S. Cosmæ & Damiani, olim Castorum, situm in foro, inter templum Pacis & Faustinæ. Quibus ita constitutis fa-

[e] *Cap.* 9. [f] *L.* 3. *c.* 9.

facilè potuit corvus, ut loquitur Plinius, è summa Castorum æde devolare in officinam Sutoris è regione positam, quæ nempe esset in vico Sandaliario, qui ad quartam urbis regionem sive templum Pacis pertinebat. Atque adeò liquet, Sutores eam quartæ regionis partem incoluisse, quæ octavam vicinam haberet.

CAPUT VIII.

Calcei Romani vetus forma expressa, color varius pro vario temporum & personarum discrimine.

EJa nunc igitur ad Calcei potissimùm Romani veterem formam exprimendam nostra tandem accedat instituta tractatio. In rebus, quas anteacta præteriti temporis ætas à nobis longè semovit, veritatis lucem inquirenti densæ plerumque tenebræ obversantur. Vnde sæpius etiam in iis cæcutire, necesse est, nisi

nisi qui olim claruerunt auctores scriptorum suorum facem præbeant. Ita dum expressam veterum Calceorum formam investigamus, circumfusa primùm nobis occurrit caligo, quam tamen admota veterum scriptorum lampas ita discutit, ut non obscurè tandem ipsa se Calceorum forma spectandam exhibeat. Qui hoc seculo, cum nominis sui laude & gloria, de antiquitate Romana scripserunt, eruditi multi homines, in quibus emicat

Lipsium sidus, velut inter ignes
Luna minores:

docent, tales olim fuisse veterum Romanorum Calceos, quales Turcarum hodie, medio crure tenus; Ita ut non solùm imos pedes, sed etiam mediam tibiarum partem circum circa velarent. Idque probant auctoribus [a] Horatio, qui Senatores quosdam perstringens:

Vt

[a] *Sat. 6. l. 1.*

Ut quisque insanus, inquit, *nigris medium impediit crus,*
Pellibus.

Titinnio, apud quem hæc in Setina legas, *Iam cum mulleis te ostendisti, quos tibiatim calceas:* & [b] Tertulliano, qui sic: *Impuro cruri purum aut mulleolum inducit calceum.* Id quidem benè & appositè, pro una Calceorum parte; sed quomodo illi desinerent, an simæ, seu quadratæ, an verò acutæ essent eorum extremæ partes, in quas extremi pedum digiti protenduntur, pauci aperiunt.

Ut igitur hac quoque in parte antiqui Calcei forma fiat notior, memini me jamdudum, cùm junior in patris sutrina conficiendis Calceis operam darem, (& hinc mihi nata de Calceis scribendi occasio) vidisse singularem è decocto corio Calceum, qui certè non calceando pedi, sed capiendo propinandoque vino scyphi ad instar serviebat: Illius for-

b *L. de Pallio. cap. 4. circa finem.*

forma talis erat, ut in arcuatum acumen desineret, similis linguæ exertæ, versusque nares reflexæ. * Ejusmodi fuisse veterum Romanorum Calceos, ausim asserere : Id enim mihi suggerit [c] Tertullianus, dum togæ incommoda recensens, inter cætera sic loquitur : *Calceos nihil dicimus, proprium togæ tormentum, immundissimam pedum tutelam, verum & falsam. Quàm enim non expediat in algore, & ardore rigere nudipedem, quàm in Calceo uncipedem ?* Uncipedem dicit, cujus Calcei uncinati, id est unci ad instar in altum reflexi, & in acumen intortum desinentes. Hanc interpreta-

ta-

* Talem, aut certè ei non multùm dissimilem calceum, aliquoties videre mihi contigit Hagæ Comitis, in ædibus & locupletissimo rerum antiquarum gazophylacio Reverendi juxta & Clarissimi viri Domini *Joannis Schelhameri*, cujus calcei figuram cùm ad illustrationem eorum, quæ à Balduino hîc differuntur, quàm maximè faciat, hîc apponendam duximus.

c *L. de Pallio c. 5. paulò post principium.*

tationem firmat vetus [d] M. Catonis fragmentum, quod juxta Scaligeri lectionem sic habet: *Qui Magistratum Curulem cepisset Calceos mulleos, alii uncinatos* (cùm prius corruptè haberet *allucinatos*) *cæteri Romani perones, &c.* Ubi sanè uncinati illi Calcei non aliunde sic appellati, quàm ab unco, cujus propter acumen illud reflexum, similitudinem referebant. Atque hi sunt Calcei, quibus Junonis Sospitæ simulachrum semper ornatum testatur [e] Cicero, ubi sic ait: *Nostram Sospitam nunquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum Calceolis repandis.* Repandum enim idem est quod recurvum, & sursum versus reflexum. Et certè, si majores nostros eorum; quæ ab antiquioribus usurpata fuerant, ita tenaces fuisse credimus, ut non facilè novos vestiendi calceandique ritus, ut nunc temporis, admitterent,

[d] *L. 7. origin.* [e] *L. 1. de Nat. deor.*

rent, pleræque veteres cùm ſtatuæ, tum imagines idem ſuadent, quas nimirum pleriſque in locis, curioſius inveſtigando, vidiſſe me memini cum uncinatis ſivè repandis ejuſmodi Calceis expreſſas. Quibus etiam ex poſteriorum temporum litteris fides amplior accedit. Ita enim inſignis ille Pariſienſis Cancellarius à Gerſonio, ubi de corruptis Eccleſiaſticorum [f] ævi ſui moribus conqueritur: *Quid eſt*, inquit, *quod quarumdam Eccleſiarum Canonici Calceis roſtrati, veſtibus accurtati, abjecto clericali habitu militarem aſſumunt?* Ergo militibus ſaltem roſtrati illi Calcei tum familiares. Ita provincialis Concilii * Senonenſis [g] Decretum, ubi ſtatuitur: *Ne clerici lunatis ſeu cornutis, ac nimis feneſtratis Calceis utantur.* Hi enim cornuti, ut &

f *An.* 1400. g *Canone* 24.

* Celebratum fuit hoc concilium ſub Clemente VII. Anno 1528. regnantibus Carolo V. Imperatore, & Franciſco I. Rege Francorum.

& rostrati illi Calcei, non alii, quàm qui aliàs repandi sive uncinati nuncupantur, ut ex incurva & acuta rostrorum atque cornuum figura facilè est intelligere. Ex quibus id quoque liquet, quamdiu repandorum ejusmodi Calceorum usus perseverarit.

Sed quinam tandem veterum Calceorum color? uno verbo, pro civili more, virorum nigri, mulierum utplurimum albi. De purpureis suo posteà loco dicetur. Atque ut dictis fides accedat, [h] Horatius:

—— *nigris medium impediit crus*
Pellibus.

[i] Juvenalis —— *Nobilis & generosus*
Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Sic illi disertè nigros viris, iisque Senatoribus, Calceos assignant. Et tamen [k] vir clarissimus in Electis Calceos liberorum hominum albos fuisse scribit, profertque in suæ sen-

[h] *Sat. 6. l. 1.* [i] *Sat. 7. v. 190.* [k] *L, 1. c. 14.*

ſententiæ ſubſidium hos [1] Martialis verſus:

Sordidior cœno cùm ſit toga, Calceus autem
Candidior prima ſit tibi, Cinna, nive,
Dejecto quid ineptè pedes perfundis amictu?
Collige Cinna togam, Calceus ecce perit.

Deinde ex Spartiano refert *Alexandrum Baxeas* (calceos intellige) *albas habuiſſe, non coccineas, ut ante eum alii ſolebant Imperatores.* Neve ſuæ ſententiæ noceret, quod habet in Aureliano Vopiſcus, his verbis: *Calceos mulleos, & cereos, & Albos, & Hederaceos viris omnibus tulit, mulieribus reliquit.* Reſcribendum cenſet, *& cereos & galbos*: quod galbus, id eſt herbaceus color, non item albus eſſet fœmineus. Cui cum honoris præfatione primùm reſpondeo, iis in verſibus Cinnam duplici titulo vitu-

[1] L. 7. *ep.* 33.

tuperari, quòd contra decorum toga ſordida uteretur, & præter aliorum morem Calceos haberet albos, qui mulierum magis erant proprij, ut paulò poſt oſtendemus: ſicque præpoſterè nitorem in calceis affectaret, cùm tamen ea in re ſordidus eſſet, in qua nitoris ſtudioſior eſſe debuerat. Deinde ſi pro arbitrio voluit Alexander album in Calceis ſuis colorem purpureo præferre, nihil tamen neceſſe, colorem illum cæteris inferioris notæ hominibus uſurpatum dicere. Niſi fortè quis velit, tum temporis hac in re, ut in pleriſque aliis, hominum mores in fœmininos cœpiſſe degenerare: Unde factum ſit ut qui poſt aliquot annos imperavit Aurelianus, quem [m] Eutropius *morum diſſolutorum magna ex parte correctorem* appellat, calceorum Mulleorum, & cereorum, & alborum, & hederaceorum uſum viris omnibus tulerit, mulieribuſque tantùm reliquerit; ut jam

[m] *Lib. 9.*

ante ex Vopiſco relatum eſt. Neque quidquam etiam erat neceſſe, galbum pro albo ſupponere, cùm hederaceus in hoc cum galbo conveniat, quòd herbaceum ſeu viridem ſignificet.

Albos verò fuiſſe mulierum Calceos, inſinuat primùm [n] Tertullianus his verbis: *Impuro cruri purum aut Mulleolum inducit Calceum.* Ibi enim de ſcortillis ſermo, quibus ornandis lenones Calceos interdum albos, aliàs verò rubeos inducebant, ut doctè ſuo more Marcilius ad eum locum obſervavit. Et purum idem eſt quod album; quo ſenſu Servius illud [o] Virgilii eſt interpretatus.

—— *puraque in veſte Sacerdos.*

Sed clarius [p] Apulejus album illum colorem fœminarum Calceis aſſignat, dum juvenem quendam muliebri habitu indutum ita deſcribit: *Sum-*

n *Lib. de pallio cap. 4. circa finem.*
o L. 12. *Æneid. v.* 169. p L. 7. *Metam.*

Sumpta veste muliebri floccida, in sinus floccidos abundante, mitellaque textili contexto capite, Calceis fœminis, Albis illis & tenuibus indutus, & in sequiorem sexum insertus atque absconditus. Ita q Ovidius puellam, quæ amare & amari cupiat instruens:

Pes malus in nivea semper celetur
Aluta,
Arida nec vinclis crura resolve tuis.

Niveam dicit alutam pro usitatiori Calceatus fœminini more. Cùm verò pedem malum celari suadet, ut hoc quoque hîc in transcursu adjiciatur, quo calceamenti genere uti debeat puella, cui vitiosi sint pedes, insinuat; Calceo nempe, qui totum pedem mediumque crus operiat: non autem solea, quæ superiorem pedis partem apertam relinquit. Unde subjungit arida ipsius crura non esse suis vinculis resolvenda, ne videlicet ipsorum deformitas appareat, quam quidem vincula illa, id est

obstragula Calceorum operiunt, cùm à pede per tibiam protendantur, atque crus medium obligent. In omnibus siquidem ut virorum, ita & mulierum Calceis ejusmodi obstragula fuisse non est dubium. Nam ut scribit [r] Ælianus, Ῥωμαίων αἱ πολλαὶ γυναῖκες ἢ τὰ ὑποδήματα αὐτὰ φορεῖν τοῖς ἀνδράσιν εἰθισμέναι εἰσίν. *Ex Romanorum fœminis, multæ eosdem cum viris calceos gestare consueverunt.* Quæ sic accipe, ut multæ dicantur, non omnes, propter plerasque, quibus usitatiores erant soleæ: Iidem verò calcei, non coloris ergo, quem diversum ostendimus; at propter eam illorum partem, quæ ad crus medium protendebatur.

CAPUT IX.

Calcei Patriciorum Lunati, cur, quomodo, & ubi.

UT erant colore distincti virorum & mulierum Calcei, ita Se-

r L. 7. *var. hist.* c. 11.

Senatorum Calceis ſua erat à plebeis propria ſingulariſque diſtinctio. Lunulâ enim adſutâ Calceis, inquit vetus Juvenalis [a] Scholiaſtes, *diſcernuntur Patricii à novitiis.* Et id non obſcurè ſuggerunt Juvenalis ipſe, cujus hæc ante citata:

—— *Nobilis & generoſus,*
Appoſitam nigræ Lunam ſubtexit alutæ.

[b] Martialis dum Patricium quemdam ſugillat:

Lunata nuſquam Pellis & nuſquam toga,
Olidæ veſtes murice.

[c] Et alibi:

Non extrema ſedet Lunata lingula Planta:
Coccina non læſum cingit aluta pedem.

Et [d] Statius eòdem alludens,

—— *Genitum ſi curia ſenſit,*
Primaque Patricia clauſit veſtigia Luna.

[a] *Ad Sat.* 7. [b] *Lib.* 1. *ep.* 49. [c] *Lib.* 2. *ep.* 29. [d] *Lib.* 5. *Syl.* 2.

Quibus ita clarè ſuccinit [e] Alciatus:

Calceus, Arcadico ſuberat cui Lunula ritu,
Geſtatur patribus Mullea Romulidis.

Quare verò patres illi, qui generis nobilitate aliis præſtabant, Lunulas in Calceis geſtarent, Plutarchus ingeniosè philoſophans multas *in Romaicis* affert rationes: vel quòd ſignum id eſſet habitationis ſupra Lunam; quodque poſt mortem rurſus animæ Lunam ſub pedibus eſſent habituræ. Vel quod Arcades, ad quos illi nobiles genus ſuum referebant, Calceis ita inſignitis uſi fuiſſent, quòd ante Lunam natos ſe crederent: vel ut ſecundis rebus elati ac ſuperbientes, mutationis fortunæ in alteram partem admonerentur: Lunæ videlicet exemplo, quæ primùm recens emergit è caligine, deinde fulgore ſplendido augeſcens, illuſtriorem faciem expandit, & cùm pul-

pulcherrima ſplendeſcit, orbe pleno rurſus lumen ſuum paulatim exuit: atque ita ſe tandem, ut anteà, ſpectantium oculis ſubtrahit. Vel ut inde obedientiæ ſumerent exemplum, neque præſtantioribus parere recuſarent; Lunam in eo imitantes, quòd quemadmodum illa in orbe illuſtrando ſecundas à Sole partes obit, ipſius ſemper radiis intenta: Ita ipſi quoque magiſtratibus obtemperarent, à quibus & honorum & potentiæ fructum aliquem mutuarentur. His adde ſi juvat, ut eo ſymbolo Imperij Romani conditionem ſignificarent, quod Lunæ ad inſtar ſenſim crevit, donec totum impleret orbem, indeque temporum lapſu decrevit. Velut hinc nobiles intelligerent, ſibi non eſſe ſuperbiendum ob generis ſplendorem, cujus præcipuum inſigne ad pedes eſſet abjectum. Vel ut ita faſtum, quem nobilitatis opinio parturit, calcare ſe demonſtrarent; cùm id

ad pedes abjicerent, unde gloriari facilè poterant. Vel eo signo res mundanas generosè se contemnere profiterentur, quarum quidem Luna, propter mutabilitatem atque inconstantiam, aptum est expressúmque symbolum. Alias ejusmodi rationes omitto, quæ vel ab aliis expressæ sunt, vel de novo possunt excogitari.

Non prætermittendum tamen, quod [f] Isidorus aliò calceorum lunatorum deflectat appellationem: Vult enim in iis Lunam non sideris illius corniculantis effigiem, sed numeri centenarii notam expressisse: Ut nimirum inde posteri nossent, in ipsis nascentis Reipublicæ Romanæ primordiis Senatores centum tantùm numero fuisse. Quod & Auctori Græco Zonaræ arrisit, qui patricios ait in urbe calceos gestasse, corrigiarum inflexione, & forma litteræ C adornatos (quod de littera [illegible] græca

[f] *Lib. 19. c. 14.*

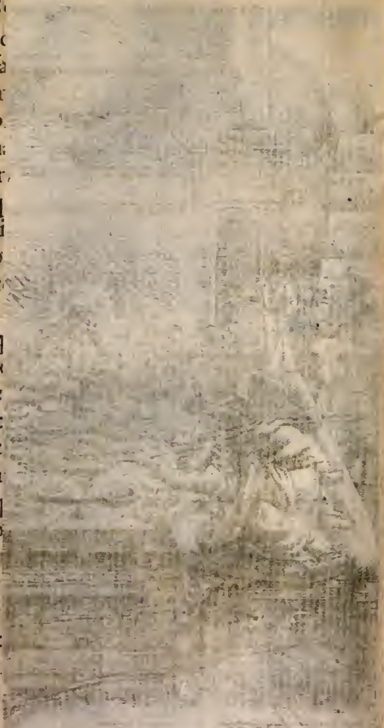

8 1
e-
r-
m
1-
ia
a
s
i
,
s

8

ac
fa
n
p
n
ir
q
ti
p
c

q
t
e
c
c
n
i
p
t
r
t
c
l

Græca P. quidam apud eundem legunt, gloſſema, ne dicam ſuperfluum arbitror) ut ſic à centum primis Senatoribus originem ſe ducere demonſtrarent. Atque hactenus quæ de Lunatis Calceis obvia paſſim, aliter tamen congeſta, cuivis legere liberum eſt apud [g] Roſinum & Dempſterum; quibus ea etiam paucis exceptis, accepta refero.

Sed quid propriè eſſet in Calceis Lunula, & cuinam Calceorum parti adſuta illi non explicant. Ideò fortè, quòd id tanti non ducerent, ut eos ad alia magis ſeria properantes moraretur. Sciendum tamen. Et ecce quærenti mihi opportunè tandem occurrit [h] Philoſtratus, qui de Bradea loquens, ubi nobilitatis notam calceis appoſitam ipſum geſtaſſe dixit; τοῦτό inquit, ἐστιν ἐπισφύριον ἐλεφάντινον. *hoc ſignum eſt fibula*

 ebur-

[g] *L. 5. ant. Rom. cap. 36.* [h] *L. 2. de vit. Sophiſt. in vita Herodis.*

eburnea. Unde [i] Tiraquellus suis in *Alexandrum Neapolitanum* annotationibus. *Lunulæ,* inquit, *in Calceis, erant fibulæ eburneæ, ad instar Lunæ corniculantes.* Benè meo quidem judicio: Lunularum enim, seu fibularum ejusmodi usus, præter eam quam retulimus nobilitatis significationem, claudendis, ut facilè est conjicere, adstringendisque inter se calceorum ansulis erat admodum * commodus. Unde signanter & ad rem hanc accommodatè loquutus mihi videtur [k] Statius, cùm dixit,

Primaque Patricia clausit vestigia
Luna.

Ubi

i *L.* 5. *c.* 18 *in principio.* k *L.* 5. *Syl.* 2.

* Quod ex subjecta figura, quam *Casalio* debemus, facilè, ut opinor, apparet. Nimirum Lunula hæc apposita illi loco, ubi extremitates calceorum inter se coëunt, hoc præstat, ut transmitti per ansularum foramina, nec tamen excidere propter figuræ suæ qualitatem possit facilè.

Ubi disertè claudendi usum Lunæ tribuit. Eò non invitum, credo, ducere possumus [1] Vopiscum, qui de Carini Augusti calceatu lòquens ait, *Fibulis gemmeis utebatur.* Fibulis nimirum, ut credere par est, ad modum crescentis Lunæ corniculantibus, iisque pluribus & gemmeis, ad splendidiorem pompam & ostentationem. Atque ita usui simul, & ornamento erant lunatæ illæ fibulæ: Usui, quem diximus: ornamento, dum plures eæque pretiosiores, utpote vel argenteæ, vel aureæ, vel etiam gemmeæ, calceis assuebantur; sic quidem dispositæ, ut aptè digestus illarum ordo, ab extremo Calceorum acumine, vel saltem ab eà parte, qua pes tibiæ conjungitur, ad eam superiorem, quæ crus medium attingebat, rectà per medium ascendens protenderetur. Simile aliquid in plerisque nobilium fœminarum calceis etiam nunc licet animadverte-

te-

[1] *In Carino.*

tere; qui quidem globulos serico, vel aureo filo contextos habent, ad eum penè modum digestos. Idem etiam ab illustribus Hebræorum fœminis olim factitatum, facilè est ex [m] Isaïa colligere: Ille enim mulieribus illis, quòd in vestibus calceamentisque nimiùm essent luxuriosæ, divinam vindictam minitans, *In die illa*; inquit, *anferet Dominus ornamentum Calceorum vestrorum, & Lunulas, &c.* Ubi non obscurè liquet, Lunulas illas, seu fibulas (quæ sanè vel erant aureæ, vel saltem argenteæ) ad ornamenta Calceorum pertinuisse. Quòd si quis veteri more Romano singulos Patriciorum Calceos una tantum Lunula, eaque vel ferrea, vel ærea, vel ad summum eburnea fuisse insignitos contendat, non repugno: Imo lubens assentior, eòque lubentius, quò certum est Romanos primis suæ Reipublicæ temporibus ab iis rebus, quas postea

m *Cap. 3. v. 18.*

ſteà profuſior luxus invexit, fuiſſe admodum alienos.

Hoc tantùm breviter addo, ut tandem qua in parte luna Calceos inſigniret aperiam. Cùm, ut ante dictum, Lunatæ illæ fibulæ & claudendis & ornandis Calceis ſervirent, nulla Calceis pars ad id aptior vel commodior eâ, quæ pedem operit, quà pes anteriùs tibiæ committitur: Ubi nimirum talorum integumenta, cum iis quæ reliquum pedem operiunt, juncta concurrunt, indeque ſecundum anteriorem tibiæ partem diviſa, in altum aſſurgunt, invicem, vel corrigiis, vel etiam fibulis conjungenda. Unde ſi quis opponat illud Herodis Sophiſtæ, dum fratri ſuo, multa de generis ſui claritate jactanti ſalsè reſpondet apud [n] Philoſtratum: Σὺ τὴν εὐγένειαν ἐν τοῖς ἀςραγάλοις ἔχεις. *Tu nobilitatem habes in talis.* Alludendo ſcilicet ad Lunam Calceis adſutam: quæ nobilitatis

erat

[n] L. *ſup. citato.*

erat insigne: non ibi tali propriè & præcisè pro postica pedum parte, at pro ipsis pedibus Metonymicῶs sunt accipiendi. Vero enim simile videri nulla ratione potest, illud ad talos fuisse reductum; quod ad ostentandum generis splendorem gerebatur.

CAPUT X.

Mullei unde dicti. Quales, Regibus, Patriciis, Imperatoribus & mulieribus usurpati.

MUlta passim & varia de Mulleis apud varios auctores observata facilè quidem est in unum congerere: sed aptè distinctèque digerere, non parum difficile mihi videtur. Ut tamen hoc fiat, ab ipsa nominis notatione juvat initium ducere. *Mulleos*, inquit Festus, *veteres à mullando, id est suendo appellatos putarunt.* Et sanè verbum illud antiquum *Mullare*, à Græ-

co μύλλω petitum, quod est appropinquo; sive subigo, arti sutoriæ non ineptè convenit, cujus quidem est dissectas Calceorum partes inter se aptè componere, concinnèque consuere: Unde etiam subulæ, quæ artis illius præcipuum est instrumentum, deducta videtut appellatio. Atque hinc subulonibus, qui aliàs pedicones seu divisores, nomen inditum ab eodem fonte μύλλω, quod item coïre significat: pro quo Latini pari significatu *molere* usurpant. Quo sensu dixit [a] Horatius, *Alienas permolere uxores.* Et [b] sacra pagina de Samsone loquens ait. *Clausum in carcere molere fecerunt.* Sensus enim est ex Hebræorum mente, ut in eum locum refert Lyranus; Samsonem eò fuisse à Philistinis redactum, ut cogeretur oblatas ab iis subigere mulieres, quæ ex eo prolem patri virium robore similem susciperent. Quo etiam sensu [c] Pagninus in libro Job

[a] *Sat.* 2. *l.* 1. [b] *Jud. c.* 16. *v.* 21. [c] *C.* 31. *v.* 10.

Job legit, *Molat alteri uxor mea:* pro eo quod lectio communis habet, *Scortum alterius sit uxor mea.*

Sed quò me verbum istud μύλλω deducit? In orbitam redeo. Mulleorum etymon à Festo accepimus: sed ab eo discedit [d] Isidorus, qui dictos esse vult à rubro colore, qualis est Mulli piscis, quod scilicet illi essent purpurei. Quod item Turnebo æquè probatur. Quanquam in contrarium dicat apud [e] Plinium Fenestella, *nomen Mullis à colore Mulleorum calceamentorum impositum.* Quid igitur hic statuendum? Si verum Festi etymon, pari jure Mullei nomen reliquis Calceorum speciebus videtur attribuendum: omnes enim suendo conficiuntur: & tamen Mulleus certam distinctamque Calcei speciem constituit. Nec propterea tamen illud abjicimus. Sic enim utrumque probamus, ut si Mulleorum spectamus texturam atque compo-

[d] *L. 19. c. 14.* [e] *Lib. 9. c. 17.*

positionem, à Mullando: si colorem, à Mullo pisce, suam appellationem mutuari posse judicemus.

Et certè, si (ut paulò post ostendemus) rubeus, sive purpureus, sive coccineus color Mulleos à cæteris vulgaribus Calceis distinxit; multis etiam elegantibusque suturis eosdem præter cæteros insignes fuisse facilè crediderim. Quæ quidem suturæ [f] suggerente in brevibus ad Plinium notis Pineto, filum sericum utplurimum, atque alterius (ut decori ratio suadet) à rubro coloris punctuatim eminens, in diversis Mulleorum partibus ostentabant: Atque ita Mulleis ipsis non parum decoris atque elegantiæ conciliabant. Cum è contrario viliorum Calcei crassiore rudiore-ve filo minus eleganter essent consuti; ut ex [g] Juvenale liquet, qui vilem calceatum depingens:

—— *Si rupta,* inquit, *Calceus alter*
Pelle

[f] *Loco supra citato.* [g] *Sat.* 3. *v.* 149

Pelle patet, vel si consuto vulnere crassum,
Atque recens linum ostendit non una cicatrix.

Et ex Athenæo, apud quem, ὑποδήματα ἐνημμένα σπαρτίοις σαπροῖς, *Calceamenta putridis funiculis compacta,* videre est. Nam σπαρτία propriè dicuntur è sparto funiculi, quibus Calcei consuuntur aut colligantur. Addo præterea suturas, ut stet etymon à Mullando petitum; eò etiam Mulleis esse peculiares, quòd cùm Mullei vulgaribus Calceis essent à solo altiores, plures invicem soleas è corio vel subere subter consui necesse fuit: atque adeò Mulleos pluribus constitisse suturis consequitur. Ne verò gratis eos aliis altiores asseruisse videar,[h] Dio id non obscurè indicat, cùm sic de Julij Cæsaris lautitiis loquitur: *Deliciis fluxioris vestis ubique luxuriabatur, & Calceamentorum, quibus etiam postea in-*

[h] *Lib. 43. circa finem.*

interdum usus est Altioribus & coloris rubri, more Regum, qui Albæ quondam regnarunt, ut qui propter Iulum ipsos genere contingeret. Et hanc Mulleorum compositionem suadet etiam hodierna Mulleorum nostrorum structura, quos ita simplicioribus Calceis editiores gestare solemus.

Sic igitur confectis & affectis Mulleis, auctore Festo, primùm Reges Albani, qui olim in Italia imperitabant, usi fuerunt, ut à cæteris facilè possent internosci, augustioremque ipso pedum calceatu, ut & cætero vestium apparatu majestatem sibi conciliarent. Ita enim in ipsis etiam calceis aliquam dignitatis Regiæ notam esse volebant. Ab iis regibus Mulleorum calceorum usum, qui deinceps in Republica Romana cæteris nobilitate præcelluerunt Patricii, ut idem Festus auctor est, mutuati sunt. Unde M. [i] Cato in originibus, *Qui Magistratum Curulem cœpisset, Calceos*

i *Lib.* 7.

ceos Mulleos; alii uncinatos; cæteri Romani perones sumpserunt. Sed Mulleis illis Patricii potissimùm usi sunt in triumphis, & pompis solemnibus, in quibus nimirum exquisitior ornatus ad splendoris ostentationem quærebatur. Et de iis extat vetus in lapide, qui ad C. Marii memoriam Arimini positus est, monumentum, his verbis, DE MANUBIEIS. CIMBRICEIS. ET TEUTONICEIS. ÆDEM. HONORI. VICTOR. FECIT. VESTE TRIUMPHALI. CALCEIS. PUNICEIS.

Quod verò qui ævo posteriore summæ rerum præfuerunt Imperatores Mulleos usurparint, argumento est Julius Cæsar, qui ut ante ex Dione relatum est *Calceamentis utebatur altioribus, & coloris rubri, more Regum Albanorum.* Quare Spartianus *in Alexandro* ipsum notat præter morem Imperatorum fecisse, quod *baxeis albis uteretur, non coccineis, ut prius alii solebant Imperatores.* Sed id singulare

lare fuit Imperatoribus Conſtantinopolitanis ut rubris & purpureis Calceis uterentur, ut oſtendit [k] Paulus Diaconus his verbis: *Ut agnoſceretur Imperator ex rubris Calceis.* Ita [l] Georgius Phranzez Protoveſtiarius in Chronico; *Suffragante,* inquit, *nobilitate Manuelem Imperatorem creat, cocco tincta calceamenta concedit, ſucceſſorque ab omnibus agnoſcitur.* Unde ſatis liquet, Imperatoribus illis Calceos rubeo ſive purpureo colore tinctos fuiſſe peculiares, atque ita quidem, ut aliis eos uſurpare non liceret: Cùm in iis, ut in chlamyde purpurea elucerent expreſſa Imperij inſignia. Unde [m] Corippus Juſtini junioris Imperialem habitum deſcribens ſic ait,

Purpureo ſuræ rutilant fulgente Cothurno,
Cruraque puniceis induxit Regia vinclis,
Parthica Campano dederant quæ tergora fuco.
Auguſtis ſolis hoc cultu competit uti.

Et

[k] Lib. 16. [l] Lib. 1. c. 17. [m] Lib. 2.

Et hi Mullei ſunt, quos paſſim Græci auctores ὑποδήματα ſeu πέδιλα ἐρυθρὰ & ἐρυθρόχροα ſeu φοινικόχροα appellant. Poſſem hîc quæ ad Aquilas aureas Calceis illis Imperatoriis olim intextas, gemmiſque diſtinctas pertinent, adtexere: Sed [n] ſuus poſteà locus iis dabitur.

Interea non prætermittendum, quod [o] ſuperius alio fine relatum eſt, rubeorum ejuſmodi Calceorum uſum ab Imperatoribus ad ſummos Pontifices fuiſſe traductum, ut conſtat ex [p] Cæremoniali Pontificum, ubi quidem ſic inter cætera: *Induitur papali habitu, toga ſcilicet linea alba, Sandaliis rubeis, aurea cruce ſignatis.* Sed quò non provehitur mulierum in Calceandi, ut & veſtiendi ratione luxus & ambitio? Non ſatis decorus aut inſignis albus color videbatur: Rubeus etiam ſive purpureus ab iis in ſuo Calceatu interdum olim uſurpatus. [q] Tertullianus, ubi bal-

neo-

[n] *Cap.* 18. [o] *Cap.* 4. [p] *L.* 1. *cap. de indum. elect.* [q] *Lib. de pallio cap.* 4. *circa finem.*

neorum antistitem suas lupas ornantem depingit: *Impuro cruri purum aut Mulleolum inducit calceum.* Ita [r] Livius Andronicus apud Terentianum Maurum Dianam Venatricem alloquens:

Et jam purpureo suras include Cothurno.

Ita [s] Virgilius eòdem spectans,

Purpureo stabis suras evincta Cothurno

Iterumque,

Purpureoque altè suras vincire Cothurno.

Utrobique eadem in fœminino calceatu purpurei Cothurni mentio, ad Mulleum, ut credere par est, significandum, quem Cothurni penè ad instar altè à solo editum supra diximus. Et de Mulleo quoque ausim illud [t] Persii accipere:

--so-

r *Lib. de metr. genere.* s *Eclog. 7. v. 32.*
t *Sat. 5. v. 69.*

——*solea puer objurgabere rubra.*
Simplex enim & propriè sumpta solea frustra colore tincta fuisset, quæ nimirum pedibus supposita vix habet, quod in spectantium oculos incurrat.

CAPUT XI.

Soleæ quid. Earum à Crepidis leve discrimen, usus quibus, quando, & ubi familiaris.

SEd de Solea jam dicamus amplius. Solea interdum piscem planum vulgò satis à suavitate notum: Aliàs lignum robustius, quod parieti cratitio substernitur, significat. Horum verò sensuum neutrò de solea nobis hoc loco agendum: per eam enim hîc intelligimus illud calceamenti genus, *quod* definiente Festo *pedis solo subjicitur.* Vel clarius ex [a] Gellio, *quod plantarum calces,* aut si mavis, pedum plantas *tantum in-*

[a] *Lib.* 13. *cap.* 20,

infimè tegit, cæteris propè nudis, & teretibus habenis junctum est. Unde soleam Græci vocant ὑπόδημα & ὑπόδησιν à verbo ὑποδέω sive ὑποδέομαι, quod est subligo; ut, quod in eo calceamenti genere præcipuum est, ipsa voce denotetur. Et sanè magis necessarius in soleis, quàm in calceis vinculorum usus. Quo factum, ut apud Poëtas sæpe vincula pro soleis usurpentur. [b] Ovidius,

Vincla duæ pedibus demunt.

[c] Tibullus *Vinclaque de niveo detrahet ipse pede*, Pro quo dicunt [d] Terentius, *Detrahere soccos*: & [e] Plautus, *Compedes adimere*: &, *soccos adimere pedibus*. Rursus idem [f] Ovidius,

Fregerat armillas, non illa ad brachia factas:
Scindebant magni vincula parva pedes.

Ita

b L. 3. metam. fab. 2. c Elegia 6. lib. 1. d In Heaut actu. 1. scena 1. v. 72. e In Captivis Act. 5. scena 4. in fine. In Epidico. act. 5. sc. 2. in fine. f Lib. 2. Fast.

Ita [g] Virgilius,

Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.

Quanquam interdum etiam vincula pro quovis alio calceamenti genere ab iisdem usurpari dubium non est.

Nonnunquam verò Soleas Græci κρηπῖδας appellant: unde Latinis *Crepidæ* & *Crepidulæ* dicuntur. Quare passim eruditi docent, & soleas & crepidas easdem fuisse. Quibus ego facilè assentior, si modò mecum leve hoc admittant discrimen, quòd soleæ simpliciores essent, crepidæ verò crassiores; in quibus nimirum duæ saltem simplices soleæ simul essent compactæ. Mens ea inde mihi suggeritur, quòd crepidæ dicantur à crepitu, quem ubi inter incedendum premuntur, edunt: unde argutæ proprio epitheto dici possunt, hoc est crepantes & stridulæ. Quo sensu dixit Catullus, *Argutâ constitit*

g *L. 8. Æneid. v.* 458.

ſtitit in ſoleâ. Ubi, ſi precisè loquendum, ſolea pro crepida ponitur: Crepidæ namque crepitus ſive ſtridor, ex eo proprius, quod plures ſoleas ſimul compactas ſtridere magis neceſſe ſit, quàm cùm unica illa eſt atque ſingularis. Unde, teſtibus Theophraſto & [h] Juliano, cùm Momus Venerem, ut Venerem decebat, ornatam offendiſſet, nihil quod in ea carperet habuit, præter crepidam, quam ſcilicet nimiùm argutam ſive ſtridulam judicabat.

Uſus autem ſolearum pro civili more mulieribus * potiſſimùm fuit fa-

h *In Epiſtol. Epiſt. ad Alex.*

* Rectè *potiſſimùm*; nam & viris quandoque in uſu fuiſſe nemo ſanus diffitebitur. Quin noſtro etiam ſeculo ad religioſos tranſiit illud calceamenti genus, ſeu ſimpliciſſimum & ab omni ambitu & mollitie quàm maximè remotum. Et varij quidem generis ſolearum exempla hîc tibi damus. *Fullienſium, Capucinorum*, aliorumque. Longè tamen omnium pulcherrimæ ob habenarum præcipuè elegantiam mihi videntur DIRCIS ſimul & APOLLINIS PYTHI ſubjectæ ſolearum ideæ, quas eruditi orbis compendium Roma nobis dedit: has quidem ſub littera F *in hortis Vaticanis*, illas ſub littera E. in Illuſtriſſimis *Farneſiorum* ædibus. Cætera celeberrimis quibuſque viris Lazio, Lipſio aliiſque debentur.

A
B
C
D
E
F
F

familiaris. Catullus de Lesbia loquens:

—— *argutâ constitit in soleâ.*

Ita [i] Plinius, ubi de statua Corneliæ Gracchorum matri publicè pŏsita scribit; *Sedens*, inquit, *hæc posita fuit, soleisque sine amento insignis, in Metelli publica porticu.*

Sic Prudentius in Apotheosi:

Perfidus ille Deo, quamvis non perfidus urbi,
Augustum caput ante pedes curvare Minervæ
Fictilis, & soleas Iunonis lambere, &c.

Signanter utrobique & Corneliæ & Junonis statuæ, pro fœminini calceatûs more, soleis indutæ referuntur. Hinc [k] Ciceroni muliebres soleæ dicuntur, cùm ab earum calceatu Clodium ita perstringit: P. *Clodius à muliebribus soleis, purpureisque fasciolis, factus est repentè popularis.* de his etiam

[i] *Lib. 34. c. 6.* [k] *De Harusp. responsis.*

etiam dubio procul intelligendus [l] Manilius, dum fœmininum habitum ita deſcribit:

Fœminea veſtes, nexa ſine tegmine plantæ,
Et ſpecies, fictique placent ad mollia greſſus.

Solearum enim proprium nullum tegmen habere, & pedibus habenarum corrigiarumve beneficio aptè adſtringi: unde & obſtrigillorum nomen iis attributum. Sic enim [m] Iſidorus obſtrigillos definit, ut illos cum ſoleis pares faciat: *Sunt*, inquit, *obſtrigilli, qui per plantas conſuti ſunt, & ex ſuperiori parte corrigiâ trahuntur, ut conſtringantur: unde & nominantur.*

Atque ita quidem fœminarum proprius fuit ſolearum uſus, ut ſi quando virum aliquem contingeret in publico ſoleis uti, id ei probro verteretur. Unde nota [n] Ciceronis in

[l] *Lib.5.Aſtron.* [m] *Lib 19.c.34.* [n] *Act.4.*

in Verrem increpatio, quod in littore Soleatus fuisset: *Stetit*, inquit, *Soleatus Prætor populi Romani, cum pallio purpureo, tunicaque talari.* Sic & Scipionem inde notatum refert [o] Livius his verbis, *Ipsius Imperatoris, non Romanus modò, sed ne militaris quidem cultus jactabatur, cum pallio crepidisque inambulare in Gymnasio.* Atque hæc [p] Tacito lucem afferunt, qui de Germanico loquens, *Multa*, inquit, *in vulgus grata usurpavit, sine milite incedere, pedibus intectis, & pari cum Græcis amictu.* Ubi quidem pedes intecti, non alij quàm soleis vel crepidis induti. Et hunc sensum insinuat idem Tacitus, dum subjungit, *Publij Scipionis* (illius nempè de quo supra Livius) *æmulatione, quem eadem factitavisse apud Siciliam accepimus.* His adde & [q] Suetonium, qui Caligulam neque patrio, neque civili, ac ne virili quidem calceatu semper usum referens: *Modò*, inquit, *in Crepidis vel*

[o] L.29. *ab V.C.* [p] L.2. *Ann.c.*59. [q] *Cap.*52.

vel Cothurnis, modò in ſpeculatoria Caliga, nonnunquam in ſocco muliebri conſpectus eſt. Unde ſatis ſuperque conſtat, præter civilem patriumque morem, imò molle & effœminatum habitum fuiſſe, ſi quis virorum paſſim, & abſque cauſa ſoleatus crepidatuſve cerneretur.

Paſſim & abſque cauſa jam ex induſtria inſerui, ut non ita prorſus à ſolearum calceatu viros excludam, quin interdum illis earum uſus eſſet, abſque ulla probroſæ mollitiei ſuſpicione, permiſſus. Certum enim eſt, Romanos in omni animorum remiſſione, utpote per convivia, publicaque ſpectacula, pro more fuiſſe ſoleatos. Et primùm quidem ad convivia cum ſoleis itare ſolitos innuit [r] Martialis, dum ita ludit in Cottam:

Bis Cotta ſoleas perdidiſſe ſe queſtus,
Dum negligentem ducit ad pedes vernam,
Excogitavit homo ſagax & aſtutus,

r *Lib.* 12. *epigr.* 87.

Ne facere posset tale sæpius damnum,
Excalceatus ire cœpit ad cœnam.

Per excalceatum enim hîc non tam Calceis exutus significatur, quàm soleis; quas quidem abjecisse Cottam vult Poëta, ne videlicet earum per servi negligentiam sæpius jacturam faceret: unde quod jam de soleis propter convivia usurpatis relatum est facilè colligitur. Quod tamen sic intelligendum, ut in ipso convivij actu nullus earum esset usus: Cœnaturi enim, priusquam accumberent, in triclinio soleas * deponebant, ne

* Testatur hoc inter cætera antiquitatis monumenta, figura ex lapide, in viridario Cardinalis Montalti, ad montem Exquilium, hîc apposita. Refert hæc Silenum senem discubiturum, cui adstant Fauni nudi duo: alter ut accubituro soleas detrahat, alter ut reclinantem sustineat, dum soleæ detrahuntur: quibus detractis, vestem cœnatoriam sumebant. Sed de his plura qui velit, consulat Fulvium Ursinum ad *Ciacconii Triclinium*, quod non ita pridem nova veste donatum, publici juris à nobis factum est.

In Viridario Cardinalis
Montalti

ne lectorum mensas ambientium stragula pulvere aut luto conspurcarent. [f] Martialis, ubi de cœna loquitur: *Deposui soleas* inquit. Ita Plautus,

> [t] *Iam rediit animus, deme soleas, cedo vinum.*

Et has interea servis suis custodiendas tradebant, ut ex superiori [v] Martialis in Cottam Epigrammate intelligi facilè potest, itemque ex hoc in Luscum furem:

> *Nec dormitantem vernam fraudare lucerna*
> *Erubuit fallax, ardeat ipsa licet.*
> *Si nihil invasit, puerum tunc arte dolosa*
> *Circuit, & soleas surripit ipse suas.*

Unde ab hoc munere servi illi, Plauto atque aliis, sandaligeri & sandaligeruli dicuntur. Peracto igitur convivio, cùm erat è triclinio disce-

f *Lib.3. ep.50. ad Ligurinum.* t *In Trucul, act.2. sc.4. vers.16.* v *L. 8. ep. 58.*

discedendum, soleas suas resumebant. Hinc ille apud Terentium: *Cedo*, inquit, *soleas mihi*, *properate*, *auferte mensam.* Pari ratione Nasidienus apud [x] Horatium, *Soleas poscit*. Ita intelligendus [y] Martialis:

Defuerit si forte puer, soleasque libebit
Sumere, pro puero proderis ipse tibi.

Ex quibus rursus id accipimus, quod servi dominis cœnaturis soleas suas demerent, easdemque illis è triclinio discessuris inducerent. Unde & clarius intelligimus verba illa, quibus D. Ioannes Baptista [z] tribus in locis sacræ Scripturæ usus est, cùm se dixit indignum, qui vel portaret calceamenta Christi, vel eorundem corrigiam solveret. His enim significare voluit, se tantùm dignitate Christo esse inferiorem, ut nequidem dignus esset, qui in ejus famulitio vilissimum etiam excalceandi munus obiret.

De

x *Lib.* 2. *Sat.* 8. y *Lib.* 14. *ep.* 63. z *Matt.* 3. *v.* 11. *Marc.* 1. *v.* 7. *Ioan.* 1. *v.* 27.

De Solearum verò Calceatu, viris usurpato, per ludos & spectacula, quæ publicè vel in Amphitheatris, vel Circis edebantur, [a] Dio testis est locuples, ubi sic de Caligulæ ludis loquitur: Ἐξῆν καὶ ἀνυποδήτοις βουλομένοις θεᾶσθαι, νομιζόμενον τοῦ ἀπὸ τοῦ πάνυ ἀρχαίου καὶ δικάζειν τινὰς ἐν τῷ θέρει, καὶ πολλάκις καὶ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ἐν ταῖς θεριναῖς πανηγύρεσι γενόμενον, ἐκλειφθὲν δ' ὑπὸ Τιβερίου. Id est, *Licebat iis, qui vellent, discalceatis spectare, qui mos jam olim tenuerat, & judicia exercere per æstatem. Quod ab Augusto in celebritatibus æstivis servatum erat, sed à Tyberio planè omissum.* Ubi ἀνυποδήτοις cave intelligas nudis planè pedibus; sed more Græco soleatis aut crepidatis. Quo sensu jam ante dixit Tacitus, *Pedibus intectis, & pari cum Græcis amictu.*

CA-

[a] *Lib.* 57.

CAPUT XII.

DE SANDALIIS

Adverſaria ex auctoribus prolata, eademque conciliata.

SCRIPTORUM interdum impropriæ locutiones, & vocum variè hinc inde traductæ ſignificationes, & earundem rerum adjectitiæ formæ, temporum lapſu ſæpè immutatæ, minùs liquidam nobis & apertam Sandaliorum notitiam efficiunt. Scimus quidem ex [a] Polluce, atque aliis, *Sandalium eſſe muliebre calceamenti genus*; idque pulchrum, elegans, atque elaboratum. Unde Judith ad Holofernem profectùra, ut illius [b] hiſtoriæ monumenta teſtantur, inter alia, quibus ipſa nativæ pulchritudini decus atque elegantiam conciliavit, *Sandalia pedibus ſuis induit.* Quæ quàm apta,

[a] *Lib. 7. Onomaſt.* [b] *Cap. 10. v. 3.*

apta, quàm polita, quàm concinnè, pretiosèque adornata essent, hinc æstimare licet, quod, ut [c] ibidem habetur, *Sandalia Iudith Holofernis oculos rapuerunt.*

Sed idem Sandalium viris etiam usurpatum, iisque non ita cultus aut elegantiæ quemadmodum mulieres, studiosis, non est dubium. Nam D. [d] Hieronymus in Isaïam ad verba illa: *Vade, & solve calceamenta de pedibus tuis.* calceamenta, sandalia, & caligas, pro eodem accipit: *Depositis*, inquit, *quæ septuaginta sandalia, id est, caligas vocant.* Caligæ verò virorum, & militum præsertim fuerunt; ut *capite sequenti* ostendetur. Rursus, si sandaliorum forma quæritur, res non magis expedita: nam interdum ea pro soleis usurpantur, quæ inferiores tantùm plantas ab itinerum offendiculis defendebant. Unde Sardinia Insula Timæo apud [e] Plinium *Sandaliotis* dicta fuit, ob

c *Cap. 16. v. 11.* d *L. 5. comm. c. 20.* e *L. 3. c. 7.*

ob soleæ similitudinem: Quæ etiam, quod eòdem recidit, à plantæ pedis figura [f] Salustio *Ichneusa* fuit appellata. Cui succinens [g] Claudianus:

Humanæ speciem plantæ se magna figurat
Insula, Sardiniam veteres dixere coloni.

Quid & Soleæ, quibus jam Capucini patres utuntur (Apostolorum, ut credere par est, imitatione) nonne Sandalia vocantur? Apostolorum dixi imitatione: illos enim ejusmodi sandaliis usos esse, satis ex eo liquet, quod cùm Christus Dominus apud D. [h] Lucam prohibuisset Apostolis, *ne calceamenta portarent*; quibus nimirum pedes omnino tegerentur: iisdem nihilominus apud D. [i] Marcum sandaliorum usum permittit, utpote quæ superiorem pedum partem nudam relinquerent, inferiore tan-

[f] *In fragmentis.* [g] *De bello Gildonico v.* 507.
[h] *Cap.* 10. *v.* 4. [i] *Cap.* 6. *v.* 9.

tantùm planta adversus spinas & tribulos munita. Unde in [k] Actis Apostolorum, ubi Angelus, D. Petrum è carcere liberans, Latinè juxta vulgatam lectionem ait, *Calcea te caligas tuas*: Græca lectio habet, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Id est, ut recentiores quidam vertunt, *subliga soleas tuas*.

Nihilominus aliàs sandaliis, quemadmodum & Calceis, sua fuisse pedum integumenta, multis ostenditur. Quid enim Sandalia colore inſici, vel auro etiam induci profuit? ut quid ad elegantiam tenuibus incisuris dispungi, vel gemmis, aliisque id genus ornamentis instrui potuerunt, si simplices tantùm soleæ? Et tamen iis insignita variis in locis Sandalia videre est. *In Pontificum Cæremoniali* non semel ante laudato, *Induitur Papali habitu, toga scilicet linea alba, Sandaliis rubeis, aurea cruce signatis.* En rubeo tincta colore San-

k *Cap. 12. v. 8.*

Sandalia, atque etiam aurea cruce insignita. Aurea petis? Disertè [l] Clemens Alexandrinus, Χαίρειν ἐατέον τὰς ἐπιχρύσους τῶν σανδαλίων ματαιοτεχνίας. *Valedicendum est inanibus aureorum Sandaliorum artificiis.* Ita [m] Lucianus *in Dialogis* aurea Diis Sandalia tribuit. Rursusque aurea illa dicit, quæ ex Pataris urbe Lyciæ in Græciam asportabantur: Ἐκ Πατάρων σανδάλια ἐπίχρυσα. Si verò tenuiter incisa quærantur, egregium ex Cephisodori Comici Trophonio locum refert [n] Victorius, ubi quidem mulier, è divite facta paupercula, vicem suam ita conqueritur:

—— Σανδάλιά τε τῶν λεπτοσχιδῶν,
Ἐφ' οἷς τὰ χρυσᾶ ταῦτ' ἔπεστιν ἄνθεμα.
Νῦν δ' ὥσπερ ἡ θεράπαινα ἔχω περιβαρίδας.

Sandalia verò tenuiter incisorũ, quibus au-

l L. 2. *pædag. cap.* 11. m *Dial. Meretr. Dor. & Myrt.* n L. 14. *variar. cap.* 15.

aurei flores insunt: Nunc verò instar famulæ Peribarides habeo. Hîc enim λεπτοσχιδῶν nomine Calcei veniunt intelligendi, tenuibus incisuris, ad ornatum & elegantiam insigniti; qui aliàs perforati, sive * fenestrati dicuntur, Gallicè, *decoupez & dechiquetez.* Adjectitia porro Sandaliorum ornamenta probamus ex eodem Clemente supra laudato, qui sic habet: Αἰσχρὰ γοῦν ἀληθῶς τὰ σανδάλια ἐκεῖνα, ἐφ' οἷς ἐστι τὰ χρυσᾶ ἀναθέματα. *Verè ergo turpia sunt illa Sandalia, in quibus sunt aurea veluti donaria.*

Sed quid opus plura congerere? Quibus jam in rebus sacris nostri Pon-

* Tale genus calceorum cernere est in statua illa iconica, quam in illustri Clivorum oppido, ad portam mediastinam *Eumenio Rhetori* positam, Teschemacherus in *Annalibus Cliviæ*, cum Soleis, sed perperam, & reluctante ipsa inscriptione, quam similiter hîc apponimus, exhibuit. Tales ergo tibi illos damus Calceos, quales ex itinere Francofurtum versus ipsi vidimus: nam singula minutim persequi velle, quæ Teschemacherus aliter habet, quàm supra dicta figura monstrat, neque hujus loci, nec pretium operæ est. Sed en tibi ipsam inscriptionem.

C.
O
V L
Æ

Q

P

S C
S T
H

V E
C C
B V
L I
I N
V R

Pontifices utuntur calceamentis, ea pedes totos operire videmus. Et hæc vulgò *ſandalia* vocari ſolent, prout etiam à majoribus appellata fuere. Nam in teſtamento Leodebodi Abbatis S. Aniani Aurelianenſis, qui vixit temporibus Clotarii II. Francorum Regis, inter legata Eccleſiæ relicta, *Sandalia duo pro Miſſarum celebratione* recenſentur. Ità D [o] Bleſenſis ad R. Bathonienſem Epiſcopum electum; *Pretioſiora*, inquit *Sandalia*, *& majorem annulum mater ſua ei datura eſt.* Sic igitur Sandaliorum nomen ſuam habet in eo cum Cothurnis affinitatem, quòd, quemadmodum illi utrivis pedi, ſive dextro ſive ſiniſtro, apti dicuntur; ita Sandalia Calceis, qui pedes omnimodè contegunt, & ſoleis, quæ imas tantùm pedum plantas muniunt, ſignificandis; quin etiam mulieribus & viris diverſimodè calceandis uſurpata fuiſſe ſatis intelligimus.

Sed

o *Epiſt.* 30.

Sed quam tandem inter hæc adversa viam insistimus? Quem certum in hoc ancipiti diversa scribentium bivio Hermetem defigimus? Suum cuique liberum & integrum esto judicium. Ego, si quis arbitrio locus, (ne decretum quis expectet) existimo primùm sandalia Græcis ea fuisse, quæ Romanis soleæ: Ita, ut elegantiora mulierum essent propria, minùs elegantia viris etiam interdum usurparentur. Deinde temporum decursu factum, ut quæ primùm aperta supernè fuerant, tandem adjectis integumentis fuerint calceorum ad instar operta: nihiloque minùs servatam sandaliorum appellationem; ex eo fortè, quòd pro calcei Romani discrimine, ad mediam tibiam eorum integumenta non protenderentur, neque in acumen altè reflexum desinerent. Græcis verò ideo sandalia tribuimus, quòd ea suam Græcis acceptam referant appellationem, quæ dubio pro-

procul in Græco solo nata est, indeque postea in Latinam recepta civitatem. Scio calceamenta *Sandalin* à Chaldaico Targum in variis S. Scripturæ [p] locis appellari, prout in suo *Thisbi* monet Elias: ubi notat etiam exinde vocatum Rabinum quendam *Hassandelar*, id est, Calceolarium: unde quis fortè Sandalii vocem ab Hebræorum derivatam fontibus posset suspicari. Sed Targum nihil moror: neque me ex eo concepta suspicio moratur; Cum pari jure Latini Sandalium sibi tanquam nativum possent adscribere. Nam & [q] Terentius ea voce usus est, apud quem legas, *Utinam tibi commitigari videam sandalio caput.* Temporum præterea decursu factam per integumenta sandaliis accessionem diximus, ne graves alioqui scriptores perperam vocibus abusos dicere coga-

[p] *Genes.* 14. *v.* 32. *Isaia.* 11. *v.* 15. *Cant.* 7. *v.* 1. [q] *In Eunucho act.* 5. *scena* 7. *vers.* 4.

gamur, qui disertè contectos Calceos Sandalia nominarunt.

Plura possem proferre, quibus meum pressiùs firmarem arbitrium: Sed non tanti res, cui pluribus gravioribusque rationum momentis opus sit. Hoc tantùm juvat antedictis tanquam corollarium adtexere, quòd cùm olim mulieribus ad elegantiam & delicias essent comparata Sandalia, miraque esset illarum in iis auro gemmisque pretiosè ornandis ambitio, non promiscuè cum cæteris Calceamentis ea deponebant, sed suis servis aut ancillis (quibus ab hoc munere sandaligerulorum vel sandaligerularum indita fuit appellatio) servanda dabant, & id quidem in thecis, quas σανδαλοθήκας Menander appellavit. Atque adeò cùm iis raro, nisi intra ædes uterentur, hinc factum, ut Sandalia olim in nuptiis adhibita sint, tanquam οἰκουρίας sive domus custodiæ symbola, ut docet Plutarchus in *quæstionibus Romanis*.

CAPUT XIII.

Caligæ militum, Clavatæ, Speculatoriæ, unde dictæ, & qui à Gallicis distinctæ.

CAligant non parum eorum oculi, qui nullum Caligas inter & femoralia seu tibialia nostra faciunt discrimen, cumque his illas easdem esse arbitrantur. Nam Caliga propriè militare calceamentum est, quod ideò στρατιωτικὸν ὑπόδημα [a] Dion appellat. Unde militia [b] Tertulliano *Caligata* dicitur: & Caligatus ita proprium militis epitheton est, ut per se sæpius pro milite accipiatur. [c] Juvenalis:

Cùm duo crura habeas offendere tot Caligatos.

Ita [d] Suetonius in Augusto, *Coronas murales sæpè etiam Caligatis tribuit.* Hinc

a *Lib.* 48. b *Lib. de Idol. cap.* 19. c *Sat. ult. v.* 24. d *Cap.* 25.

Hinc apud Dionem Antonius & Fulvia, milites, qui sua intercessione pacem conciliare studebant, per contumeliam βȣλὴν καλιγάτων, id est, *senatum caligatum* appellant. Qua in re observandum est, ita milites omnes pro more fuisse caligatos, ut tamen sæpius caligatorum nomine manipulares, hoc est gregarii, tenuissimæ sortis, & postremarum classium milites intelligantur. Unde infimus ordo militiæ Caliga dictus est. Ita [e] Plinius audiendus, qui de Ventidio loquens: *Massurius*, inquit, *auctor est, bis in triumpho ductum: Cicero, Mulionem Castrensem suffarrancum fuisse: plurimi inventam inopem in Caliga militari tolerasse.* Hinc etiam Adagium Castrense, *A Caliga.* Sic Marium [f] Seneca dixit, *à caliga ad consulatum pervenisse.* Quod idem aliquando Maximino contigit, qui è gregario milite factus tandem fuit Imperator. Unde ab eo ducta est Pa-

[e] *L. 7. c. 43.* [f] *L. 5. de benef. cap. 16.*

rœmia, *Caliga Maximini*, vulgò uſurpata in homines inſulſos & immodicæ proceritatis, ut notavit Iulius Capitolinus. Ex his ſubinde poteſt elici, quare Tyberii Cæſaris ſucceſſori Caligulæ cognomen ſit inditum; quia nimirum, ut ait [g] Suetonius, *manipulario habitu inter milites educatus*: vel ut alii, *quia in caſtris natus fuerat*. Quò ſpectans Auſonius, *Cajus* inquit, *cognomen Caligæ cui caſtra dederunt*.

Sed cùm inter milites alii aliis eſſent ornatiores, dubium non eſt, quin, ut in cætero habitu, ita & in caligis aliquod eſſet diſcrimen, quo qui priorum erant claſſium, quique in militia gradum aliquem tenebant, ab inferioribus diſtinguerentur. Et id ſanè in clavis erat poſitum, qui caligis ſuffixi, Caligares dicebantur: horum enim alii vulgò erant ferrei, alii argentei, alii denique aurei. Quod non obſcurè [h] Juſtinus innuit, dum

[g] *Cap.* 9. [h] *Lib.* 38.

dum Antiochi regis in ipſo etiam bello luxum ita deſcribit: *Argenti certè, aurique tantum, ut etiam gregarii milites caligas auro ſuffigerent, proculcarentque materiam, cujus amore populi ferro dimicant.* En ingentis argenti aurique copiæ argumentum profert, quod etiam gregarii & infimæ conditionis milites clavis aureis caligas ſuffigerent. Ergo aliàs id tantùm illuſtrioribus nobilioribuſque uſurpatum, ubi potiſſimùm divitiarum pretioſioriſque cultûs quærebatur oſtentatio. Nam vulgò ferreis tantùm utebantur. De quibus ſanè intelligendus [i] Joſephus, cùm de cæde Juliani Hecatontarchi loquens ait: *Calceos habens creberrimis, atque acutis clavis, ut cæteri ſolent milites, fixos, dum ſtrato ſaxeis cruſtis ſolo curreret, labitur.* Sic [k] Egeſippus eandem referens hiſtoriam: *Hic Iulianus*, inquit, *dum alios perimit, ipſa alacritate incautior, confixum clavis calceamen-*

i *L.7.de bello Iud.c.3.* k *L.5.excid.Hier.c.30.*

tum gerens, usu militarium virorum, non considerans polito lapide solum stratum, sed quasi in campo præliaretur securus, labitur, &c. Ubi rursus duo notanda, quod nimirum clavi illi magno numero caligis essent suffixi: unde *millia clavorum* dixit [l] Juvenalis. Deinde quod essent etiam extrorsum versusque solum * acuti. Quod utrumque [m] Plinius item suggerit his verbis, *In duobus Italiæ lacubus Lario & Verbano, pisces omnibus annis Vergiliarum ortu existunt, squamis conspicui crebris, atque peracutis, clavorum caligarium effigie.*

Sed quo fine tam crebri illi atque acuti clavi? Omitto, quòd eo pacto diuturnior esset Caligarum usura: Nam eò potissimùm illi spectabant, ut milites in ipso congressu firmiùs consiste-

l *Sat. ult. v.* 25. m L. 9. *c.* 18.

* Ideam caligæ militaris sub lucernæ specie nobis exhibet Licetus *lib. de Lucernis* 6. quam inde mutuo sumptam hûc transtulimus. Est ea sanè perelegans, & haud dubiè vera; nisi quòd clavi in illa, ornatûs, ut opinor, aut commodioris usûs gratia sunt rotundiores, qui aliàs solebant esse acuti.

ſterent. Deinde ut minùs eſſent ad fugam idonei: Sic enim Caligæ crebris & acutis clavis inſtructæ admodum graves erant & moroſæ. Quamobrem [n] Tertullianus Caligam moroſiſſimam appellavit, cùm dixit: *Speculatoriam moroſiſſimam pedibus abſolvit.* Ubi loquitur de militis Chriſtiani exautoratione, cui inter alia militiæ inſignia caligæ detrahebantur. Non otioſè verò, nec temerè (ut hoc quoque ad planiorem Caligarum notitiam adjiciamus) Tertullianus eò loci ſpeculatoriæ vocem ad Caligam exprimendam uſurpavit. Nam in militia id genus erat militum, qui præcipuè ad hoc erant inſtituti, ut, quemadmodum Feſtus ait, *Hoſtilia ſilentio perſpicerent*; à verbo ſpeculor dicti ſpeculatores, qui Græcis ὀπτῆρες, & σκοποὶ, & κατάσκοποι, vocantur. Unde quibus utebantur illi caligis, eæ ſpeculatoriæ fuerunt appellatæ. Ita [o] Suetonius, ubi varios

[n] *L. de corona militis. cap. 1.* [o] *Cap. 52.*

varios Caligulæ refert habitus: *Modò*, inquit, *in crepidis, vel cothurnis, modò in ſpeculatoria caliga.* Calceamentum nempe ſignificans, quo ſpeculatores caligati ſpeculatum ibant & exploratum. Scio quoſdam hoc loco, ut & apud Tertullianum, pro *ſpeculatoria, ſpiculatoriam* legere, voce à ſpiculatoribus, & hac à ſpiculo deducta. Sed vereor, ne iis nimia inſit corrigendi prurigo. Stat enim ſuus aptè ſenſus, cùm utrobique *ſpeculatoriam* legimus: ut nihil neceſſe ſit aliam lectionem comminiſci. Non juvat tamen hîc operoſiùs ea de re cum illis altercari. Id iis relinquo, qui in aliorum ſcriptis ſeveriùs excutiendis delectantur.

Quid ſi Caligam dicamus etiam vocari ſpeculatoriam, quòd qui in ea conſiſtebant, velut in ſpecula quadam poſiti viderentur, indeque poſſent longiùs ſpeculari? Caligarum certè compoſitio id opinandum ſuadet. Nam altè à ſolo editas fuiſſe Ca-

ligarum ſoleas hinc æſtimare licet, quòd cùm ſæpè loca luto limoque infeſta militibus eſſent trajicienda, iis dubio procul opus erat altiore calceatu, quo nimirum faciliùs ea loca pervaderent. Et ſanè clavi illi, quos jam caligis ſuffigi ſolitos diximus, quam in iis agnoſcimus altitudinem arguunt. Nam, ut omittam factam iis per eminentia ſuffixorum clavorum acuminata capita editioris altitudinis acceſſionem, ſi Caligas, ſolearum ſimplicium ad inſtar, planè humiles fuiſſe dicamus, non eſt quod iis infixi clavi firmiter, ut par eſt, hærere potuerint. Unde, cùm ligno clavi firmiùs quàm corio hæreant infixi, facilè mihi perſuadeo, propter eam clavorum ſuffixionem Caligarum ſoleas, quemadmodum ſemel p ante dictum eſt, utplurimùm fuiſſe ligneas, cujuſmodi jam noſtrorum militum Gallicas videmus, quæ nimirum ligno ſup-

p Cap. 5.

ſuppactum ſolum habent. Quin & ipſa Caligarum appellatio illud idem inſinuat, quæ quidem ἀπὸ τῶν καλῶν, à lignis potiùs, quàm à callo pedum, ut vult Iſidorus, petita videtur. Si enim derivatæ voces earum retinent quantitatem, à quibus ſuam ducunt originem; primam certè Caliga ſyllabam, quemadmodum & κάλον, brevem habet: quod non ita in callo contingit. Et ſi quod in Iſidori etymo ſit momentum, pari jure cæteræ calceorum ſpecies Caligæ dici debeant, quæ non minorem quàm Caligæ cum callo pedum habent affinitatem.

Quam verò proximè fecimus caligarum cum Gallicis comparationem, ſi quis impropriam judicet, veterumque caligas à Gallicis fuiſſe diverſas contendat, ex eo quod [q] Cicero crepidas, quæ cum ſoleis cenſentur eædem, Gallicas appellavit, cùm dixit in Antonium: *cum Gallicis &*

[q] 2. *Philipp.*

& lacerna cucurristi. Respondeo, factam tantùm Caligarum veterum, & hodiernarum Gallicarum in ligneis earum soleis comparationem. In cæteris eas ab invicem distingui facilè annuo, quòd veteres caligæ sua medio crure tenus integumenta protenderent; ita quidem, ut ad crus illud medium nihil intectum relinqueretur: Gallicæ verò nostræ sic pedes induunt, ut tamen talum nudum relinquant, neque altiùs assurgant, quàm ubi tibiæ pes committitur. Rursus, si propriè crepidas Cicero Gallicas appellavit, fateri nos cogit ratio veterum Gallicas à nostris, cùm in forma, tùm in usu fuisse diversas. Nostræ enim Gallicæ superiorem pedum partem operiunt, forisque & pluvioso præsertim tempore serviunt: Cùm tamen veteres (si crepidis & soleis fuere similes) superiorem illam partem aperirent, magisque domi, quàm foris agenti essent idoneæ. Et hæc de Caligis dicta sufficiant.

CAPUT XIV.

Accurata Gallicarum & Crepidarum, cùm veterum, tùm recentium deſcriptio.

QUAM olim Græcis admixti Galli Græciæ plagam incoluerunt, eam Gallogræciam appellatam fuiſſe paſſim teſtantur hiſtoriæ. Sed quid nobis hîc cum Gallogræcia? Quam complectimur hoc capite Gallicarum ſimul & Crepidarum deſcriptionem, ea ſtatim ut Galliæ ſimul & Græciæ meminerimus efficit. Nam ut Gallicæ Gallorum, ſic & Crepidæ Græcorum calceamenta fuerunt. De Gallicis quidem dubium eſſe non poteſt, cùm ipſa earum appellatio id clarè prædicet. De Crepidis verò ſi quis dubitet, [a] Perſius id oſtendit, ubi ſic ait:

Non hic qui in Crepidis Grajorum ludere geſtit.

Et

[a] *Sat. I. v. 127.*

Et [b] Tertullianus; *Crepidæ cretatæ Græcatim Æsculapio adulantur*: Ita [c] Suetonius de Tyberio loquens: *Deposito*, inquit, *patrio habitu redegit se ad pallium & crepidas*: his enim dubio procul, ut omnes agnoscunt interpretes, Tyberium significat relicto Romano habitu Græcum usurpasse: cùm apud Græcos crepidæ pallia pro more comitarentur, ut calcei togas apud Romanos. Sic [d] Livius, ubi de Scipione: *Ipsius Imperatoris, non Romanus modò, sed ne militaris quidem cultus jactabatur, cum pallio crepidisque inambulare in Gymnasio*: Gallicas verò cum crepidis ideò conferimus, quòd quemadmodum Crepidæ, ut [e] supra dictum est, pedibus calceandis ita serviebant, ut superiorem illorum partem nudam relinquerent: Ita Gallicas olim superioribus caruisse pedum integumentis est credibile: cùm in eo

[b] *L. de pallio cap.* 4. [c] *Cap.* 13.
[d] *Lib.* 29. *ab Urbe Cond.* [e] *Cap.* 11.

eo potiſſimùm aſſignari poſſit earum cum Crepidis ſimilitudo; ut hinc non temerè [f] Ciceronem Gallicas pro Crepidis uſurpaſſe oſtendamus, cùm Antonio Gallicarum & lacernæ uſum tanquam Græcanicum, aut certè exoticum exprobravit. Quo etiam modo refert [g] Gellius T. Caſtritium diſcipulis ſuis probro vertiſſe, *quòd feriato die conſpicerentur lacernis induti, & Gallicis calceati.* Si enim Gallicæ illæ Calceorum ad inſtar contectæ fuiſſent, non erat, cur earum, quemadmodum & Crepidarum, uſus, tanquam exoticus & effœminatus exprobraretur.

An igitur omnino pares Gallicas cum Crepidis facimus? Certè, ſi ſimilium nulla eſſet diſparitas, ajunt Philoſophi, non ſimilia, ſed eadem eſſent appellanda. Quare, cùm nec Gallicarum vox Crepidas, nec Crepidarum Gallicas ſonet, non ita, juxta

[f] *Philip.* 2. [g] L. 13. c. 20.

juxta [h] Proverbium, Ἐνὶ καλόποδι ἀμφοτέρας ὑποδέομαι. *Eâdem formâ utrasque calceamus*, quin aliquod inter eas discrimen admittamus. Nam Gallicarum quidem soleas olim, ut & nunc, è ligno fuisse arbitramur: Crepidarum verò duplici triplicive corio simul compacto constitisse. Vult quis subjectam oculis utrarumque imaginem? Fulliensium & Capucinorum soleas sive * Sandalia contempletur: Nihil meo quidem judicio magis simile. In his veterum Crepidas; in illis verò Gallicas erit intueri. Quæ tamen sic accipi velim (ne quis statim vultu renidens, elegantes muliercularum crepidulas nobis objiciat) ut quas cum Capucinorum sandaliis crepidas conferimus, eæ vulgares minusque ela-

h *Galen. lib. 9. Therapeu.*

* Horùm exempla dedimus in schemate Solearum, pag. 101. *Fulliensium* quidem sub littera C: *Capucinorum* verò sub littera D, quò Lectorem remittimus.

elaboratæ intelligantur. Quis enim, ut inſanum eſt fœminarum in conquirenda undequaque elegantia ſtudium, earum crepidas, utplurimum comptulas delicatulaſque, longè à communibus diſcrepantes non agnoſcit? Et ut fuerint elegantes illæ crepidulæ, mulieribus ad delicias uſurpatæ; aliis nihilominus, & maximè Philoſophis, ad deliciarum contemptum crepidæ, rudi nempe Minerva compactæ, fuere familiares. Unde [i] Apuleius Philoſophi habitum depingens: *Nec qui*, inquit, *pallio*, *baculoque*, *& baxeis*, *& hircino barbitio Philoſophum fingeret.* Baxearum enim vocabulo crepidæ ſignificantur, ipſo etiam ſuffragante [k] Turnebo, qui [l] Tertullianicum illud exponens: *In baxea Tyria calceare*, baxeam dixit eſſe crepidam Philoſophicam. Et ſenſus ille rurſus ex eo firmatur, quòd ibidem Ter-

i *Lib. xi. Metam.* k *L. 7. adverſ. cap. 20.*
l *L. de pallio c. 4.*

Tertullianus Empedoclem Philoſophum perſtringens ait: *Sericatus & crepidam æratus inceſſit.* Et Laërtius, ubi quem vitæ finem Philoſophus ille habuerit exponit, *Ex crepidulis*, inquit, *æreis altera, vi flammarum ad exteriora rejecta, hunc indicavit in ignes Ætnei montis inſiluiſſe.*

Sed hîc, opinor, obſiſtet aliquis, objicietque telum hoc in nos intorquens: Ecce baxea jam Tertulliano *Tyria* dicebatur, & Spartianus in Alexandro, *baxeas* inquit, *albas habuit, & non coccineas*. Apuleius item in *Aſino* juvenem quempiam *palmeis baxeis* dicit indutum. Si ergo tinctæ colore baxeæ, quî crepidis eſſe ſimiles potuerunt, quibus nulla ſunt pedum integumenta, quæ colore tingantur? Etſi vulnus aliquod antedictis petitio hæc infixura videatur, facilè tamen eam levi, ut ajunt, corporis declinatione ſic evitamus. Primùm baxearum, ut & crepidarum, calceatus, ſuper-

supernè fuit apertus; ita ut soleâ tantùm constaret, pedi corrigiis adstringendâ: Tumque profectò nullus in eo calceatu color. Verùm ut in dies variæ fiunt rebus inventis accessiones; ita paulatim factum, ut tandem & baxeæ & crepidæ integumenta receperint; quæ, si talum excipias, pedes totos operirent. Atque ita vel purpureo, vel albo colore insignes esse potuerunt, prout vel sectæ, vel ostentationis studium invitabat. Et de his intelligendi auctores ante laudati.

Neque hæc integumentorum accessio singularis, tantùm in baxeis, aut crepidis est æstimanda: nam & Gallicas, quæ primùm imis tantùm pedum plantis adversus itinerum offendicula muniendis serviebant, cum tempore suis auctas pedum integumentis hodierna earum forma demonstrant: Quæ talis est, ut iis inserti pedes operti sint, talumque tantùm nudum habeant. Et sic

cum

cum poſterioris ævi Crepidis hodiernæ Gallicæ conveniunt, hoc uno tantùm ab iis diſtinctæ diſcrimine, quòd hæ ſemper ligneis, illæ verò coriaceis utplurimùm ſoleis conſtent. Utplurimùm dixi ex induſtria: nam & in hoc quoque non ſemper & ubique conſtans earum ſtructura: cùm jam Crepidis, quarum apud nos uſus eſt familiaris, non tantùm è corio, ſed etiam è ſubere ſuppactas ſoleas cernamus; unde crepidis illis indita fuiſſe videtur appellatio, qua nunc eas vernaculè vocare ſolemus PANTOUFLES, voce nempe è duabus Græcis πᾶς & φελλός, conflata: ut ſint Crepidæ veluti παντόφελλοι. Id eſt, in totum è ſubere, aut certè, quarum ſoleæ totæ ſint è ſubere compactæ. Sic enim ſubſtructæ jam pro more cernuntur crepidæ, quas παντοφέλλους dicimus, ut unam & alteram è ſubere ſoleam integram, & ad talum pluribus aliis particulis auctam habeant,

quæ

quæ duabus aliis è corio ſoleis inclusæ concinnè cohærent. Et hanc ſuberis crepidarum ſoleis inſerendi rationem olim etiam, hyberno præſertim tempore, uſurpatam, non obſcurè docet [m] Plinius, ubi varios ſuberis uſus enarrans ait: *Illius uſus fuit in Hyberno fœminarum calceatu: Quamobrem eum non infacetè Græci corticis arborem appellant.*

[m] *Lib.* 16. *c.* 8.

C A-

CAPUT XV.

Cothurnorum ſtructura, uſus, color, figura, & figurata ſignificatio.

Grandia cùm patulas deceant ὑποδήματα plantas,
Nunc patulo grandes juvat ore ſonare Cothurnos.

HEroas illos, quorum præclara olim facinora, cùm Poëtæ, tùm ſcriptores alii, litterarum monimentis conſignarunt, magno, procero, altèque edito corpore fuiſſe, receptâ jampridem multorum haud ſubleſtæ fidei auctorum conſenſione eſt conteſtatum. Unde, cùm ea ſtudia poſterior ſuccedentium hominum ætas ſectata eſt, quibus Heroum illorum res præclarè geſtas, funeſtoſque caſus in theatris repræſentarent: neque tamen quâ illi corporum proceritate fuerant inſignes, eam poſſent æquare, propter in-

inæqualem humilioris ſtaturæ compoſitionem, ad altam Cothurnorum ſtructuram ſeſe ſutorum accinxit induſtria; qua factum, ut in edita calceatûs illius Tragici compage graſſantes Roſcii ſpectabilem illam veterum Heroum magnitudinem aſſequerentur. * Quid? An leviora ventis verba damus? A graviſſimo illo & rerum antiquarum ſcientiſſimo ſcriptore pondus accedat. [a] Tertullianum intelligo, qui inſana Gentilium ſpectacula Chriſtiano ſale perfricans: *Diabolus*, inquit, *Tragœdos Cothurnis extulit.* Ecce, ſignanter uſus efferendi vocabulo, editam illam Cothurnorum ſubſtructionem ita graphicè repræſentat, ut penè oculis altè gradientes Tragœdos uſurpare liceat.

Si

[a] L. *de ſpectaculis cap.* 23.

* Exemplo nobis erit Hercules Tragicus, quem Cothurnatum & ſinuoſa veſte indutum, è Muſæo *D. Caſſiani a Puteo*, Equitis, nobis repræſentavit rerum antiquarum ſcientiſſimus *Joannes Caſalius*, cujus ideam non piguit in fronte capitis hîc adjicere.

Si verò curiosior quispiam expressum aliquod inquirat exemplum, quo conceptam substructionis illius ideam animo contempletur: Quibus in Gallia passim, Italia, & Hispania nobiliores fœminæ utuntur, calceamenta consideret, quæ Gallicum idioma *Patins* appellat; eorum infartas alto subere soleas cùm viderit, vidisse se Cothurnorum suppedanea * intelligat. Et eò sanè respiciens acutus acerque vitiorum

G cen-

* Ne dubius animi fluctues, en tibi diversi generis Cothurnos, quorum qui N°. 1. annuente Titiano, in libello *de Habitu diversarum gentium*, Gallicis & Hispanicis, qui N°. 2. Venetis, qui N°. 3. Turcicis Mulieribus olim in usu fuere. Elegantissimus tamen omnium procul dubio est ille Venetus, qui pro varia Matronarum conditione & appetitu, variam sortitus est figuram, ut non defuerint, qui altitudinem trium pedum superarent, id quod mihi Venetiis degenti non semel videre contigit. At inquies, statuarum ille calceatus est, quæ immobiles uno in loco consistunt. Minimè verò: nam succollantium ancillarum turbam secum ducebant, quarum ope quod conficiendum erat iter, peragebant. Nunc commodioris usûs gratiâ eò deventum est, ut *Zoccolis* utantur, quod cothurni genus ad dimidii pedis altitudinem ascendit: ita unâ eâdemque operâ simul gravitati consulitur, & compendium impensarum & molestiæ inventum est.

1
2
3

censor [b] Juvenalis, aliquando dixit appositè:

—— si breve parvi
Sortita est lateris spatium, breviorque videtur
Virgine pygmæa nullis adjuta Cothurnis.

Hinc namque non obscurè Cothurnorum altitudinem spectandam exhibet, cùm eos mulieribus altiùs attollendis usurpatos insinuat, quas parcior natura breviores contractioresque efformavit. Hinc etiam extat [c] viri cujusdam docti sanè atque eruditi salsum & facetum dicterium, in Italicas mulieres, earumque maritos, dum eos ait *uxorum suarum dimidium in lectis genialibus amplecti, altero earum dimidio cum Calceis suis deposito.* Ita scilicet altè substructis illis Cothurnis impositæ mulieres attolluntur, ut si postea relictis iis in-

[b] *Sat. 6. v. 505.* [c] *Scaliger l. 1. poëtices cap. 13.*

cedentes easdem intuearis, dimidia sui parte minores humilioresque credas.

Verùm si sic editam æstimare decet veterum Cothurnorum structuram, quid causæ est, cur Poëtarum [d] princeps Cothurno venatricem calceat? Sic enim ille:

Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque altè suras vincire Cothurno.

An non fractum, mollem, tardumque præstant ingressum Cothurni? An non expeditissimam velocissimamque decet esse venatricem? Quid igitur, an tardus veloxque ingressus eodem parique gradu concurrant? An ergo par, idemve negotium feras per abrupta montium, perque salebras & anfractuosa sylvarum diverticula presso urgere vestigio: & per æquabilem complanatam-

[d] *Lib.* 1. *Æneid. v.* 340.

tamque plateam ; ſponſarum, aut Iunonis ſacra portantium more, gravi ſuſpenſóque gradu inambulare ? Quæſtio hæc, tot adverſorum conſequentium ſpiris implexa, haud facilè diſſolvenda quibuſdam fortè videatur. Sed eam, non contentis quidem brachiis, aut operoſo niſu ; at facili tantùm manu ſic explicamus. Cothurnum eò loci Poëta pro calceo, ſpeciem nimirum calceamenti pro alia ſpecie καταχρηστικῶς uſurpavit. Unde non eſt quod Cothurnus ille Venaticus Tragico ſimilis omnino fuiſſe cenſeatur. Neque violenta tamen hæc uſurpatio putanda eſt, qualis in rebus, quæ maximè ſunt ab invicem diſcrepantes. Nam ea Cothurnis, quoad formam ſpectat, cum Calceis intercedit affinitas, ut ſi eorum infartas alto ſubere ſoleas demiſeris, cætera Calceis aptè reſpondeant. Quemadmodum enim, ut ſupra demonſtratum eſt, ad mediam uſque tibiam Cal-

ceorum obstragula procurrebant, ita protensa Cothurnorum integumenta medium etiam crus hinc inde cinxisse, non est qui jure queat in dubium revocare.

Quod si quis nostras hîc merces sine fido sponsore non emat, neque quidquam ampliùs in animum suum inducat, quàm quòd illi legitima fidelium auctorum testificatione fuerit comprobatum, ecce præstò Livius Andronicus, qui Dianam venatricem sic alloquens,

Et jam purpureo suras include Cothurno,

fidem ratam indubitatamque facit. Nam qua tandem ratione Cothurnus suras, quæ crassiores crurum partes sunt includat, nisi altè, medio saltem crure tenus, integumenta sua protendat? Sed quid opus Andronici testimonio? An non id apertè abundèque satis paulò ante prolata principis Poëtæ verba testantur? Certè cùm hæc audimus,

Pur-

Purpureoque altè ſuras vincire Cothurno,

niſi loliginis ſucco victitamus, ſtatim ea mens menti noſtræ ſuccedat oportet, ut altum tibiam verſus mediam cothurnum intelligamus. Hac igitur in re, qua ſeſe veterum Calceorum ſtructura inſigniter extulit, non adumbratam quidem, at expreſſam eorum formam atque imaginem Cothurni ſunt imitati. Sed ne hoc quoque diſcrimen ſilentii latebris involvam, quo Cothurnorum inſigne decus ſupra vulgares calceos emicuit, illos utplurimùm fuiſſe purpureos, ſi nulla alia ſuppetant argumenta, ſatis ſuperque teſtes ij demonſtrant, quorum unum idemque os, in uno eodemque Cothurni epitheto (*Purpureo* nimirum) proferendo, ſeſe jam proximè dedit obſervandum. Omitto commemorare purpureum illum colorem Tragicis admodum fuiſſe conſentaneum The-

atris, in quibus quidem Regum Reginarumque, conſpicuo ſplendentis purpuræ decore illuſtrium, infortunati caſus, luctuoſaque funera repræſentabantur.

Quid ſi tandem aliud adjungam, quo Cothurnorum forma ſuis planè depicta coloribus exhibeatur? ἀμφοτεροδεξίους Græcorum filii Cothurnos indigitare conſueverunt, propter ambidextrum, quem illi præſtabant uſum, cùm Tragœdorum, tùm mulierum pedibus indiſcriminatim calceandis. Unde mihi mens ea ſuggeritur, fuiſſe Cothurnos lepidiore quadam concinnitate calceis elegantiores. Sic enim ἀμφοτεροδεξίαν illam ratio ſuadet imaginari, non quòd laxior cothurnorum amplitudo facilem utrique pedi calceatum præberet, ut plerique ſunt arbitrati, ſed potiùs quòd utrimque repanda cothurnorum latera ſeſe pari tenore molliter incurvarent, æquabilique tandem modulo reducta, atque in-

invicem recurrentia, directum acumen antrorſum efformarent; ita ut in iis nullum eſſet dextri ſiniſtrive pedis, aut laterum interiorum exteriorumve diſcrimen. Cujus formæ expreſſam imaginem oculis ſubiectam intueri licet in elegantiore illo calceatu, quo iam paſſim honeſtioris fortunæ viri atque mulieres utuntur: hunc ſiquidem, propter æquabilem illum utriuſque lateris modulum, non magis dextrum, quàm ſiniſtrum poſſis aſſeverare. Cùm in contrarium ſic efformatos ruſticorum viliorumque hominum vulgares calceos animadvertas, ut extrorſum, magis quàm introrſum protuberante laterum amplitudine inſignes maximè videantur. Atque ab hac Cothurnorum ἀμφοτεροδεξία mutuati ſunt veteres illaudatum Cothurnati agnomen, in eum meritò uſurpandum, qui, diſtracta bellis civilibus Republica, modò has modò illas partes amplectitur: aut ſi mavis, qui

inter utrasque sic hæret dubius, ut in neutram propendeat, atque ita sedet interea publicæ calamitatis spectator otiosus. Unde Theramenem illum Rhetorem Atheniensem, cùm tumultuantibus inter se, atque in diversa distractis Atheniensibus, in utramque partem civilis administrationis inclinaret, famoso Cothurnati titulo insignitum fuisse, sapiens ille gravisque scriptor [e] Plutarchus reliquit litteris consignatum.

Sed ecce nos tandem ad se evocat figurata Cothurni Tragici significatio. Audiamus igitur, quàm consentientibus suffragiis non è trivio scriptores, sed qui meritò præcipuas in Latina civitate sedes occupant Poëtæ, Cothurnum pro stylo gravi, pleno, sublimi, atque tragico usurparint. En, ut primùm canit suo more graviter & sonorè [f] Virgilius

Sola

e *In Nicia.* f *Eclog.* 8. *v.* 10.

Sola Sophocleo tua carmina digna Cothurno.

Quem imitatus [g] Martialis ita quærit lepidè:

Dic, Musa, quid agat Canius meus Rufus?
An in Cothurnis horridus Sophocleïs?

Unde proverbiorum albo cœpit omnium consensu adscribi, *Sophocleus Cothurnus*: ad altum & sublimem dicendi caracterem exprimendum. His succedens ita succinit [h] Horatius cùm Æschyli Poëtæ magniloquam in dicendo vim attollit:

Qui docuit magnumque loqui, nitique Cothurno

Et eòdem apertè collimans [i] Propertius,

Desine & Æschyleo componere verba Cothurno.

g L. 3. ep. 20. h In art. Poët. i El. ult. l. 2.

Rursusque aliàs eandem premens orbitam idem [k] Poëta:

Hæc ego non humili referam memoranda Cothurno.

Quid? An [l] ingeniosus poëta hîc sileat? Non equidem tam firmis lateribus, non tam ventoso fortique pulmone & patulo gutture fuit, ut eo canente Theatra Tragico bombo reboarent: De se tamen hoc prædicavit,

Et dedimus Tragicos, scriptum regale, Cothurnos.

Hinc ad eum tenorem vocem suam adtemperans [m] Juvenalis ait,

—— Poscimus ut sit
Non minor antiquo Rubrenus Lappa Cothurno.

Atque ut altum & sublime dicendi genus per Cothurnum ante laudati Poëtæ signanter expresserunt, ita quibus hoc à natura concessum, ut am-

[k] *El. 16. l. 3.* [l] *L. 2. Trist.* [m] *Sat. 7. v. 70.*

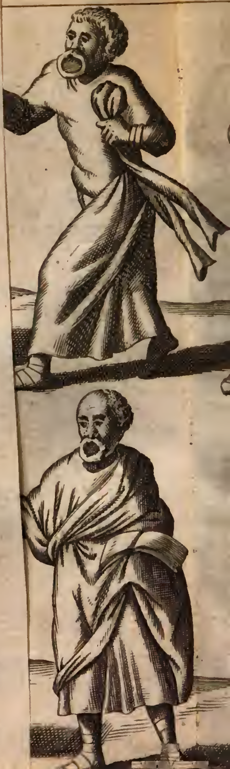
ampliore vena grandiloqua metra profunderent, quibus animoſo, vividoque ſpiritu, atque ore patulo pronunciatis, arcuata Theatrorum ſubſellia circumſonarent, eos epitheto, non quidem probri, ut antea, ſed eximij cujuſdam honoris titulum præferente, Cothurnatos placitum fuit appellari. Unde qui Poëta dum canit, cæteri mutiant oportet, ille inquam Poëta, omnium facilè princeps Virgilius, Cothurnatus à Martiale meritò fuit appellatus, ubi ſic ille:

Grande Cothurnati pone Maronis opus.

Hinc etiam ea dicendi facultas, quæ magnifico ſeſquipedalium verborum apparatu ſuperbificè inſtructa, moderatum loquendi tenorem imis conculcat pedibus, ſeſeque tantùm attollit, ut ipſo vertice ſydera tangere velle videatur, ea inquam eloquentia, benè compoſito vocabulo Cothurnata nuncupata eſt. Quod ſi verbis hîc quoque fides vi-

videatur per auctores adstruenda, ecce præstò succurrit eloquentissimus ille doctor, quem Christiana Respublica suum Ciceronem agnoscit, qui cùm à temperato dicendi caractere suum Pammachium commendaret, non minus ingenuè quàm eleganter hæc expressit: *Non Cothurnatam affectas eloquentiam.* Sed ne Cothurnatam hanc eloquentiam nimium affectare videar, plura, quæ largiore manu profundi possent, quęque recitanda loquacem delassarent [n] Fabium, lubens volensque prætermitto: atque adeò, ut tandem caput hoc concludam, ad institutam de Cothurnis enarrationem verbum non ampliùs addo.

n *Lege Savarum in Sidon. l. 2. ep. 9.*

CAPUT XVI.

DE SOCCIS.

Quis eorum usus, color, & quæ forma.

Ut pedibus socci tenues exilibus apti,
Exilis soccis sic stylus exiguis.

SUccedunt editis Cothurnis humiles Socci, qui Comici & muliebres fuere. * Comici quidem, cùm his uterentur comœdi in fabulis, in quibus utplurimum humiles & viles personæ inducebantur, utpote asoti adolescentes, deliri senes, parasi-

* Inter Comicos numerabantur olim & Mimi & Pantomimi, qui gesticulationibus quibusdam & motibus cum lascivia prolatis, sermones cujuslibet & acta imitabantur. Hi successu temporis usque adeò propudiosè scenam fœdaverant, ut propterea indigni habiti sint qui inter cives numerarentur. Horum plures, humili & populo communi Socci calceamento ex Casalio hîc proponimus, atque illos quidem personatos, à *persona* sic dictos, quod indumentum erat, quo caput & os undique tegebatur, unâ tantùm vocis emittendæ viâ pervium; per quam coacta vox magis claros, canorosque sonitus emittebat.

rasiti, lenones, meretrices, & aliæ ejusmodi quisquiliæ. Unde, cùm plebeio sermone cômœdi illi loquerentur, hinc factum, ut soccus interdum pro humili stylo, vel pro leviore carminis forma sumatur: quemadmodum cothurni voce sublime dicendi genus aliquando intelligitur, ut superiori capite dictum est. Utramque significationem notavit Martialis hoc versu:

An juvat ad Tragicos soccum transferre cothurnos?

Id est, visne relicto Epigrammatum studio aliud genus carminis tractare, tragicum nempe, vel heroïcum? [a] Ita Horatius

Versibus ornari tragicis res comica non vult.
Indignatur item privatis, ac propè socco
Dignis carminibus narrari cœna Thyestæ.

Ubi

[a] *In art. poët.*

pag. 260

Ubi digna ſocco carmina non alia ſunt, quàm comica & humili ſtylo ſcripta. Quod verò mulierum etiam fuerint, innuit [b] Suetonius, ubi de Vitellio ſic loquitur: *A Meſſallina petijt, ut ſibi pedes præberet excalceandos, detractumque ſocculum dextrum inter togam & tunicam geſtavit aſſiduè.* Ergo Meſſalina ſoccis erat calceata. Ita [c] Propertius proſtibulum paucis, ſed graphicè deſcribens ait:

Cui ſæpè immundo Sacra conteritur via ſocco.

En fœminæ ſoccum tribuit, quem dicit immundum, id eſt lutulentum, aſſidua nempè per Sacram viam itatione. ſcortorum enim eſt diſcurrere paſſim & vagari. Unde Hebræi ſcortum foras prodeuntem dixerunt. Cùm igitur ſocci mulierum eſſent proprij, probro viris datum eſt iis uti. Unde [d] Seneca, de C. Cæſare ſcribit: *Qui excu-*

ſant-

[b] *Cap.2.* [c] L.2.*eleg.*18. [d] L.2.*de benef.c.*12.

ſant eum, negant id inſolentiæ cauſâ factum: ajunt ſocculum auratum, imò aureum margaritis diſtinctum eum oſtendere voluiſſe. Et apertiùs idem: *parum enim fœdè furioſèque inſolens fuerat, qui de capite Conſularis viri ſoccatus audiebat, &c.* ubi indignum facinus videri vult Seneca, Imperatorem in judicio ſediſſe ſoccis calceatum, utpote parum virilibus, magiſque mulierum proprijs. Inde etiam eſt, quod Herculi apud Omphalem agenti tribuuntur, inter alia nequitiæ inſtrumenta, faſciæ crurales, & ſocci muliebres, apud [c] Senecam in Hypol.

Crura diſtincto religavit auro,
Luteo plantas cohibente Socco.

Ubi ſicut verſu ſequenti notandus ſoccorum color luteus, albicanti ſeu dilutiori croceo ſimilis: licèt eos interdum alicujus alterius fuiſſe coloris non negem. Parum verò viriles ſoc-

[c] *Ch. act. 1.*

ſocci, ut qui choreis (quæ verè viros dedecent) agitandis apti eſſent. Unde Hymenæum, nuptiarum Deum, ita calceatum, ſic invocat [f] Catullus;

Huc veni niveo gerens
Luteum pede ſoccum.

Indeque, quo fine velit ita inſtructum oſtendens, ſubjungit:

Excituſque hilari die,
Nuptialia concinens
Voce carmina tinnula,
Pelle humum pedibus.

Sic pedem liberum, id eſt leviore ſocco indutum, libens caperem apud [g] Horatium, ubi ſodales ſuos ad hilaritatem excitans,

Nunc, inquit, *pede libero pulſanda tellus.*

Quanquàm ibi non negem liberum pro expedito, & celeriter ad lyræ numeros incedente accipi.

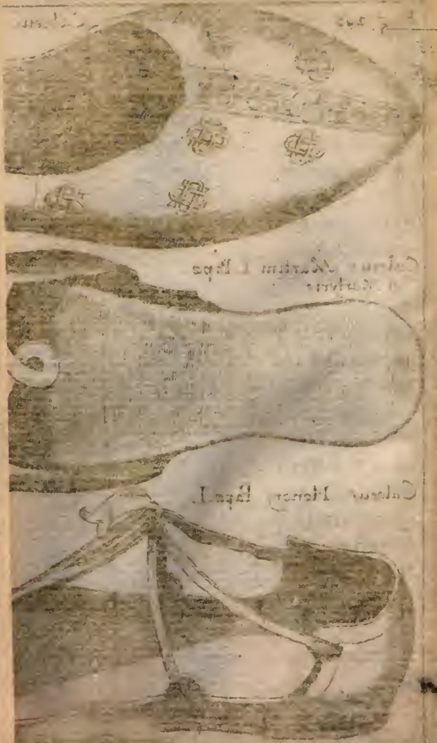
At-

[f] *Epithal. Iuly & Mally.* [g] *Od. 37. l. 1.*

Atque hic usus soccorum fuit, ex quo facilè colligimus, quales & cujus formæ essent. Sic enim tenues & humiles fuere, ut non multùm pedes impedirent, etiamsi supernè essent contecti. Quo fiebat, ut facilè possent aliis omnibus Calceorum speciebus induci, ad eum credo modum, quo jam Calceoli, qui Gallicè vocantur *Escarpins*, sive Mulleis, sive crepidis inseruntur. Et [h] Plinius id totum innuit, si benè nutus ejus observentur, dum de mulierum sui temporis luxu sic loquitur: *Gemmas non tantùm crepidarum obstragulis, sed & totis Socculis addunt.* Ac si diceret, sic in sui cultu nostræ mulieres insaniunt, ut etiam Socculos suos gemmis ornent; qui tamen crepidis inserti penè latent: cùm ferendum utcumque esset, si eas tantùm crepidarum suarum obstragulis adderent, quæ nimirum magis apparent. Deinde cùm totos Socculos di-

h L. 9. c. 35.

Pag. 265
Calceus Mart
et Martyris
Calceus Hono

dicit, iis in totum pedes opertos insinuat; ad crepidarum discrimen, quarum quidem obstragulis sic pedes operiuntur, ut tamen tali nudi supersint. Hujus autem Pliniani loci occasione subit dicere, veteres olim eas in Soccis posuisse delicias, ut eos bracteis aureis inducerent. [i] Tertullianus, *Soccus & baxea quotidie deaurantur*. Unde mirificè pulchros & splendidos fuisse, non est dubium; cùm iis gemmæ, aliique micantes lapilli essent additi; ut de Caij principis Socco paulò ante relatum est.

Quid plura? si Soccorum expressior forma quæritur, non absimiles admodùm fuere iis pedum involucris, quibus ad plantarum mundiciem jam passim utimur, quæ populari lingua dicimus *Chaussons*. Et sanè Gallica hæc appellatio à socci voce non multùm recedit. Unde non malè quis soccos udonibus, udo-

i L. de. Idol. c. 8.

udonesve soccis similes dixerit, quidquid contra Vivem censuerit Junius nomenclator: Udones enim sunt, quos Apuleius appellat *linteos calceos*, qui etiam socci dici possunt. Et de his intelligendus [k] Martialis, cùm dicit:

Non hos lana dedit, sed olentis barba mariti,
Cinyphio poterit planta latere sinu.

Hîc enim cilicinos Udones describit, qui calceoli erant ex pilis hircinis caprinisve confecti: Cùm aliàs è lana, aliàs è lino, ad pedum vel calorem, vel mundiciem confici solerent. Ex quibus hoc tandem intelligendum relinquitur, quod non fuerint socci, calceorum ad instar, medio crure tenus extensi; sed tantùm ad eam partem, qua tibiæ pes conjungitur. Aliàs non facilè potuissent aliquando per ocium dormientium manibus induci, quemadmodum id sæpè

k *Epig.* 138. *lib.* 14.

ſæpè factum in Claudium Imperatorem refert in ejus vita [1] Suetonius.

CAPUT XVII.

DE PERONIBUS.

Qui Rusticis, Militibus, Præfectis Vigilum, Plebeiis, Peregrinis, & mulieribus olim uſurpati.

APera petita peronum appellatio, peras laxitate Perones imitatos oſtendit. Unde D. [a] Hieronymus apud Hebræos eamdem vocem & Peronem & ſacculum ſonare docet. Et ſanè ruſtici, & Agricolæ, quibus illi familiares fuere, ut [b] Servius [c] Budæuſque teſtantur, amplioribus & laxioribus pedum crurumque integumentis gaudere ſolent: Ut qui plus in calceatu, ut & cætero habitu, fructuoſum uſum, quàm concinnam elegantiam ſpectent.

Hinc

1 *Cap.* 8. a *In Cap.* 44. *Geneſ.* b *In* 7. *Æneid.* c *Annot. in Pandect.*

Hinc à Peronum illorum calceatu peronati epitheton aratori tribuit [d] Persius:

Navim si poscat sibi peronatus arator.

Sic igitur laxa erat illa peronum amplitudo, ut ad mediam saltem tibiam ampliter procurrerent; quo scilicet minus limo ac luto aratorum pedes inferioresque tibiarum partes inficerentur, ubi per cœnum limumque illis erat gradiendum. Et eam ob rem altum Peronem dixit [e] Juvenalis:

Nil vetitum fecisse volet, quem non pudet alto
Per glaciem Perone tegi.

Sed neque rustici tantùm peronibus illis usi sunt. Nam & Hernici olim Italiæ populi eosdem in bellis usurparunt. Sic enim de iis [f] Virgilius:

——Vestigia nuda sinistri
Instituêre pedis; crudus tegit altera pero.

Ubi

d *Sat.* 5. *v.* 102. e *Sat.* 14. *v.* 186. f *L.* 7. *Æneid.* *v.* 689. & *seq.*

Ubi quidem obſervare licet, Hernicos illos uno tantum pede, eoque dextro dici peronatos, Ætolorum bellacium populorum dubio procul imitatione, qui pro more ſic inſtructi ad bella gradiebantur, qui etiam propterea μονοκρήπιδες, id eſt unius crepidæ, fuerunt appellati. Ab his verò ad * alios traductum Peronum uſum facilè eſt conjicere: cùm quæ ſemel utilia quibuſdam viſa ſunt, ea quilibet alij, ubi opus eſt, lubentes uſurpent. Unde cùm apud g Paulum legimus, *Calceatum debere Præfectum vigilum coërrare:* Tum ſanè Peronibus calceatum illum par eſt intelligere, propterea quòd Præfectis illis id ex officio incumbebat, ut quantumlibet intempeſta nocte per nives, per glaciem & limoſa loca ſæpè coërrarent. Et ad id maximè

H ido-

g *Lege 3. §. 3. ff. de offic. præf. vigil.*

* Etiam Germanos veteres iſthoc calceamenti genere uſos eſſe, teſtis eſt Philippus Cluverius, *Germaniæ antiquæ lib.* 1. unde hanc, quam mox videbis figuram mutuati ſumus.

idonei perones, qui ſæpiùs ex craſſiore crudove corio, atque adeò interdum ſetoſò erant confecti: Sic enim [h] Sidonius Appollinaris; *Quorum pedes perone ſetoſo talos ad uſque vinciebantur.*

Quin etiam in ipſa urbe apud plebeios peronum uſus obtinuit, ut ex M. Catonis fragmento licet colligere, cujus hæc apud Feſtum ex emendatione Scaligeri: *Qui magiſtratum curulem cœpiſſet, calceos mulleos, alij uncinatos, cæteri Romani perones, &c.* Qui locus, cùm primùm corruptus haberet, *mulleos allucinatos*, mirum in modum criticos torſit & exercuit: Unde factum, ut alij legendum cenſuerint, *mulleos alutatos*; alij, *lunulatos*; alij, *calceatus*. Sed meo quidem ſenſu Scaliger omnium optimè, eo quem jam retuli modo, locum illum emendavit. Sic enim tres calceamentorum ſpecies aptè diſtinctas videre eſt: ita, ut, cùm

[h] *L. 4. ep. 20.*

mullei Patriciorum essent, & uncinati calcei minus illustrium; perones reliquis Romanis, nempe plebeijs, attribuantur: quibus quidem satis erat, si utiliter & commodè, magis quàm honestè aut eleganter essent calceati. Proindeque non eorum possum probare sententiam, qui ex hoc ipso Catonis loco contendunt Perones Senatoribus, qui magistratum curulem non gessissent, usurpatos fuisse; ut sic ab illustrioribus, quorum mullei erant proprij, distinguerentur. Nam verosimile videri nulla ratione potest, Senatores, quorum erat spectabilis in Republica Romana dignitas, laxo illo & crassiore peronum calceatu uti unquam voluisse: nisi quis eò tantùm sensu Peronibus usos dicat olim Senatores, ut ipsi Perones καταχρηστικῶς pro calceis uncinatis & lunatis usurpentur: à quibus equidem, si præcisè loquendum, non parum erant discrepantes; etiamsi cum calceis illud ha-

be-

berent commune, quòd, ut illi, ſuratim ſive tibiatim calcearentur.

Nec eſt quòd hîc nobis quiſpiam [i] Sidonium Apollinarem in contrarium opponat, ubi Gothorum Senatoribus Perones ſic attribuit;

——nec tangere poſſunt
Altatæ ſuram pelles, & poplite nudo
Peronem pauper nodus ſuſpendit equinum.

Nam Gothi illi barbari, ut ortu, ita moribus & cultu à Romanis erant diſcrepantes. Unde nihil mirum, ſi eorum Senatores id calceamenti genus uſurparent, quod in gente Romana ruſticis & plebeijs tantùm erat commune. Quin etiam id de Gothis illis hîc ultro ſeſe offert, & ad rem, obſervandum; quod cùm Romani ſive calceis, ſive peronibus tibiatim eſſent calceati; hi gentilitio more nudis cruribus & ſuris,

[i] *Carm. 7. v. 455.*

nudoque poplite incedebant. Id enim clarè teſtatur proximè jam relatus ex [k] Sidonio locus, cui juvat & alium ab eodem petitum ſubjungere, ubi Gothorum ornatus ita deſcribitur: *Quorum pedes perone ſetoſo talos ad uſque vinciebantur. Genua, crura, ſuræque ſine tegmine.* Quem in locum interpres aliquis, aliud, opinor agens, ſcripſit, ijſdem paginis, *Suræ Gothis erant ſine tegmine.* Et paulò poſt, *Iis calcei talos contingebant medio crure tenus.* Viderint alij, num id ſit pugnantia loqui.

Sed ut ijs omiſſis inſtitutum perſequar, ita peronem Romanis uſurpatum intelligi velim, ut tamen peregrinum, magis quàm civile eſſet calceamentum. Nam ut ſileam, quod habet vetus [l] Juvenalis interpres, qui ad hæc:

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

Ita

[k] *Ep.* 20. *l.* 4. [l] *Satyr.* 1. *v.* 111.

Ita ſcribit, *Vel pedules novos in braccis, quos perones dicunt, habens, ut peregrinus.* Id oſtendit [m] Saliſberienſis, ubi de ſchemate peregrino ſic ait:

Trita tegant frontem pilea, pero pedem.

Favet etiam [n] Tertullianus, qui de Parthis & Medis ſermonem faciens, quos Romæ vidiſſe ſe teſtatur: *In Peronibus*, inquit, *uniones emergere de luto cupiunt:* quos nimirum gentilitio more geſtabant.

Sed quid idem alibi ſibi vult [o] Tertullianus, cùm ait: *Magnum inceſſui munimentum ſutrinæ Venereæ proſpexêre, perones effœminatos?* Si perones ruſticorum aut peregrinorum erant calceamenta, ex crudo corio, ſine ulla arte, ad nivem & pluviam prohibendam, comparata; Quid ijs cum fœminarum cultu affinitatis, ut effœmi-

m *In Euthet.* n *L. de habitu mul. c. 7.*
o *L. de pallio cap. 5.*

minati dicantur? Nonne fœmininum genus domesticis rebus, in umbra magis, quàm extraneis, sub dio, procurandis est addictum? Nonne ideò soleæ seu crepidæ fœminas decent magis quàm perones? Mirum quantùm curiosum fœminarum genus omnia vult experiri. Si quid ipsa insolenti novitate ad cultum corporis pertinere putaverint, nihil eas morabitur, quin id statim ad usus suos transferant. Hinc eò facilè credam impulsas illas olim genio, ut peronibus etiam uterentur; sed eorum priùs aspera rusticitate in molliorem elegantiam sic immutata, ut exculti, affabrè consuti, ornati etiam gemmis, auroque prætexti & suppacti essent; qui priùs erant è crasso crudoque corio, crassa rudique Minerva consarcinati. Sic illis ipsis olim etiam, ut [p] ante notatum est, usurpatæ fuerunt crepidæ, sed lepidæ & elegantes: Cùm tamen & crepidarum

[p] *Capite* 14.

rum uſus Philoſophis, cultûs ſui negligentibus, eſſet familiaris. Sic invenuſtæ modò ſibi viderentur noſtræ veneres, nobilioreſque fœminæ, niſi larvatæ paſſim incederent: cùm tamen in Theatris olim non niſi magis infames Comici larvis uterentur. Cùm igitur in peronibus illis, ut in crepidis, fœminarum luxuriaretur ambitio, ideò Tertullianus illos effœminatorum inſignit epitheto: & eorum ſutrinam veneream appellat, in qua nimirum ſutores omnem ſuam operam atque induſtriam ad venuſtum & voluptarium leporem calceamentis conciliandum referebant.

CAPUT XVIII.

DE CAMPAGIS ET TZANGIS,

Quæ propria fuerunt Imperatorum Calceamenta.

HActenus eas Calceamentorum species explicuimus, quæ priscos auctores Latinos legentibus frequentiùs occurrunt. Sed his aliæ succedunt investigandæ, quas vel posterius ævum novis insignivit appellationibus, vel ipsi Græci, aut aliæ barbaræ nationes, magis quàm Romani, cognitas habuerunt, peculiariùsque usurparunt. Ex earum numero, quæ noviter Latina civitate utcumque receptæ sunt, primùm sese offerunt Campaga, sive compagia, sive campagi; quorum quidem appellatio Latinis auribus barbaricum quid insonat. Et hoc eorum, apud quos olim verè Latini sermonis puritas

ritas erat intaminata, manes doluerunt, credo, in Latinam irrepſiſſe civitatem. Sed hoc idem eorum poſteri, non ſine doloris ſenſu, acceptum referunt in luctuoſam illam, ut Imperij, ita ſermonis Romani vaſtitatem, quam inſana Gothorum barbaries in Italiam olim effuſa invexit.

Cujus autem illa Campaga formæ, aut quæ calceamentorum ſpecies eſſent, ex Julio Capitolino licet expiſcari, qui quidem in explicanda Adagione, *Caliga Maximini*, apertiſſimè Caligam, Calceamentum & Campagum, ut voces ejuſdem ſignificationis uſurpat: Sic enim ea quandam cum Caligis militaribus, prout eæ [a] ſupra nobis deſcriptæ ſunt, habuiſſe ſimilitudinem colligimus. Et tamen non ita præciſè Campaga Caligas militares intelligas velim, ut vilia tantùm fuiſſe calceamenta, qualia erant inferioris ordinis militum, putentur. Quis enim

[a] *Cap.* 13.

Imperatores illos, quibus Campagorum usus fuit familiaris, pretiosiùs elegantiùsque quàm milites calceatos non arbitretur? Cultu sanè, pretio & colore à caligis villoribus fuisse distincta, par est credere. Unde Iulius ille Capitolinus Maximini calceamentum *Campagum Regium* vocat; eo nempe, qui Reges decet, cultu ornatum. Et apud Trebellium Pollionem Gallienus, *Caligas gemmatas annexuisse dicitur, cùm campagos reticulos appellaret.* Ubi quidem reticulorum nomen adjunctum, rursus eum in campagis illis ornatum præbet observandum, ut eorum obstragula crebris & aptè distinctis * incisuris, retium ad instar, aliquando fuisse

* Siquidem verbis authoris fides, & suus conjecturæ locus debetur, Putaverim optimam *Campagorum* Delineationem esse, quæ *inter Almæ Urbis Romæ Elegantias* ante aliquot annos authore *Mathæno* prodijt. Est enim ea reticulata prorsus, & frequentibus incisuris conspicua. Sed nec aliam *Tzanga* figuram fuisse autumaverim, quàm quæ libello eodem exhibetur, propendente in summitate pedis quadam quasi lamella, quæ aquilæ effigiem repræsentat, cujus utriusque imaginem hîc subjecimus.

fuisse fenestrata intelligamus. Sic [b] Varroni *fenestræ reticulatæ* reticulis sive cancellis objectis munitæ.

Quemadmodum verò Campaga, ita & Tzangæ (Græca fuerit hæc dictio, aut ab Arabibus petita nihil moror: certum tamen priscis Latinis fuisse incognitam) Tzangæ inquam suum, eumque pretiosum, Imperatoribus præbuerunt calceatum: quibus nimirum Aquilæ, quæ Imperatorum sunt insignia, gemmis vel auro intextæ, vel adsutæ, singularem ornatum conciliabant. Id enim testatur Georgius [c] Codinus, ubi de Imperatore differens ait ipsum Tzangis calceatum, *In quibus Aquilæ erant ex lapillis & margaritis intextæ*. Ita Georgius [d] Phranzez Protovestiarius in Chronico disertè Tzangas illas nobis exhibet atque in ijs eximium Imperatoris insigne positum ostendit, ubi de capta Con-

b *L. 3. de re. Rust. cap. 7.* c *L. de offic. aul. Constant. cap. 5. n. 14.* d *L. 3. c. 18.*

Constantinopoli sic inter cætera loquitur: *Abluebant corpora mortuorum plurimi, si fortè Imperatoris noscitarent, nec poterant: nisi quod corpus exanime invenerunt; idque ex Imperatorum calceamentis agnoverunt, in quibus (ut Imperatoribus consuetum est) Aquilæ aureæ dipictæ visebantur.* Et hæ quidem Imperatorum Tzangæ, præter intextum illum Aquilarum decus, purpureo colore insignes erant. Testis idem Georgius Phranzez, in eodem Chronico, cujus verba semel [e] ante prolata non repeto. Unde Nicephorus [f] Gregoras Michaëlis Palæologi socerum, qui Sebastocrator dicebatur, cæruleis tantùm calceatum observat, quò nimirum ab ipso Imperatore distingueretur. Ejus verba sunt: *Soceri verò illustre discrimen in cæruleis calceis aquilæ intextæ constituebant.* Qua in re à solis aquilis intextis nullum soceri ab ipso Cæsare discrimen esse potuit, cùm

e *Cap.* 10. f *Lib.* 4.

cum itidem illæ Imperatorum calceos ornarent: sed potissimùm ab ipso colore cæruleo: cùm purpureus in calceis, ut & in chlamyde, Imperatorum esset proprius: ut [g] antehac ex Corippi versibus ostendimus. Tzangæ igitur illæ sic Aquilis, sive gemmeis sive aureis, & rubro colore insignes, quæ aliis φοινικόχροα πέδιλα dicebantur, propria & singularia fuerunt Imperatorum insignia, quemadmodum cæruleo tincti colore calcei, lilijsque aureis opere Phrygio intextis exculti Regibus nostris sunt peculiares. Atque inde factum, ut cùm fortè aliqui, plus æquo pompatici cultûs studiosi, Tzangas illas aliquando auderent usurpare, Arcadius & Honorius, ut habetur in [h] Codice Theodosiano, Tzangarum usum *Exilio & confiscatione bonorum* inhibuerint.

Et ne quis eam pretiosioris calceatûs luxuriem, in ijs, qui Imperatores

g *Cap.* 10. h *Lib.* 14. *tit.* 10. *l.* 2.

tores non essent, nimiùm admiretur, inductis etiam auro calceis plerosque olim usos facilè potest ostendi. Omitto referre, quod [i] Cassiodorus de sui temporis Consulibus testatur, quos ait ipso Calendarum Ianurij die, cùm magistratum inirent, *In calceis auratis* incessisse. Neque velim huc trahere, quod [k] supra de aureo quorumdam calceatu prolatum. Unus mihi Scholiastes, qui vitam Caroli Magni exscripsit, & edidit, post Capitularia Regum Francorum, quod jam assertum, satis confirmat: Ubi enim de ijs, quæ ad sumptuosum veterum Francorum ornatum pertinent agit, sic eorum calceamenta describit: *Calceamenta forinsecus erant aurata.* Id est aureis bracteis inducta, vel si mavis aureo tincta colore; quemadmodum pleraque jam videre licet in divitum nobiliumque ædibus aulæa, quæ licet pellicea, eximium à fulvo illo colore splen-

[i] *L. 6. variar. epist. 1.* [k] *Cap. 6.*

ſplendorem acceptum ſpectantium oculis exhibent.

Sed quid, ſi dicam non illic ſtetiſſe quorumdam in calceatu luxuriem? Tzangarum, auro purpuraque inſignium, uſus fuerat prohibitus. Ecce alius aliò irrumpit abuſus, aurea veterum Regum, utpote Alexandri Magni, numiſmata, calceis ad pretioſiorem ornatum adjungi cœperunt. Quamobrem ſic conqueritur. D. [1] Chryſoſtomus: *Quid verò diceret aliquis de circumligantibus aurea Alexandri Macedonis numiſmata pedibus? Dic mihi, hæc ſunt ſpes noſtræ, ut poſt crucem Domini, gentilis Regis in imagine ſpem ſalutis habeamus?* Ubi pedes dubio procul pro calceis, iiſque elegantibus accipiendi, quibus nimirum ornandis aurea illa numiſmata ſic à quibuſdam addebantur. Ex quibus jam nihil mirum, ſi quando vinculis aureis alios ſua olim calceamenta pedibus aptaſſe legamus, ut apud Manilium:

[1] *In Homiliis ad pop. Antiochenum.* -- *&*

—— *& pedibus fulserunt aurea vincla.*

Sed hæc atque alia, quæ de pretiosioris calceatûs additamentis hoc loco possent afferri, missa facio. Satis sit nosse campagorum Tzangarumque speciem & usum posterioris ævi Imperatoribus fuisse familiarem, prout harum [m] Curopalates, & illorum Covarruvias meminit ad *Novellam Justiniani.* Quanquam & hoc non omittendum, Tzangas illas medio crure tenus altas fuisse, pro veteris calcei Romani more. Id enim omnino suadent Aquilæ illæ, quibus eas jam diximus insignitas, cùm ad explicandam Aquilæ effigiem amplius quàm pedis tantùm integumentum requiratur. Atque ad eam altitudinem spectasse videtur vetus interpres Horatij, cùm Tzangas Senatorios calceos est interpretatus. E tribus enim, qui-

m *L. de officiis palatij Const. cap.* 5.

quibus Senatorum calcei fuerunt insignes, luna, nigredine, & altitudine, hoc postremum in Tzangas propriè magis quàm priora duo potest quadrare: cùm pro nigredine purpura, pro lunulis aquilæ Tzangas illas exornarent.

CAPUT XIV.

DE PHÆCASIIS ET SICYONIIS.

Quorum alia Philosophis & Sacerdotibus, alia mulieribus usurpata fuerunt.

CAmpagis & Tzangis Phæcasia Sicyoniaque succedant, ut quæ qualiave illa calceamenta fuerint intelligamus. De phæcasiis certè, ubi, qui olim scripsere auctores, eos inter se compono, quò per eos rei alioqui dubiæ lux sua reddatur, ridere an indignari placeat, anceps hæreo: nam quod unus adstruxisse videtur, alij

alij ſtatim velut ex induſtria diruunt. Et ne verbis ludere, Chimeraſque gratis fingere videar: ecce ſi Heſychium conſulas, ab eoque ſciſciteris, quid de phæcaſiis ſentiat, ipſe reſpondebit, *ὑποδήματος εἶδος εἶναι γεωργικȣ͂*, *eſſe ſpeciem calceamenti ruſtici.* Quod ſi verum eſt, phæcaſia velut quoſdam perones è craſſo corio, rudique Minerva confectos licebit imaginari. Ridiculus enim ſit, qui ruſticis tenuiores levioreſque calceos in uſu fuiſſe ſibi perſuadeat. Alij nihilominus, quibus in calamum phæcaſiorum incidit mentio, aliter ab Heſychio ſenſiſſe comperiuntur. De iis enim ita ſcripſerunt, ut ea crepidis baxeiſve philoſophicis; vel ſoccis, udonibuſve linteis ſimilia fuiſſe inſinuent. [a] Senecam audiamus: *Puto* inquit, *quædam eſſe, quæ decent phæcaſiatum & palliatum.* De Philoſophis loquitur, quibus ut peculiare geſtamen erat pallium,

[a] *Epiſt.* 113.

um, ita & phæcaſia ſuum præbuiſſe calceatum videntur. Quod idem [b] alibi declarat apertiùs, cùm ait *Pythagoricus quidam emerat à ſutore phæcaſia, rem magnam; non præſentibus nummis.* Ubi rem magnam intellige dictum ironicè; non quòd, ut quidam voluit, pretioſiores eſſent illi calcei, quàm pro perſona Philoſophi: ſed per comparationem cum alia merce, ex qua non ſoluto pretio lucrum majus illi philoſopho potuiſſet obtingere. Quæ noſtra interpretatio, utrùm menti Senecæ reſpondeat, integer locus, ſi conſulatur, oſtendet. Sed placet eum dare, quò ſaltem labore lectorem expediam. Sic igitur pergit Romanus ille Sapiens: *Poſt aliquot dies venit ad Tabernam redditurus, & cùm clauſam diu pulſaret, fuit qui diceret: quid perdis operam tuam? ſutor ille, quem quæris, elatus, combuſtus eſt. At Pythagoricus noſter quatuor denarios non invita manu do-*
mum

[b] L. 7. *de beneficijs cap.* 21.

mum retulit. Deinde, cùm reprehendisset hanc suam non reddendi tacitam voluntatem, intelligens arrisisse sibi illud lucellum (intelligis quò spectet illud, *Rem magnam*,) *redit ad eandem tabernam, & per clostrum, quâ se commissura laxaverat, quatuor denarios in tabernam inseruit.* Hæc ille, quæ procliviùs eò protuli, quòd rei narratio, licèt per digressionem hîc inserta, non parum ad nostram Minervam sutoriam pertineat: unde nimirum scire licet, ejusmodi phæcasia quatuordecim assibus constitisse; cùm denarius, juxta [c] Budæi supputationem, trium assium & dimidij pretio respondeat.

Ut igitur eò redeam, unde paulùm digressus sum; Si pallium proprius est philosophorum amictus, ad eosdem etiam pertinere phæcasia licet colligere, ubi duo hæc simul juncta eidem tribuuntur. Et eandem ob rem Plutarchus, ubi Anto-

c *Lib.* 5. *de Asse.*

tonium cultu, contra morem Romanum, Græcanico seu Philosophico insignem denotat; ipsum pallio amictum Phæcasijsque calceatum refert his verbis: [d] Ἐν ἱματίῳ καὶ φαικασίοις προσείη. Ut hinc saltem constet, in eo Phæcasia cum crepidis convenisse, quòd crepidarum ad instar & Philosophis, ijsque quibus Græcorum habitus arrisit, usurpata fuerint. Sed ecce rursus alij aliquantum à superioribus deflectunt, aut certè non eodem tenore cum iis vocem suam attemperant. [e] Appianus siquidem, Atheniensium Alexandrinorumque sacerdotibus (de Philosophis tacens) Phæcasia in usu communi fuisse significat, dum ait *Exutus curis omnibus & Imperii obsequijs, stolam quadratam Græcorum more, pro patria & domestica induit; calceamenta candida, qualia Atheniensium Sacerdotes & Alexandrinorum (quæ Phæcasia vo-*

d *In Antonio.* e *L. 5. bel. civil. paulò post principium.*

vocant) deferre consueverunt, sibi assumpsit. Et [f] Herodianus insanum Antonini luxum describens, de Phæcasiis omninò videtur loquutus, cùm interprete Politiano dixit: *Præfecti exercitibus induti tunicas talares, linteis calceamentis utebantur, quemadmodum vates in ijs regionibus consueverunt.* Phœnissos enim intelligit Sacerdotes; apud quos Imperator ille educatus, Solisque, quem potissimùm colebant, sacris initiatus fuerat.

Quid igitur hîc tandem statuendum? Primùm ut Hesychium cum suo calceamento rustico respuam, suadet (iis omissis quæ prolata sunt) phæcasiorum appellationis etymon. Cùm enim ἀπὸ τοῦ φαικοῦ quod leve atque agile significat, suam phæcasia deducant appellationem, agresti calceo, qui crassus & gravis esse solet, ineptè Phæcasij nomen videtur attribui; quod quidem

[f] L. 5. hist.

tenuis levisque calceamenti genus intelligendum suggerit. Unde & Eratosthenes *in Mercurio*, congruè ad hujus etymi sensum, phæcasio epitheton ἐλαφρȣ̃ adjunxit, ubi sic:

Πέλμα ποτιπερόπλεσκεν ἐλαφρȣ̃ φαικασίοιο.
Soleam olim suebat tennis Phacasij.

Deinde Philosophis & Sacerdotibus familiaria fuisse phæcasia non invitus admittam, si modò sic utraque distincta credantur, ut Sacerdotes candidis & linteis, quemadmodum ex Appiano Herodianoque constat, Philosophi verò nigris coriaceisque uterentur: Frustra enim Pythagoricus ille, de quo superiùs, à sutore phæcasia diceretur emisse, si non illa è corio compacta fuissent. Albus etiam, aut alius à nigro, color, parum philosophum deceat, quem ut verbis, ita externo corporis habitu splendoris ostentationisque

que contemptorem esse oportet.

Si verò quæ ad utrorumque formam figuramque pertinent, spectentur; Sic ea inter se similia fuisse credam, ut pedes totos tenui obstragulo contegerent, sive lineum illud esset, sive pelliceum; Atque adeò propter illam tenuitatem, levem etiam atque agilem pedibus incessum præberent. Uno verbo, Sacerdotum phæcasia mihi videntur ijs udonibus affinia, quos Gallicè *Chaussons* appellamus: Philosophorum verò, soccis illis, quos nostro item idiomate nuncupamus *Escarpins*. Atque ita Philosophi Phæcasia facilè poterant suis crepidis inserere; quo modo jam aliqui calceolos mulleis insertos gestare consueverunt: Quando igitur apud g Juvenalem legere continget:

Phæcasianorum vetera ornamenta deorum.

g *Sat. 3. v. 218.*

Ubi cum [h] Turnebo notaveris pro phæcaſiatis Deos dici phæcaſianos, quomodo Tullius pro miniato minianum Iovem dixit *in epiſtolis*. Sciendum etiam, ſignificari phæcaſiis illis calceamenta, quæ ſacerdotum erant propria, ut Deorum & ijs ſacrificantium calceatus invicem reſpondeat. De alijs verò phæcaſiis, qualia philoſophis alijſque Græcanici cultûs ſtudioſis uſurpata jam diximus, lubens intelligam illa [i] Petronij, quibus nebuloni, legionarium ſe mentienti, alter acutè objicit: *Age verò in exercitu veſtro Phæcaſiati milites ambulant?* Ut hominem mendacij ab ipſius calceatu arguat, ex eo, quòd pro more Romano milites non phæcaſijs, ſed caligis calceati incederent. Sic enim phæcaſiatum illum par eſt accipere; ut ejus phæcaſia non quidem lintea, ſed coriacea tantùm eſſent: Cùm ſoli Sacerdotes, rebus ſacris operaturi lin-

h *L.* 10. *Adver. cap. ult.* i *In Satyr.*

linteis ejusmodi calceamentis uterentur.

Sed ut tandem ad Sicyonia veniam, eorum quidem magis expedita, quàm phæcasiorum, explicatio. Est enim apud omnes in confesso, Sicyonia, sic à Sicyonijs Græciæ populis appellata, calceos fuisse delicatioris cultûs, muliebres & amatorios. Hesychius; Σικυώνια γυναικεῖα ὑποδήματα. *Sicyonia, muliebria, calceamenta* [k] Cicero: *Si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles & apti ad pedes; quia non essent viriles.* Mulierum igitur sic proprij, ut virum ijs uti contra decorum esset. Ita Virgilius eorumdem delicias ostendit his verbis:

Cognita nec teneris pedibus Sicyonia servans
Nec niveo retinens baccata monilia collo.

Quò item spectat [l] Lucretius, ubi sic:

[k] 1. *de Oratore.* [l] *Lib.* 4.

Unguenta & pulchra in pedibus Sicyonia rident.

Quî verò Sicyonia illa pulchra, tenerisque pedibus familiaria essent, haud difficilè conjicere licet ex [m] Apuleio, qui juvenem muliebri habitu vestitum describens inter cætera: *Calceis*, inquit, *fœmininis, albis illis & tenuibus indutus.* Ubi quidem hæc, de quibus agimus, Sicyonia depingit, ab ipsorum candore & tenuitate: Sic enim candor ad pulchritudinem, & tenuitas ad delicias pertinet.

Quibus etiam lubet addere, quod elegantiæ ratio suadet, dispunctionibus incisurisque variè & artificiosè distincta olim ejusmodi Sicyonia fuisse. Quod calceorum genus, [n] Epicteti testimonio auratis & purpureis antistabat: Ille namque sic: Ἐπὶ τοῦ ὑποδήματος, ἐὰν ὑπὲρ τὸν πόδα ὑπερβῇς, γίνεται κατάχρυσον ὑπόδημα, εἶτα πορφυροῦν, εἶτα κεντητόν. *In calceo, si ultra pedem progressus fueris, fit auratus calceus, deinde interpunctus.* Unde pro-

[m] *L. 7. Metam.* [n] *In Enchiridio.*

propter insigne illud interpunctionis artificium, quo varijs distincta figuris erant calceorum ejusmodi obstragula, multiformem appellavit calceum [o] Tertullianus, ubi de novis nuptis, elegantiarum plus æquo studiosis ita loquitur: *Iam & consilium formæ à speculo petunt, & faciem morosiorem lavacro macerant, forsitan & aliquo eam medicamine interpolant, pallium extrinsecus jactant, calceum stipant multiformem, &c.* Hoc enim multiformis calcei nomine interpunctum ab uniformi & plano distinguit, quo modestiores fœminæ utebantur. Cum igitur ita eleganter elaborata, atque adeò pretiosa essent illa Sicyonia, mirum est, cur ea [p] Lucianus duabus tantùm drachmis, id est septem assibus, æstimarit, quando scripsit: ὑποδήματα ἐκ Σικυῶνος τὸ πρῶτον δύο δραχμῶν. *Calceamenta Sicyonia primùm duarum drachmarum.* Nisi fortè talia significare voluit, quæ longo usu attrita es-

o *L. de velandis virginibus cap.* 12. p *Dial. meretr. Dor. & Myrt.*

essent atque disrupta. Nam aliàs ex comparatione phæcasiorum, in quibus minus erat operæ atque artificij, pretiosiora fuisse Sicyonia consentaneum est arbitrari.

CAPUT XX.

Reliquæ Calceorum species simul congestæ.

QUid plura? nullus scribendi finis sit, si quæ apud Græcos aliasque gentes in usu fuerunt calceamenta, ea omnia & singula uberiori commentatione vellemus explicare. Et quis etiam tam multiplicem sibi arroget auctorum lectionem, ut nihil ejus notitiam effugiat? Plura sunt, ingenuè fateor, quæ me latent, quàm quæ me habere cognita existimo. Sed si quædam à superioribus alia, quæ ad hoc nostrum institutum pertineant, legendo sum assequutus, ea omnia juvat hoc capite breviter, & omissa curiosiore plurium te-

testium citatione, in unum fasciculum cogere; ne nimium accurata rei, quæ ad pedes abjici solet, tractatio, vapidam laudis in despicabili negotio infeliciter affectatæ ostentationem præ se ferat.

Ut igitur quod dicimus id præstemus, *Alcibiadæ*, sive ut alij scribunt, *Alcibiadij*, calcei fuerunt multiplici sutura compacti, sicut *Amyclaïdæ*, *Laconicæ*, *Persicæ*, *Scythicæ*, *& Iphicratides*, quemadmodum refert [a] Alexander Neapolitanus. Sed singulis hisce calceamentorum speciebus hæ diversæ obtigerunt appellationes, cùm à Gentibus & urbibus, apud quas primùm inventæ sunt, tùm etiam à personis, quibus illæ familiares fuerunt. Unde non eas omnes ita inter se similes fuisse credendum est, quin singulæ à singulis peculiari quodam discrimine distinguerentur; prout varia fuit inventorum atque utentium libido: nam *Studium non*

[a] *L.* 5. *cap.* 18.

omnibus idem. *Alcibiadæ* igitur id nominis acceperunt ab Alcibiade; quemadmodum *Iphicratides* ab Iphicrate; quòd ij calceamentis illis uterentur: eadem dubio procul ratione, qua jam apud nos & galeris ſignanter & barbis indita ſunt illuſtrium quorumdam hominum cognomina, quos ijſdem eſſe delectatos obſervatum eſt. Unde *galeri Balignæi*, *barbæ* vel *Guyſiacæ*, vel *Pernoniæ*, vel *Marchioniſſæ* jam paſſim nomen obtinuerunt, prout hâc vel illâ formâ galeri illi vel barbæ videntur inſignes. *Amyclaidæ* verò, *Laconicæ*, *Perſicæ* & *Scythicæ* ipſo ſuo nomine Amyclæos, Lacones, Perſas, & Scythas ſuos deſignant auctores & uſuarios: atque ita quidem, ut ſingulæ ſpecies, ſingulare etiam aliquod ab alijs haberent diſcrimen, vel à colore, vel ab ipſa compoſitione, ſtructurave petitum. Cujus quidem rei exemplum ætas etiam noſtra ſuppeditat: Nam ſi Gal-

lorum,

lorum, Italorum, Hiſpanorum, & aliarum gentium calceos curioſiùs inſpicias, alios videre erit ea parte, in quam extremi pedum digiti deſinunt, acuminatos eſſe; ita ut roſtrum aliquod rectum repræſentent: alios verò ſimos, atque ad inſtar bovini naſi efformatos. Deinde alios offendes hinc inde feneſtratos, alios omnimodè contectos: alios porrò altè à ſolo editos, alios verò humiles & ſimplici ſolea ſuppactos.

Sed quid me recentia morantur? non locus hic ea ſibi ſpectacula poſcit. Nam ecce veterum calceorum aliæ ſpecies ſeſe confertim offerunt, *Baſilides*, Regij calcei, Regibus Athenienſium familiares. *Argiæ* Argivis; *Rhodiacæ*, Rhodijs; ut & Theſſalis *Theſſalides*, de quibus Lyſippus *in Bacchadibus*. His ſuccedunt *Embades*, calcei vulgares, à Thracibus inventi, Tragicis Cothurnis paulùm humiliores: & *Embatæ* Comicis Calceis ſimiles. Tùm *Smin-*

dyridij & *Menacij*, sic de singularium hominum, quibus usui fuere, nominibus appellati. Deinde *Hyposchismata* & *Hypicli*, calcei quidem viriles; sed hi preciosi, illi verò vulgares. Item *Proschemata* & *Conipodes*, quæ senum calceamenta fuerunt. Præterea *Eumarides*, tùm & *Diabathra*, viris mulieribusque communia, quemadmodum & *Pedila*; quibus tamen hoc singulare, quod elegantia essent atque ad delicias & ostentationem comparata, utpote variis eximijsque; coloribus picturata. *Dipodia* verò, *Pelyntra*, *Autapodia*, & *Anaxyrides* sic quidam calceamentorum speciebus annumerant, ut *Dipodia* socculi sint lanei, *Pelyntra* pedum fasciæ, *Autapodia* idem quod *Anaxyrides*, quas nonnulli ocreas, alii femoralia sive subligacula nuncupant.

Sed ut varium & mutabile semper fœminarum ingenium in ipsarum

etiam calceatu eluceat, ecce multiplices muliebrium calceorum ſpecies, quæ ſolent paſſim apud Græcos auctores occurrere, *Blautæ*, ſeu Blaudes, ſeu Blaudia, idem quod crepidæ ſive ſoleæ. *Nymphides*. ſponſalia calceamenta. *Tyrrhenica*, quæ & Sandalia, loris inauratis variegatiſque inſignia, quibus Minervam induit Phidias. *Endromides*, quæ Dianæ venatrici, ut & curſoribus, proprium & ſingularem calceatum præbuerunt. *Baucides* croceo colore precioſoque cultu inſignes, quibus Jonicæ mulieres utebantur. *Rhadiæ*, ſandalij ſpecies, ſic appellatæ, quòd in induendis iis parum laboretur, vel quòd præ tenuitate facilè convolvi vel inverti queant. *Peribarides* proprium ancillarum calceamentum. Atque ut breviter cætera complectar, quæ ad fœminini calceatûs cenſum pertinent, hæc ſunt: *Aphracta*, *Opiſthocrepidæ*, *Canabia*, *Nudipedia*, *Nyctipedes*, *Me-*

ſoper-

ſoperſicæ, *Phittacides*, *Seleucides*, *Noſides*, *Ambracides*, *Amphiſphyra*, & *Acroſphyria*. De quibus atque alijs, quæ *in ſuis Onomaſt.* [b] Jullius Pollux retulit, plura curioſiùs non congero, ne vel Lexicographum agere videar, vel in minutijs iſtis operoſiùs quàm par ſit laboraſſe.

CAPUT XXI.

Calceandi modus, & ad eum ſingularia quædam obſervata.

ENUMERATIS hactenus explicitiſque omnibus ijs calceamentorum ſpeciebus, quæ apud Latinos Græcoſque auctores nobis inter legendum obſervatæ ſunt, nunc inſtituti noſtri ratio videtur expoſtulare, ut, quemadmodum pleriſque veterum calceis adjectitia quædam fuerunt ornamenta, quibus elegantiores pulchrioreſque redderentur: Ita ſuperioribus alias adtexa-

[b] L. 7. c. 22.

texamus obſervationes, quæ venuſtiorem plenioremque calcei noſtri compagini concinnitatem atque elegantiam concilient. In primis igitur hoc, ad rem quam agimus inſtitutumque pertinens, occurrit obſervandum, quod antiquis, ut & ævi noſtri hominibus, decorum maximè viſum eſt, ſi ſtrictim calcearentur, ut auctor eſt Feſtus in *Tentipellium.* Unde [a] Sidonius Apollinaris *tenſum Cothurnum* dicit, ubi de Germanico homine lauto loquitur: Illauti enim & incurij hominis indicium eſt, ſi pedes in laxa calceorum pelle natent & folleant. Hinc Ovidius elegantiæ præcepta tradens ei, quæ velit amari:

Nec vagus, inquit, *in laxa pes*
tibi pelle natet.

Ita [b] Sidonius Thaliam alloquens:

Soccos ferre cave, nec ut ſolebat
Laxo pes natet altus in Cothurno.

Quod

[a] *Epiſt.* 13. *l.* 4. [b] *Epiſt.* 11. *l.* 8.

Quod item D. c Hieronymo in Epistolis expressum, ubi malesanum fœminini cultûs studium perstringit: *Omnis his cura de vestibus, si benè oleant, si pes in laxa pelle non folleat.* Unde idem alibi: *Caligas Monachorum follicantes* dixit, *quales hypocritas gestare* ait, *ut humani cultûs contemptores videantur.* Ne verò follicarent Calcei, si quando pedum modulo laxiores essent, solebant eos vel tomento, vel quavis alia re idonea stipare. Quo sensu d Tertullianus inter cætera, quibus operosam puellarum in sui ornatu curam exagitat, dixit: *Calceum stipant multiformem.* Sic enim ad eum locum ejus interpres Rhenanus ait, *Stipant, ne follicet calceus.* Atque ad hanc rem multùm etiam conferebant ansulæ, sive corrigiæ, quibus nimirum calcei pedibus strictiùs firmiùsque aptabantur. Unde Tibullus ait: *An-*

c *Epist. ad Eustochium.* d *Lib. de velandis virginibus cap.* 12.

Anſaque compreſſos alligat arcta pedes.

Ita [e] Sidonius:

—— *retinacula bina Cothurnis*
Mittit in adverſum vincto de fornice pollex,
Quæ ſtringant crepidas.

Ubi quidem retinacula ſive corrigias ſtringendis ſervire calceamentis oſtendit.

Sed verba nihilominùs obſcura, minuſque propria, difficilem primùm intuenti ſenſum exhibent. Si enim Cothurnos hîc & crepidas propriè uſurpata credas, fruſtra in recto ſenſu eliciendo labores. Rurſus non parvum faceſſit negotium, quod pollex hîc in adverſum mittere dicatur vincto de fornice retinacula, quæ ſtringendis crepidis ſerviant. Quid enim per vinctum fornicem præcisè ſit intelligendum, non ſatis appa-

e *Carm. 2. v. 401. & ſeqq.*

apparet. Quibus in dubijs, ut ſaltem coner eorum nodos explicare, hæc mihi mens arbitriumque ſedet. Primùm hic Cothurnos non propriè pro editiore illo calceatu, cujus integumenta ad crus medium protenduntur, ſed tantùm pro crepidis ſoleiſve uſurpari. Deinde per fornicem vinctum intelligendam ſuperiorem eam pedis partem, qua extremi digiti reliquo pedi committuntur: Ut ſit hîc crepidarum delineatio, quæ nimirum ſic erant pedibus adſtrictæ, ut primùm ab uno ſoleæ latere ad aliud, per ſuperiorem extremi pedis partem, ſive fornicem, corrigia, vel ſi mavis anſula quædam tranſverſim duceretur. Deinde ab hujus anſulæ medio, quod pollici proximum eſt, duæ aliæ corrigiæ, quæ hîc *bina retinacula* dicuntur, in adverſum ita procurrant, ut alteram anſulam, quæ medium pedem ſupernè vinciat, per latera utrimque fiſſam pervadentes pone talum

lum ſimul arctè connectantur. Eo pacto & Sidonij verbis, aliàs obſcuris, ſua lux, meo quidem ſenſu, redditur, & qua ratione retinacula, ſive corrigiæ crepidas adſtringerent, non incommodè intelligitur. Quòd ſi cui lux clarior affulgeat, menſque alia magis arrideat, non invideo: nec aliter ſentire pigebit, ſi quem meliora ſuggerentem offendero.

Interea non omittendum hîc, veteres, cùm calceamenta pedibus inducerent, eaque preſſiùs aſtringerent, ſi quando corrigiam contingeret effringi, malum omen credidiſſe, adeò ut ſuſcepta negotia deſererent. Id enim diſertè teſtatur *in Divinatione* [f] Cicero, ubi ſic ait: *Quæ ſi ſuſcipiamus, pedis offenſio nobis, & abruptio corrigiæ, & ſternutamenta erunt obſervanda, &c.* Quod omen veteres illi portendere credebant, rem ſuſceptam haud feliciter progreſſuram, aut ſiniſtro aliquo caſu impe-

pe-

[f] *Lib.* 2.

pediendam: quemadmodum ijs, quibus in itinere corrigiam calceamenti contingit abrumpi, non parvo abruptio illa impedimento est, ita ut iter inceptum retardet. Unde qui sacram paginam Glossa, quæ dicitur ordinaria, illustravit, locum illum g Isaïæ: *Non rumpetur corrigia Calceamenti ejus.* Appositè sic interpretatur: *Non impedietur in itinere Dominus.* Ut eum significet re nulla retardandum, quin brevi sit in hostes iracundiæ suæ tela, vindice dextra contorturus.

Cùm igitur ea corrigiarum abruptio properantes non minùs moretur, quàm ipsamet calceamenta, quæ pedum quasi vincula sunt & impedimenta, non mirum videri debet, si veteres tabellarij atque cursores excalceati sua dicantur munia obijsse: Sic enim eos magis expeditos atque agiles fuisse, par est credere. Et ita sanè censùit Musonius ille philo-

g *Cap.* 5. 27.

losophus, cujus hæc à Stobæo Latinè reddita verba referuntur, quæ proximè jam dictis fidem adstruunt. *Sine calceis valdè expediti & agiles sunt pedes, præsertim si adsit usus. Unde Tabellarios videre est non uti calceamentis in itineribus: atque ex Athletis cursores celeritatem eamdem non servare, si currere ipsos oportet in calceis.* Quibus in verbis quod de Tabellarijs & Cursoribus observatione dignum notamus, idem de Classiarijs (qui remiges erant seu milites maritimi) testatur [h] Suetonius, dum sic ait in Vespasiano: *Classiarios verò, qui ab Hostia & Puteolis Romam pedibus per vices commeabant, petentes*, aliquid sibi calciarii nomine constitui, *quasi parum esset, sine responso abegisse, jussit posthac excalceatos cursitare: & ex eo ita cursitant.* Ubi quidem cursorum excalceatorum quæ fuerit apud Romanos & origo simul & occasio demonstratur. Sed

h *Cap. 8.*

Sed de calciario, cujus hîc mentio, cùm etiam ad institutum nostrum pertineat, hoc quoque adtexendum, illud fuisse certam pecuniæ pensionem, quæ in calceos emendos erogabatur; ut legatum Calciarij apud [i] Jurisconsultum. Ita vestiarium, salarium, hordearium, & id genus alia, de quibus alij. Notabile igitur, quod Herodotus memoriæ prodidit, Ægypti Reginis magnæ alicujus urbis reditus pro calciario assignatos. Quo pacto inter Persas etiam olim singulæ urbes, vestiendis ornandisque Reginis, pensiones solvebant annuas, quarum quidem aliæ capitis, aliæ colli, aliæ brachiorum, aliæ pedum emendis ornamentis impenderentur. Unde factum esse facilè potest conjici, ut olim Parisijs Reginæ Zonarium solutum sit: quemadmodum doctè observavit Clarissimus [k] Orleansius cujus

i *Lege Diariis.* 21. *ff. de alim. legatis.*
k *Lib. auspic. Jurid. cap.* 11.

jus mellitam gravemque eloquentiam, multiplicemque & ſolidam eruditionem quivis eloquentiæ & eruditionis ſtudioſus jure admiratur.

His addo, quod præterieram, Græcos olim, eorumque poſtea imitatione Romanos, antequam calcearentur pedes inungere frequentiſſimè ſolitos; ut ex Athenæo conſtat, qui morem hunc ad mollitiem transfert. Quamobrem rectè Sicyonia junxit unguentis [l] Lucretius, cùm dixit:

Unguenta & pulchra in pedibus Sicyonia rident.

Unde quidam apud [m] Tertullianum, ubi habetur: *Expedit in algore rigere nudipedem, quàm in calceo uncipedem,* eum ſcripſiſſe volunt *unguipedem:* Ut ſic eam ungendorum pedum conſuetudinem perſtringat.

[l] *Lib.* 4. [m] *L. de Pallio. c.* 5.

CAPUT XXII.

In Calceatu vana & varia veterum Religio.

MALUM omen ex abrupta calceamenti corrigia veteres olim ſumpſiſſe, *ſuperiori capite* retulimus. Sed in eo non ſtetit inanis & ſuperſtitioſa eorum Religio: Quidam enim, ſi manè calceos inducturi, eroſos illos à ſoricibus deprehenderent: alij ſi calceum ſiniſtrum pro dextero ſibi perperam inducerent: alij ſi inter calceandum ſternutarent, grave aliquod damnum ijs oſtentis ſibi portendi formidabant. Gravia ſanè formidandi argumenta, quibus averruncandis non ſatis ſint centum hoſtiæ, nulla ſufficiant piacula. O cæcam erroribus deluſæ antiquitatis amentiam! Et tamen ijs impliciti erroribus fuere, non ſolùm è fece plebis homines, non mulierculæ, non deliri ſenes;

nes; ſed ipſamet prima imperij capita, ſummique apices, in quibus, qui principem locum tenuit, Auguſtus, teſte [a] Suetonio: *Auſpicia & omina quædam pro certiſſimis obſervabat; ita, ut ſi manè ſibi calceus perperam, ac ſiniſter pro dextro induceretur, id ut dirum omen abhorreret.* Quæ vana ſtultaque Religio ei inde potiſſimùm nata, quòd obſervaſſet, ut ait [b] Plinius *Lævum ſibi calceum præpoſterè inductum, quo die ſeditione militari propè fuerat afflictus.* De aliis verò in calceatu ſuperſtitiosè olim obſervatis egregiè ſimul & lepidè D. [c] Auguſtinus: *Plerumque*, inquit, *tam ſuperſtitioſi ſunt quidam, ut ad lectum redeant, ſi dum ſe calceant ſternutaverint: & ſi veſtes à ſoricibus arroſæ fuerint, plus timeant ſuſpicionem futuri mali, quàm præſens damnum doleant. Unde illud eleganter dictum eſt Catoni, qui cùm eſſet conſultus à quodam, qui ſibi*

K *eroſas*

[a] *Cap.* 92. [b] *Lib.* 2. *cap.* 7. [c] L. 2. *de doct. Chriſt. cap.* 20.

erosas esse Caligas diceret à soricibus, respondit, *non esse illud monstrum, sed verè monstrum habendum fuisse, si sorices à Caligis fuissent erosi.* Sed ne sepia aut atramento carerent illi veteres, quo scilicet denigratam carbone faciem eluerent, ecce [d] Plinius præsentissimum, si Diis placet, contra mala illa omina suggerit antidotum. *Inter amuleta*, inquit, *est in calceamentum dextri pedis, antequam induatur, exspuere.* Dignum profectò patellâ operculum, & similes habent labra lactucas, asino carduos comedente: maloque nodo non melior cuneus. Quasi verò sputum eo ritu, qui præscribitur, observato, exspuendis, propulsandisque, si quæ ingruant, infortuniis sit efficax.

Longè sanè saniori mente veteres Christiani, dum se calcearent, crucis signum efformabant. Ita [e] Tertullianus: *Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum & exitum, ad vestitum & Calceatum &c. fron-* tem

d *L.* 28.*c*.4. e *L. de Corona mil. cap*.3.

tem crucis ſignaculo terimus. Itane ſanctæ puræque antiquitatis alumne, ubi calcei pedibus inducendi, frontem crucis ſignaculo terere? Quid? an non hoc ſuperſtitioſum eſt vetularum delirium? Vide; periculum, ne tuam fidem ſubleſtam gravis antipapiſtarum virga cenſeat: Ad ſacræ paginæ ſubſellia ipſi te pertrahent. Sed id acuta nare ſubodoratus, quo te tuamque fidem vindices, ſtatim ſubjungis. *Harum & aliarum diſciplinarum, ſi leges expoſtules ſcripturarum, nullam invenies: traditio tibi prætendetur auctrix, conſuetudo confirmatrix. & fides obſervatrix.* Sed quæ illa traditio? dubio procul Apoſtolorum, quorum nempe tempora penè manu contingebat Tertullianus. Quæ item conſuetudo confirmatrix? quam antea mores utentium receperant. Quæ denique fides obſervatrix illius traditionis atque conſuetudinis? Non adulterata, ſed pura puta, verèque ſincera; qualem

tum vir ille gravissimus profitebatur Hæc obiter, & paulùm extra chordam, in eos qui se religionis reformandæ studiosos tantoperè, sed falsò, gloriantur.

Ut igitur in gradum me recipiam, eo potissimùm consilio veteres illi Christiani ad calceatum crucis signum sapienter adhibebant, quòd scirent illi tantam inesse vim, ut jure merito cecinerit [f] Prudentius:

CRUX *pellit omne crimen,*
Fugiunt Crucem tenebræ;
Tali dicato signa
Mens fluctuare nescit.

Nescio verò an huc referre debeam, sed referre placet, quod ipse nuper in muliercula rusticana lubens & attentus observavi. Cùm Parisijs Ambianos petens apud eam prandij caussa diversarer, hæc puellum suum ejulantem videns, primùm blanditijs & osculis lenire dolentem satagebat,

f *Hymno 6. Cathem. v.* 133.

gebat, ſed fruſtrà: ubi verò, ipſo quà ſignis, quà balbutiente lingua, ejulatus cauſam aperiente, deprehendit, ipſi pedes poplitesque dolere ex ſtupore; quòd cibum capiens diu nimium genibus terræ fuiſſet innixus: ipſum ſtatim brachijs amplexa, cœpit ab ore ſalivam pollice ſumere, ſicque ſuper utrumque pueri calceum crucis figuram efformare. Cùmque ab èa, quo fine id faceret, exquirerem; reſpondit, ſe dudum audiiſſe, præſentiſſimum hoc eſſe contra pedum ſtuporem remedium. En ut inputatæ vites in labruſcas tandem degenerant: En ut adulteratæ monetæ ſinceris & legitimis admiſcentur. Ethnici ſputo; Chriſtiani crucis ſigno averruncandi mali vim, ut audiimus, adtribuunt. Hîc & ſalivam, & ipſum ſalutis noſtræ ſignum ſimul uſurpata, dolori ſopiendo videre eſt. Malum, ubi Chriſti ſequaces profana cum ſacris uſurpant.

Simili penè ſuperſtitionis errore

delusi quidam D. [g] Chrysostomi tempore Christiani, qui ad bonum prosperi eventûs omen Alexandri Magni auream imaginem calceis annexam gestabant. Quamobrem eos aureus ille doctor ita reprehendit: *Quid verò diceret aliquis, de circumligantibus aurea Alexandri Magni numismata pedibus? Dic mihi, hæne sunt spes nostræ, ut post crucem Domini, gentilis Regis in imagine spem salutis habeamus?* Hinc enim clarè liquet, ex ea imagine calceis alligata, certam quandam illis fuisse rerum felicium expectationem.

Quid dicam ampliùs? suum etiam hîc locum habeant subtiles amantium nequitiæ, quibus quidem aliquando amicas suis amasiis suos aperuisse affectus observatum est. [h] Clemens Alexandrinus: *Multæ fœminæ sandaliis amatorias salutationes imprimunt, ut per terram numerosè incedentes, meretricios spiritus in incessu inscul-*

g *In Homil. ad pop. Antioch.* h *L. 2. Pæd. c. 11.*

insculpant. Mira profectò ars, in sandaliorum soleis ita caracteres seu signa quædam efformare, ut iis ordine composito molliori terræ impressis, latentes animi sensus aliis aperiantur. His insuper accedet ridiculum amoris remedium; quod tamen, nisi præfatâ lectoris veniâ, nolim referre: *Qui recentia*, inquit [i] Cardanus, *amicæ stercora in suo posuerit calceo, & calceum statim induerit, amore statim liberabitur*, Sed apage has sordes, & ad Deum sterculium, deamve cloacinam relegato. Equidem, tetro stercoris odore amorem cum fastidio commutandum crediderim, quamdiu nimirum fœtor iste durabit: postea verò, non facilè credam. Credam verò faciliùs, quod, ut auctor est [k] Oppianus: *Si quis calceatus pedes hyenæ pelle incesserit, canibus hic adeò sit metuendus, ut ipsi obmutescant, nec audeant adlatrare.* Quod minùs mirum videri debet, cùm

[i] *L. 2. de var.* [k] *L. 3. Cyneg.*

etiam sola hyenæ umbra, eodem teste, canum ipsorum latratum compescat. Et [1] Plinius eidem assertioni suffragatur, sed rem ijs adstringit circumstantiis, ut eam superstitionis reddat valdè suspectam, cùm ait, *Eos, qui linguam hyenæ in calceamento sub pede habeant, non latrari à canibus.* Nam quî potiùs sub pede, quàm supra pedem, aut alio quovis modo, hyenæ lingua calceamento inclusa canum latratum cohibeat? Sed mihi tempero, non enim Spartam eam nactus sum, quam excutiendis superstitionum dumetis adornem. Ad alia progrediamur.

CAPUT XXIII.

Nudipedalium varius & multiplex usus.

IN Calceatu quid veteribus, cùm Ethnicis, tùm Christianis, superstitiosè religiosève fuerit observatum,

[1] *L.* 28. *c.* 8.

vatum, quæ jam proximè diximus ostendunt. Nunc pedes, seu veræ seu falsæ Religionis ergo, aliisve de causis, olim excalceatos juvat intueri. Atque in primis Sacrorum Religio non abs re nudos pedes exigit; ut sic puritas & simplicitas animi, terrenis affectibus exuti demonstretur: Unde præceptum Domini ad [a] Mosem, & Angeli ad [b] Josue: *Solve calceamentum de pedibus tuis; locus enim in quo stas terra sancta est.*. Hunc ritum à Mose mutuati gentiles, ut observavit [c] Justinus, in quibusdam sacris, si quando Deorum statuæ per plateas & vicos circumferrentur, discalceatis & nudis pedibus eas comitabantur. [d] Prudentius:

Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres togatos matris Ideæ sacris.
Lapis nigellus evehendus essedo
Muliebris oris clausus argento sedet,

a *Exod.* 3. *v.* 5. b *Iosue.* 5. *v.* 16. c *Apol.* 2.
d *L. Peristeph. hym.* 14. *v.* 154. *& seqq.*

Quem dum ad lavacrum praeundo
ducitis,
Pedes remotis atterentes calceis,
Almonis usque pervenitis rivulum.

Ita Matronæ Romanæ, ubi vota Deæ Vestæ concipienda, ejus ædem nudis pedibus adibant. [e] Ovidius:

Huc pede matronam nudo descendere
vidi.

Sic etiam bello Gallico, *Virgines, ex sacerdotio Vestæ, nudo pede fugientia sacra comitabantur*, ait [f] Florus. Et eodem sensu accipienda vox, *nuda*, in hoc versu [g] Juvenalis.

—— —— Inde superbi
Totum Regis agrum nuda & tremebunda cruentis
Ereptet genibus.

Idem quoque passim à Romanis observatum, quotiescumque stupente cœlo, & arente solo pluviæ publicis

cis

e *L.6. Fast.* f *L. 2. hist.* g *Sat.6. v.525.*

cis ſupplicationibus à Diis expoſcebantur. [h] Tertullianus: *Cum ſtupet cœlum, & aret annus, nudipedalia,* (quæ aliàs ab aquis eliciendis aquilicia dicit) *denunciantur.* Ducta, ut credere par eſt, imitatione, à ſacris nudipedalibus, quæ quidem Iudæi peragebant nudis pedibus, ſacco induti, & in pulvere volutati. Unde [i] Ioſephus ſcribit, *Beronicem Reginam, ut Deo vota ſolveret pro ſalute, Hieroſolymas veniſſe, & pro more patrio, hoſtiis cæſis capilliſque deraſis nudipedem ante tribunal ſtetiſſe.* Sicque ab Euſebio mandatum memoriæ eſt, apud Lacedæmonios ſacra *nudipedalia* primùm acta, cùm Romæ regnaret Tullus Hoſtilius. Sed & in Pythagoræ ſymbolis adnotare licet, *nudis pedibus* adorandum atque ſacrificandum.

Hinc nudis etiam pedibus, in ſolemnibus ſupplicationibus veteres Chriſtianos proceſſiſſe pleriq; teſtantur.

[h] *Apolog. c.* 40. [i] *L.* 2. *de bel. Jud.*

tur. [k] Glicas Theodosium juniorem, & Proclum Patriarcham Constantinopolitanum *discalceatos* processisse tradit in processionibus, quæ Constantinopoli sunt institutæ, cùm civitas gravi & diuturno terræ motu concuteretur. Ita [l] Paulus Diaconus auctor est, Justiniano imperante concussâ terræ motu Antiochiâ, cives, qui remanserant, *discalceatos* omnes Litanias fecisse, clamantes Κύριε ἐλέησον. Et Concilium * Moguntiacum Christianis ita discalceatis procedendum significat his verbis: [m] *Placuit nobis, ut Litania major observanda sit à cunctis Christianis; diebus tribus, sicut legendo reperimus, & sancti patres nostri instituerunt; non equitando, nec pretiosis vestibus induti, sed discalceati, cinereque & cilicio induti, nisi infirmitas impediêrit.* Ubi quidem respicere vi-

k *Part.* 4. l *Lib. hist.* m *Canone* 33.

* Celebratum fuit hoc concilium sub Carolo Magno Anno salutis 813.

videtur Concilium ad Imperatoris Heraclij memorabile factum, qui, ut Exaltationis S. Crucis [n] historia testatur, cùm Imperiali habitu, auroque & gemmis ornatus, crucem Domini humeris impositam ferens, ultra portam, quæ ad Calvariæ montem ducebat, progredi non posset; abjecto amplissimo vestitu, *detractisque calceis*, ac plebeio amictu indutus reliquum viæ facilè confecit.

Et ita sanè primi Christiani, quasi perpetuò rebus sacris operarentur, publicève supplicaturi procederent, calceis utplurimùm non utebantur, sed nudis pedibus incedebant. Id innuit [o] Tertullianus, ubi Christiani habitûs causam agens, sic ait inter cætera: *Calceos nihil dicimus, proprium togæ tormentum, immundissimam pedum tutelam, verùm & falsam. Quàm enim non expediat in algore & ardore rigere nudipedem, quàm in*

n *An.* 628. o *L. de pallio. cap.* 5.

in calceo uncipedem? Sed apertiùs ex [p] Luciano, qui habitum hominis Christiani describens, ut irrideat: *Pallium*, inquit, *putre, sine calceis & tegmine, capite detonso incedens.*

Quemadmodum verò in Religionis, ita & superstitionis ritibus obeundis calceos olim positos ex [q] Plinio discimus: Sic enim ille, *Privatim autem contra erucas, ambiri arbores singulas à muliere incitati mensis, nudis pedibus, recinctâ.* Idem etiam observatum in funeribus. [r] Suetonius in Augusto: *Reliquias legerunt primores equestris ordinis, tunicati & discincti, pedibusque nudis, ac in Mausolæo condiderunt.* Neque tantùm Romanis peculiaris hic ritus, ut discalceati luctum funebrem testarentur. Nam in Hebræorum quoque funeribus idem factitatum, facilè ex [s] Ezechiele Propheta colligo, ubi contra morem jubetur in funere uxoris cuncta læti-

p *In Philopat. paulò ante finem.* q *L. 17. c. 28.* r *Cap. 100.* s *Cap. 24. v. 17.*

lætitiæ ſigna retinere: *Luctum non facies, corona tua circumligata ſit tibi, & calceamenta tua erunt in pedibus tuis.* Ergo in funebri luctu diſcalceatis pedibus incedebant.

In ſacris verò magicis veneficæ unum tantùm pedem exuebant. [t] Virgilius, ubi Magæ habitum deſcribit:

Vnum, inquit, *exuta pedem vinclis, in veſte recinctâ.*

[u] Horatius:

Vidi egomet nigra ſuccinctam vadere palla
Canidiam, pedibus nudis, paſſoque capillo.

Nudos utroſque pedes dicit, præter ſacrorum Magicorum morem. Virgilio enim aſſentiuntur [x] Ovidius, qui ſic de Medæa loquitur:

Tectis egreditur veſtes induta recinctas,
Nuda pedem, nudos humeris infuſa capillos.

Et

t *L.4.Æneid.v.518.* u *L.1.Sat.8.* x *L.7.Met.*

Et [y] Seneca, ubi loquentem eandem inducens ait:

Tibi more gentis vinculo ſolvens co-
mam,
Secreta nudo nemora luſtravi pede.

Neque tantùm in ſacris Magicis, ſed & in bello quidam populi erant uno tantùm pede calceati. Ita bellaces Ætoli fuiſſe produntur, ac propterea dicti μονοκρήπιδες. Unde ad Hernicos Italiæ populos tranſtulit [z] Virgilius:

—— Veſtigia nuda ſiniſtri
Inſtituere pedis; crudus tegit altera
pero.

Nudis illi, credo, utriſque pedibus fuiſſent, niſi tutius pugnandi ratio pedi crurique dextro abhibendum peronis munimentum ſuaſiſſet; cùm in congrediendo illi dextrum pedem ante ſiniſtrum promoverent.

Et

y *Act. 4. ſc. 2. Medea. v. 689. & ſeq.*

z *L. 7. Æneid.*

Et certè si militiæ conditionem excipias, non ita incommoda pedum nuditas, quin illi suffragatores in antiquitate suppetant. Nam [a] Philostratus adolescenti delicatulo, cujus pedes sandalia læserant, urbanè suadet, ut prorsus ἀνυπόδητος deinceps inambulet. Sed magis seriò Clemens [b] Alexandrinus: *Viro*, inquit *pulchrè convenit nullos habere Calceos, præterquam si militet. Calceatum enim esse, non parvam habet affinitatem, cum eo quòd est esse ligatum. Optimum exercitationis genus est, nudis uti pedibus, & ad sanitatem, & ad expeditam facilitatem, ubi non prohibeat necessitas.* Ita Musonius apud Stobæum: *Nudis pedibus incedere, meliùs est, quàm Calceatum: propemodum enim dixerim, Calceatum esse, perinde ac vinctum & constrictum esse. Sine Calceis autem valdè expediti & agiles sunt pedes, præsertim si adsit usus.* Tabellariorum deinde & curso-

[a] *Ep.* 22. [b] *L.* 2. *pædag. cap.* 11.

ſorum exemplum profert, quod, & alia quæ huc pertinent, [c] ſuperiùs relata, non repeto.

Ex quibus non omnino mirum videri debet, ſi viri quidam liberi, atque etiam ſplendidioris fortunæ, nudis pedibus aliquando inceſſiſſe dicantur. Ecce enim Phocion, auctore [d] Plutarcho, ruri ac militiæ nudo ſemper inceſſit pede, niſi hyems atrocior illum ad calceos impuliſſet. Unde ferunt, inter jocantes milites nullum fuiſſe ſignificandi rigidi frigoris certius argumentum, quàm affirmare, calceatum Phocionem tunc fuiſſe. Cui hac in re non diſſimilis Cato, quem idem [e] Plutarchus tantæ laboris patientiæ fuiſſe ſcribit, ut *Cùm amici, qui unà iter faciebant, equis veherentur, ſingulos ipſe adiens, pariter cum iis loqueretur, pedibus ipſe vadens.* Quibùs addit idem Plutarchus; *Sæpè ſine Calceis & ſine tunica in publicum prodibat à prandio.*

[d] *In Phocione.* [e] *In Catone.*

dio. Hinc illud [f] Horatij:

Quid si quis vultu torvo ferus, & pede nudo,
Exiguaque toga simulet textore Catonem,
Virtutemve repræsentet moresque Catonis.

Idem de Socrate testatur Aristophanes apud Laërtium, his verbis Latinè redditis: *Elatus fastu vias terit oculisque innuit, & discalceatus mala multa tolerat, & inter nos vultu gravitatem præ se fert.* Ad eamdem etiam ferendi laboris assuetudinem respiciens [g] Lycurgus, Lacedæmoniorum pueris, pro calceamentorum usu, pedum nuditatem præscripsit, quò nimirum expeditiùs acclivia conscenderent, & per declivia graderentur. Sed apud Ægyptios alia fuit puellarum, quæ nondum nuptæ essent, excalceandarum ratio, quibus scilicet calceos gestare non licebat; ut

[f] *L. 1. ep. 19.* [g] *Alex. Neap. l. 5. c. 18.*

ut ſic evagandi licentia cohiberetur. Cùm illis nudo pede extra ſepta prodire nefas foret.

Quid plura? Caput hoc captivi & ſervi venales claudent, qui quidem olim pro more nudis erant pedibus. [h] Juvenalis, ubi de Cappadocibus & Bithynis Romam venum traductis loquitur:

Altera, inquit, *quos nudo traducit Gallia talo.*

Hæc ſiquidem nota fuit venalitiorum, ut excalceatis nudiſque pedibus eſſent, iiſque cretatis ſeu gypſatis. Non enim placet hîc, quod vir [i] quidam eruditus intricatè ſcripſit, cretatos pedes interpretans calceis indutos, quibus nota cretacea eſſet impreſſa. Nam quotquot hac de re loquuti ſunt auctores, pedum penè ſemper, calceorum nuſquam meminerunt. Ut hinc etiam noſtra magis conſtet aſſertio, quamvis in ſuperiori verſu

h *Sat. 7. v. 16.* i *Ad. Roſ. l. 5. cap. 36.*

versu satis sit unica voce *nudo* firmata. Prodeant igitur qui quod dicimus, ostendunt. [k] Juvenalis:

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

[l] Ovidius:

Nec tu, si quis erit capitis mercede redemptus,
Despice gypsati nomen inane pedis.

[m] Tibullus,

Nota loquor, regnum ipse tenet, quem sæpè coëgit
Barbara gypsatos ferre catasta pedes.

[n] Propertius,

Aut quorum titulus per barbara colla pependit,
Cretati medio cùm saliere foro.

His accedat [o] Plinius: *Creta pedes venalium trans mare advectorum denotare*

[k] *Sat.* 1, *v.* 111. [l] *Eleg.* 8. *l.* 1. [m] *Eleg.* 3. *l.* 2. [n] *Eleg.* 5. *l.* 4. [o] *L.* 35. *c.* 17.

notare instituerunt majores. p Idemque rursus : *Cl. Cæsaris libertos vidimus, cùm laureatis fascibus illò remitti, unde cretatis pedibus advenissent.* Quod si calceatis fuissent pedibus illi venales, horum, quos iam laudavimus, aliquis, dubio procul calceorum aliquid retulisset.

CAPUT XXIV.

Ignominiosa Calceorum solutio, eademque cessionis, aliàs fidei firmive propositi signum.

QUEMADMODUM Religionis divinique cultûs ergo Calceos olim positos in confesso est, ita eosdem ignominiosè quibusdam interdum detractos nulli debet esse dubium. Nam cùm discalceatum esse captivitatis, ut suprà notatum est, servilisque conditionis esset argumentum ; id etiam ex consequenti certam in aliquibus ignominiæ notam

tam

p *Ibid. c. 18.*

tam præ ſe tulit. Unde apud Romanos militibus, cùm exautorarentur, ut militiæ privilegiis & honore indigni, inter cætera calcei ſolebant detrahi. [a] Tertullianus militem exautoratum deſcribens; *Speculatoriam*, inquit, *moroſiſſimam pedibus abſolvit.* Id eſt Caligam militarem deponit. Idem etiam aliquando apud Anglos obſervatum teſtatur [b] Valſingamus, ubi ſic: *Andreas Herclè, transfuga Anglus antequam ſuſpenderetur, degradatus eſt, ſecuri amputatis ei ad talos calcaribus, mox diſcinctus balteo militari, & ablatis calceis & chirotecis, mox tractus & ſuſpenſus & in quatuor partes diviſus.* En ut in militarium inſignium numero habentur calcei, cùm illi reo, militiæ inſignibus exſpoliando, detrahantur, quò ſcilicet omnibus militiæ privilegiis indignus, ignominiaque velut infamis denotandus oſtendatur.

Neque tantùm in militia calceo-

a *L. de cor. mil. cap. 1.* b *In Eduar. 2.*

ceorum detractio ignominiæ notam olim inussit. Sicut enim Romanis discinctum esse, non tantùm militiæ, sed etiam domi censebatur infame: quo modo de solutæ vitæ ganeonibus dicebatur: [c] *In morem discincti vivere Natta &c.* Quo item sensu Julius Cæsar adolescens malè audiebat, quòd [d] *malè præcinctus* esset: Contraque severi illi & graves Romani veteres *cinctuti* vocabantur, quòd arctè cingerentur. Ita Hebræis tollere calceamentum, & discalceatum vocari, judicialis infamia fuit, sumpto rei ex lege Moysis initio: Sic enim ille in [e] Deuteronomio. *Si noluerit frater fratris, sine liberis mortui, uxorem accipere, accedet mulier ad eum, coram senioribus, & tollet calceamentum de pedibus ejus, spuetque in faciem ejus, & dicet: Sic fiet homini, qui non ædificat domum fratris sui, & vocabitur nomen illius in Israël, domus dis-*

[c] *Persius Sat. 3. vers. 31.* [d] *Suet. c. 45.*
[e] *Cap. 25. v. 7. & seqq.*

diſcalceati. Ubi videre eſt, hunc, qui neget fratri mortuo ſemen ſuſcitare, à facie ad pedes, per ſputum & calcei ſolutionem, dehoneſtari. Huic legi (ut eruditiſſimus ille [f] Delrio ſapienter obſervavit) reſpondebat ipſa Iſraëlitarum conſuetudo, inter quos, ſi quis juri ſuo cederet, dominiumque rei ſibi competentis alteri transferret, ejus rei iuridicè præſtandæ ſymbolum erat calcei proprij ſolutio, ejuſdemque in manum alterius traditio. Qua de re loquens Samuel, ubi [g] Ruth hiſtoriam enarrat: *Hic,* inquit, *mos erat antiquitus in Iſraël, inter propinquos, ut, ſi quando alter alteri juri ſuo cedebat, ut eſſet ſirma conceſſio, ſolvebat homo calceamentum ſuum, & dabat proximo ſuo. Hoc erat teſtimonium ceſſionis in Iſraël.* Deinde ſubjungit: *Dixit ergo Booz propinquo ſuo,* Rutham ducere recuſanti, *tolle calceamentum tuum: quod ſtatim ſolvit de de pede ſuo.*

f *In Adagial.* g *Cap. 4. v. 7.*

Legi respondisse consuetudinem dixi: Nam eò sic utraque incidunt, ut qui, verbi gratia, fratris viduam uxorem ducere recusabat, primùm sui calcei corrigiam solveret; quò nimirùm ostenderet, se jure cedere calcandi fundum sive possessionem, quam cum vidua erat aditurus. Deinde mulier ultionis demortui mariti gratiâ, calceum recusantis auferebat, ut sic eum infamem denotaret. Et eò sanè ducunt utriusque loci verba, si benè mens eorum expendatur. Nec malè dicitur calceum alteri dare, qui solvendo permittit, ut facilè alius eum sibi auferat.

Quod si quis utriusque, cùm cessionis iuris, tùm recusationis nuptiarum,per calcei solutionem & detractionem significatæ rationem aliquam exquirat, facilè quoad primum potest responderi, calceamento dominium sive jus aliquod in rem aliam indicari; cùm calceus, ut incedentium

tium uſibus inſervit, terram ſibi ſubjectam ſemper habere ſoleat. Quamobrem [h] Pſaltes Regius dixiſſe videtur: *In Idumæam extendam calceamentum meum.* Id eſt eam mihi ſubjiciam. Unde ubi juris ſive Dominij ceſſio ſignificanda eſt, ad id aptè calceamenti ſolutio ſymbolicōs uſurpatur: prout id olim ingeniosè expreſſit, quiſquis amoris effigiem pinxit, ſiniſtra manu calceum gerentem, altera verò titulum hunc, IUS MEUM ALTERI TRADO. Quoad ſecundum, quid aptiùs ſignificando matrimonio, quàm calceus? Calceum plerumque pedi gravem & moleſtum eſſe nemo ignorat. Idem etiam ſæpè ſæpiùs in matrimonio contingere teſtari poſſunt, qui ſuo malo ſunt experti. Scitum occurrit hac in re Senatoris Romani dictum, qui rogantibus amicis, cur uxorem præſtanti forma inſignem, & in qua nihil apparebat conjugio in-

[h] *Pſal.* 59. *v.* 10.

indignum, repudiaret; Pede protenſo calceum oſtendens: *Hic*, inquit, *pulcher eſt & elegans: Neſcitis tamen, qua parte pedem meum premat.* Unde qui calceum ſibi detrahi volens patitur, is non ineptè ſic uxoris ducendæ curam abjicere ſe demonſtrat.

Huc porrò placet adjungere, quòd apud Arabes Calceum ſibi detractum in alium jacere, non equidem ceſſionis ullius ſymbolum ſit, ſed potiùs ſervatæ ſervandæque fidei ſignum, & pignus certiſſimum. Cui rei firmandæ facit omninò quod, referente clariſſimo [i] Lipſio, Luſitanicæ narrant hiſtoriæ, de Raho quodam Benxamutio, viro inter Arabum Duces inſigni. Hic, cùm in Marochienſi agro caſtra & de more familiam haberet, contigit, ut, irruentibus inopinanter Luſitanorum copijs, uxor ejus, cum multa hominum pecorumque turba, raptim abduceretur. Imparem autem cùm ſe Rahus ani-

[i] *In monitis & exemplis polit. cap.* 17.

animadverteret, Lusitanis numero militum longè majore superantibus, dolens mœstusque primùm uxorem patiebatur abduci. Sed ecce, cùm illa recedens huic & ignaviam & perfidiam indignabunda exprobraret; acrioribus incitatus stimulis, statim, ut in more gentis erat, calceum sibi detractum in illam jecit: Et simul equites suos, quos ad septuaginta raptim collegerat, animosè cohortatus, tanto impetu in Lusitanos irruit, ut hi tandem amisso duce, dissipataque acie, cæsi plerique omnes, aut capti fuerint. Sicque uxorem Rahus ille recepit, voces eo facto & laudes in se vertens omnium, qui fidelem & generosum ejus animum prædicabant. Qua in narratione id potissimùm in rem nostram observamus, quod Rahus ille jacto in uxorem calceamento dicere videbatur: *Ne iure mihi aut ignaviæ aut perfidiæ probrum putes competere, ecce, iam tibi meum*
 tra-

trado calceum, ſidei meæ pignus; ſed ſtatim recipiendum, cùm te ſugatis hoſtibus recepero. Quod niſi per me fiat, ignavum me, perſidum & infamem habeto.

Et certè, non inepta uxoris recipiendæ propoſiti, per calceum in eam conjectum, ſignificatio; cùm, ut obſervavit Rabbi Immanuel *in Pſalmos*, ubi Reges olim urbem aliquam obſidebant, in eam projicere Chirothecam ſolerent, ſignum, ſe ſtatuiſſe obſidionem non ſolvere, donec urbe potirentur. Nam quod hic per chirothecam factum ait, alij per Calceamentum malunt, eòque [k] Pſalmiſtam ſpectaſſe volunt, ubi cecinit: *In Idumæam extendam calceamentum meum.* Ac ſi dicat, in Idumæam belli ſignum conjiciam, cui finem dare non eſt propoſitum, niſi priùs eam in poteſtatem meam redegero. Cui interpretationi favet ea verſio, quæ ubi communis ſubjungit: *Mihi*

[k] *Pſal. 59. v. 10.*

Mihi alienigenæ amici facti ſunt. habet, *ſubditi ſunt.* Unde etiam de ſubjiciendis alienigenis hoc loco agi, doctiores hiſtorici ſensûs interpretes arbitrantur. Ecce igitur ex his, quæ hoc capite prolata ſunt, haud obſcurè liquet, quò ſeſe calceorum ſive detractio, ſive jactus in ſignificando protendat. Sed hinc nobis eſt gradus ad alia promovendus, quò myſticè obvelata in ſacris ſcripturis calceorum ſignificatio tandem reveletur.

CAPUT XXV.

Prolegomenon ad Myſticam Calceorum interpretationem.

CELEBRIS eſt, & omnium penè ſeu ſtylo, ſeu penicillo illuſtrata hiſtoria, quam de ſe retulit omnium ſcriptorum primus ille Moſes, qui cùm oves ſoceri ſui, per avia deſerti paſcentes, deduceret, ecce, derepentè rubus ei in oculis, qui

flammas accensus hinc inde spargebat, ita tamen, ut incendio non absumeretur. Unde stupendum illud ostentum propiùs attentans intueri, audiit illicò vocem præcipientis Domini: [a] *Solve calceamentum de pedibus tuis; locus enim, in quo stas, terra sancta est.* Quòd si mihi nunc in rem meam hujus historiæ mentem liceat deflectere, mihi videor huc usque lectorem meum, non quidem per avia deserti, sed per impressa veterum scriptorum vestigia deduxisse, quibus quidem antiqui calcei materia, forma, ornatus, atque alia adjuncta clariùs innotescerent; atque ita ejus animum dape litteraria pascerem. Sed ecce progredienti mihi rubus ardens in oculis, emicantes nempè calceorum, qui in sacris litteris occurrunt, sensus mystici, quorum quidem fulgor, è mediis verborum latebris erumpens, oculorum aciem primo aspectu perstringit. Qua-

[a] *Exod. c. 3. v. 5.*

Quare, dum propiùs in iis certam fixamque lucem cupio intueri, aurem mihi ſubitò vellicat iſtud olim Moſi pronunciatum edictum: *Solve calceamentum &c.* Quo ſanè intelligo, ſapienter, docente D. Bernardo, *eum, qui velit ſacra myſteria rimari, debere priùs terrenis ſe profanarum rerum curis exuëre: propterea, quòd rebus prophanis immerſa cogitatio animum ipſum deprimit, & divinæ theoriæ meditationi minùs reddit idoneum.* Hîc igitur aliquando tandem profanæ antiquitatis curioſiùs indagandæ curis exſolvendus animus, quò liberior expeditiorque ſeſe in ſacra, myſticæ Calceorum ſignificationis, penetralia inſinuet.

Atque ut rem commodiùs aggrediar, ſolidum hoc ſolum primùm mihi ſubſternendum eſt. Sacræ litteræ, quas Divinus ſpiritus intus alit, non tantùm ſenſum illum legentibus offerunt, quem ipſe verborum

contextus ſeu ſonus exterior primùm exhibet intelligendum, ſed alium atque alium, intimis incluſum penetralibus habent, attentiori meditatione exprimendum. Hinc nota illa famoſaque ſenſuum, quos litteræ illæ vel fronte præferunt, vel ſinu fovent, diſtinctio, in *Hiſtoricum*, *Tropologicum*, *Allegoricum* & *Anagogicum*. Nam ea eſt ubertas atque copia divini illius Spiritûs, quo dictante ſacri codices exarati ſunt, ut una eademque vox quatuor illos ſenſus facilè parturiat. Quod exemplo non longè petito ſic intelligendum oſtendimus. Quid verba illa jam antè laudata, *Solve calceamentum*, *&c.* Hiſtorico, ſeu litterali ſenſu ſignificent, expeditius eſt, quàm ut pluribus verbis opus ſit. Quòd ſi Tropologiam ſpectes, hunc tibi ſenſum ſuggerent; Si Deo per amorem propiùs optas adhærere, ſordidas vitiorum pelles de affectibus tuis abjice. Si verò Allegoriam, ſic haud

haud incommodè poterunt exponi; Rerum divinarum myſteria, ſub intelligentiam hominis non cadunt, niſi priùs is terrenarum cogitationum involucra depoſuerit. Si denique Anagogiam, & hunc quoque ſenſum facilè ſuppeditabunt; Tùm facilis tibi dabitur in beatificæ viſionis arcem aſcenſus, cùm depoſitâ caducæ carnis ſarcinâ, corporeis vinculis animus fuerit exſolutus. Neque nos pro arbitrio, aut temerario quodam auſu, hos nobis ſenſus effingimus; ſed tritam tantùm aliorum veſtigiis viam inſiſtimus: Cùm qui prius eam feliciter inierunt, ſanctiſſimos Sapientiſſimoſque patres, tanquam Deos viales (ut poſtea conſtabit) habeamus; quos, qui preſſo pede ſequatur, eum à recto veritatis tramite aberrare minimè poſſe cenſeo. Sed antequam myſticos calceorum ſenſus ampliùs aperio, liceat etiam aliquid ad hiſtorici lucem proferre, ne contemptim omiſſum ſe conqueratur.

CAPUT XXVI.

Utrum Christus Dominus pro more Calceatus incesserit.

LIMITUM, quos hujus initio libelli mihi volens præscripsi, non immemor, operæ duxi pretium hîc investigare, non quidem ea, quorum in sacra historia magni momenti est disceptatio (cujusmodi sunt quæstiones illæ, utrùm Circumcisio in veteri lege purgandis ab originali labe pueris sufficeret. Utrùm in nova lege Christus Dominus Missæ sacrificium instituerit, & similes) sed tantùm, quæ ad Minervam nostram sutoriam pertinent: Utrùm videlicet Christus Dominus pro more Calceis usus sit.

Cujus quidem quæstionis instituendæ rationem mihi suggerunt, quæ à plerisque dissentientibus utrimque super ea re solent afferri rationes. Qui negantem viam ineunt,

in

in quibus ſunt Lyranus, Abulenſis, Dion. Carthuſianus, & D. Bonaventura, eò potiſſimùm feruntur impulſi, quòd cùm apud D. [a] Lucam animadvertant, D. Magdalenam Chriſti Domini pedes inungere, ſuiſque lachrymis irrigare; hinc conſectaneum exiſtiment, illum nudis fuiſſe pedibus: propterea quòd aliàs hoc ei beneficium in menſa præſtare minimè potuiſſet. Et ad mentem hanc majus etiam ex eo momentum putant accedere, quòd ibidem Chriſtus Dominus Simoni dixiſſe referatur: *Aquam pedibus meis non dediſti.* Ut quid enim aqua pedibus abluendis, ſi calceorum integumentis illi fuiſſent operti?

Quòd ſi levia quibuſdam videantur hæc momenta, eadem ſic aliundè ſtabiliunt, quòd, cùm Chriſtus Dominus ea opere compleverit, quæ aliquando ſuis facienda præcepit, veroſimile videri nulla ratione poteſt, ipſum

a *Cap. 7. v. 38.*

ipſum calceatis inceſſiſſe pedibus; cùm ipſum Apoſtolis calceorum uſum interdixiſſe conſtet: Nam diſertis verbis apud D. [b] Matthæum ſic ait: *Nolite poſſidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis veſtris; non peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta.* Et apud D. [c] Lucam: *Nolite portare ſacculum, neque peram, neque calceamenta.* Rurſuſque [d] alibi: *Quando miſi vos, ſine ſacculo, & pera, & calceamentis, nunquid aliquid defuit vobis?* Et ne qua parte vacillet inſtitutæ quæſtionis negatio, qui ſuppetias ferat tanquam triarius adſciſcitur D. [e] Hieronymus, cujus hæc verba licet in *Epiſtolis* legere: *Moſes & Ieſu Nave nudis in terram ſanctam pedibus jubentur incedere: & diſcipuli ſine calceamentorum onere, & vinculis pellium, ad prædicationem novi Euangelij deſtinantur. Et milites, veſtimentis* JESU *ſorte diviſis, Caligas*

[b] *cap.* 10. *v.* 9. [c] *cap.* 10. *v.* 4. [d] *Cap.* 22. *v.* 35. [e] *Ep. ad Euſtoch. de cuſt. virg.*

gas non habebant, quas tollerent: Nec enim poterat habere Dominus, quod prohibuerat servis, id est Apostolis. Liquet igitur ex mente sensuque tanti doctoris, neque Christum Dominum, neque illius Apostolos calceis usos esse. Sed agmen hoc rationum, pro parte negante pugnantium, non frustrà concluserit, quòd, licèt pleræque veterum, cùm sculpturæ, tùm picturæ Apostolos sandaliis calceatos ostentent; nusquam tamen, aut certè rarò, Christi Domini effigies, aliter, quàm nudis pedibus expressæ videantur. Quod equidem non levi argumento est, nudipedalia Christum perpetuò celebrasse: prout etiam scripsit Parisiensis Cancellarius à [f] Gersonio. Quibus ita constitutis, si quis jam affirmantem sententiam se nihilominùs amplecti diceret, periculum fortè, ne non satis sanus crederetur. Quid enim tot tantisque rationum momentis cum ratione possit opponi,

[f] *Consider. 3. Apolog. ad. Carthus.*

ni, non sanè videtur esse promptum aut expeditum.

Verùm non est, quod affirmanti sententiæ indicta causa nigrum theta præfigatur. Sunt enim ei suæ rationes, sua jura, quibus æqua lance perpensis, nemo dubitet, huic contra negantem veritatis prærogativam deferre. Sed quid verbis opus? Audiamus D. [g] Ioannem Baptistam: *Non sum*, inquit, *dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus*. Christi nempe Domini, cujus se servum humilem D. ille Joannes profitebatur. Non ergo merè nudis pedibus Christus Dominus incedebat. Nolim tamen omninò inficias ire, potuisse D. Joannem verba illa verè usurpare, etiamsi Christus nudipes incederet. Sic enim proverbiali loquendi formula significasset, se non satis dignum esse, qui in Christi famulitio vilissimum etiam munus obiret. Nihilominùs de veris Christi Domini cal-

g *Mar.* 1. *v.* 7. *Luc.* 3. *v.* 16. *Ioan.* 1. *v.* 27.

calceamentis verba D. Joannis intelligenda esse, nos docet D. [h] Augustinus cùm ait *De calceamentis ijs, quibus calceati ambulamus, consolatur me idem ipse Dominus: Si enim ipse calceatus non esset, non de illo Ioannes diceret, non sum dignus, &c.* In eam quoque pedibus it sententiam D. [i] Antoninus, ubi sic: *Christum*, inquit, *calceatum videre possumus, in eo, quod Baptista ait, Cujus non sum dignus, &c.* & D. etiam [k] Chrysostomus calceamenta Christo attribuit his verbis: *Quod nunc dicunt, vellem ipsius Christi formam aspicere, figuram, calceamenta, &c.* Ex quibus sanè clarissimè constat, quid sit de Christi Domini calceatu sentiendum.

Quod si jam Apostoli videntur in exemplum adducendi, ut qui in vestitu ciboque Magistri normam & consuetudinem ad amussim, ut credere

h *Serm. 42. de Sanct. cap. 6.* i *3. p. hist. tit. 23. cap. 1. §. 1.* k *Hom. 60. ad. populum Antiochenum.*

dere par eſt, imitabantur, ipſos ſanè calceamentis uſos fuiſſe D. [l] Marcus teſtis eſt locuples: ubi enim, quo habitu Chriſtus Dominus vellet eos incedere, commemorat: *Eis*, inquit, *præcepit, ne quid tollerent in via, niſi virgam tantum: non peram, non panem, neque in zonis æs; ſed calceatos ſandaliis*. Nulla hic opus conſequentium illatione. Res apertè liquet. Et ſi quis aliò vellet eam deflectere, ſuccurrit inſuper, quod Angelum D. Petro è carcere mox educendo dixiſſe refert [m] *Actorum* ſcriba D. Lucas: *Calcea te Caligas tuas*, pro quo Græcè legitur, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου Ut quid enim Caligas ſive ſandalia princeps ille Apoſtolus jubetur induere, ſi quibus pro more uteretur ea non haberet? Poſſet etiam hic adjici, quod D. [n] Bonaventura teſtatur, D. Petri ſoleam Romæ tanquam inſigne antiquitatis moni-

l *Cap. 6. v. 9.* m *Cap. 12. v. 8.* n *Tom. 7. in Opuſculo de Sandalijs Apoſtolorum.*

nimentum aſſervari. Quemadmodum idem alij de B. Andreæ ſandalio referunt, quod ita in Hiſpania, *in civitate Ovetenſi*, ſtudiosè ſervatur. Sed quid opus plura congerere? Apoſtolos paſſim & antiquæ & recentiores picturæ ſandaliis calceatos repræſentant. Chriſtum verò Dominum pari cum Apoſtolis vivendi veſtiendique ratione uſum dicere, eſt omninò rationi conſentaneum. Quamobrem nullus dubio ſupereſſe debet locus, quin Chriſtus Dominus pro more calceatus inceſſerit. Atque ita Burgenſis, Cajetanus, Toletus, Baradius, & Suarez ex recentioribus ſentiunt. His defixa radicibus ſtat affirmans ſententia.

Sed qui eam concutiunt adverſarum rationum venti ſic eventilandi. D. Magdalena cœnantis Chriſti Domini pedes nudos inunxit: hoc verum. Sed pro veterum more Chriſtus Dominus ſemijacens in lecto menſæ

ſæ * accumbebat, depoſitis ſoleis ſive ſandaliis, peracta cœna reſumendis: Sic enim veteres, ut ° ſupra demonſtratum. Nihil ergo mirum ſi potuit etiam aqua pedibus ejus abluendis impendi. Deinde Chriſtus Dominus Apoſtolis uſum calceamentorum prohibuerit, annuo; ſed eorum tantùm, quæ pedes totos contegerent; non autem ſandaliorum, quæ pedum plantas tantùm, ſuperiori parte nuda, munirent. Sic enim D. Lucas & Mathæus cum D. Marco veniunt conciliandi. Unde ad D. Hieronymum facilis eſt & expedita reſponſio. Suppoſito enim quod jam retuli diſcrimine. Caligas ſive calceamenta non habebat Chriſtus, quæ ſervis ſuis prohibuerat; quis negat? Sed neque ſandalia, non concesſerim; niſi pro Paſſionis tempore, quo facilè credo nudis pedibus ipſum

° *Cap.* 11.

* Accumbendi apud veteres morem ſubjecta figura demonſtrabit, quam *Mercuriali* debemus. *lib.* 1. *Artis Gymnaſticæ capite* XI.

ſum in Calvariæ montem aſcendiſſe. Omitto, quod alij reſpondent, milites, qui cruci Chriſtum affixerant, ejus calceos vel ſandalia contempſiſſe, quòd nullius eſſent valoris. Ad Chriſti verò Domini effigies, quæ paſſim nudipedes viſuntur, nolim ego ſtatim & crudè tritum illud reponere:

——Pictoribus atque Poëtis
Quidlibet audendi ſemper fuit æqua poteſtas.

Sed hoc eſto reſponſum: Quemadmodum reliquo habitu Chriſtum pictores ſæpiùs ab Apoſtolis diſtinguunt, veſtem nempe diſcinctam, ſine ſuperinjecto pallio illi adpingentes, quod idem in cæteris Apoſtolis non ſervant, licèt ipſum cum iis eadem uſum veſtiendi ratione ſit vero ſimiliùs: Ita nihil mirum, ſi nudipedem illum repræſentent: ut ſic quoque magis extet ab Apoſtolis diſtinctus, quos ſandaliis calceatos delineare ſo-

ſolent. Quòd ſi quidam aliàs & Chriſtum Dominum, & Apoſtolos nudipedes interdum inceſſiſſe contendant, non obluctor: ſed de more, propter antedicta, repugno.

CAPUT XXVII.

Romani Pontificis Calceamenta quæ, quo potiſſimùm inſignita ornatu, ejuſdemque rationes variæ.

LIceat etiam hoc capite de Pontificis illius, qui in terris Chriſti Domini vices obit, calceamentis, deque illorum ornatu ſingulari, ejuſdemque cauſis peculiari tractatione agere. Ita fiet, ut ab Hiſtorica ad Myſticam calceamenti ſacri intelligentiam ſenſim, & veluti per gradus ordine ſibi invicem ſuccedentes, inſtituti noſtri ratio progrediatur. Ut igitur quod proponimus id præſtemus, Summos religionis noſtræ principes uno eodemque calceamenti genere ſemper uſos, non

non eſt credo qui velit, cùm jure non queat, aſſerere. Qui enim ad D. Petri primi Romanorum Pontificis tempora propiùs acceſſerunt, illi, ut paupertatis ejus, & conditionis potentiorum injuriis obnoxiæ ſucceſſores fuerunt, ita & eumdem in Caligis ſive ſandaliis Apoſtolicis dubio procul imitati ſunt. Hic ſiquidem eſt mortalium omnium genius, ut eorum, quos in aliqua re principes agnoſcunt, & mores & veſtiendi rationem aliquanto tempore lubentes imitentur.

Sed ut eorumdem mortalium res caducæ ſunt, fluxæ & mobiles; ita temporum ſucceſſu facilè tandem illi animum moribus in melius, ut cauſantur, immutandis addicunt. Hinc factum, ut à rudibus illis & craſſioribus, quæ Apoſtolis familiaria fuerunt, ſandaliis, ad linteos udones ſeſe Pontificum in augenda ſui præſulatûs dignitate ſtudium converterit; tùm præſertim, cùm illos

illos inter alia ornamenta dono datos à Constantino Magno pedibus inducere cœperunt : ut scilicet, quod Gentilium sacerdotes in profanis suis sacris usurpare solebant ; cùm apud eos *Scortea non ulli esset fas inferre sacello:* Id tanquam ab injustis possessoribus vindicarent, atque sinceræ religionis usibus addicerent. Et certè, lineus ille candor in pedibus, non parum, imò maximè sacrorum antistitem decet; in quo quidem animi ab omni vitiorum labe defæcati puritas, per eum candorem aptè significata, elucere maximè debeat.

Verùm fuerint olim lintei illi calcei Pontificibus nostris usurpati, majorum nihilominùs ætate abolitam consuetudinem illam fateri necesse est. Cùm jam pridem Sandalia purpurea, crucis aureæ ornamento insignita, locum in Pontificalibus calceamentis obtinuerint. Sic enim habet *Pontificum Cæremoniale* pluries ante laudatum : *Induitur Papali*

*pali habitu, toga ſcilicet linea alba, Caligis rubeis; & * Sandaliis rubeis, aurea cruce ſignatis.* Ubi quidem duo notanda, quibus Pontificalium calceorum decor jamdudum eſt inſignis; purpureus nempe color, & aureæ crucis ornamentum. Sed cùm de colore illo jam [b] alibi dictum ſit, hîc tantùm juvat cauſas referre, cur ita crucem Sandaliis ſuis ſummi Pontifices affixerint: ut noſtris ea ſuppetant, quibus illos adverſus hæreticorum morſus tueantur, & habeant iniqui noſtræ religionis cenſores, (unde ſi qua ratione ducantur) linguæ ſuæ petulantiam coërceant.

In primis igitur etiamſi Diocle-

M tianus

[b] *Cap.* 10.

* Ne quid hîc deeſſet quod illuſtrando textui inſervire aliqua ratione poſſet, ſimul omnem ornatum Pontificium ex Titiano, *de antiquo habitu diverſorum gentium.* fig. 1. & ſpeciatim ideam Sandaliorum Pontificum aliquot Romanorum fig. 2. ex Angelo Rocca, in tractatu *de reliquiis B. Gregorij Magni* hîc exhibemus, quæ ut nonnihil inter ſe differunt, in eo tamen convenire mihi videntur, quod formam crucis alio vel alio modo expreſſam habent.

tianus Imperator gemmarum ornamenta ſuis calceamentis dicatur addidiſſe, ut ſibi tanquam Deo divini honores per pedum oſcula deferrentur: Non eſt tamen quòd quis inſanam illam mentem Pontificibus noſtris affingat, propter additum Sandaliis aureæ crucis ornamentum. Quin potiùs ex eo ipſorum humilitas atque demiſſio commendari maximè debet. Cùm enim illi primùm agnoſcerent, univerſos paſſim Chriſtianos, pietatis & honoris ergo, ad ſuorum pedum oſcula proruere, ut à ſe honorem illum ad Chriſti Domini gloriam transferrent; Crucem, quæ præcipuum eſt illius gloriæ monimentum, calceis ſuis adtexi curaverunt. Sic enim factum, ut Chriſtiani homines, eum honorem, quem Pontifici per pedum ejus oſcula lubentes ibant delatum, Cruce in ipſius calceis perſpectâ, in Chriſtum præſertim referrent; atque adeò ipſum ore contingere, impreſ-

pressisque labiis suaviari viderentur. Neque est, quòd quisquam propter oscula crucium signis impressa reclamet: Cùm teste [c] Nicephoro in Ecclesia more antiquo receptum sit, ut venerationis causa veri germanique Christicolæ crucem osculis petierint. Cujus rei [d] Prudentius testis est locuples, cùm ait:

—— Iam purpura supplex
Sternitur Æneadæ victoris ad atria Christi,
Vexillumque Crucis summus dominator adorat.

Hic enim adorandi ritus in osculo præsertim erat positus. Et adorare, si dictionem tantùm attendas, nihil aliud sonat quàm ori admovere, sive osculari. Unde [e] Job: *Si vidi Solem cùm fulgeret, & osculatus sum manum meam ore meo, &c.* Id est, si Solem adoravi.

Sed

c L.17.c.15. d *In Apotheosi adversus Iudæos v.514. & seqq.* e *Cap.31. v.26. & 27.*

Sed aliunde etiam crux illa Pontificum Calceis addita ſuam habet rationem. Cùm enim de Apoſtolis eorumque ſucceſſoribus futura prænuncians [f] Iſaïas, pulchros ſive *ſpecioſos pedes Evangelizantium pacem* appellavit; An non externis etiam rebus, ut & internis, viros Apoſtolicos ſuo muneri debere gratiam, ſplendorem atque dignitatem conciliare ſignificavit? Id certè credendum ſuadet, quo ducimur omnes genius; cùm nempè per externum rerum ſacrarum, & eorum qui illis operantur, ſplendorem, ardentiore affectu erga divina myſteria & Deum ipſum accendimur. Qui aliter ſentiunt, fingant ſibi hominem, ſi queant, qui ſine ſenſuum miniſterio res cœleſtes, & à ſenſibus remotiſſimas apprehendat, atque ad earum amorem excitetur. Semper illud [g] Philoſophi veriſſimum, quamdiu corporis ergaſtulo incluſi detinemur:

[f] *Cap.* 52. *v.* 7. [g] *L.* 3. *de anima, cap.* 8. & 9.

Intelligentem intueri oportet phantaſmata. Quamobrem Apoſtolici viri pulchros greſſus ſuos in calceamentis, per crucem auream iis impreſſam, eſſe voluerunt: ut ſic non à profanis rebus, ſed ab ipſomet victoriæ ſalutiſque noſtræ trophæo majeſtatem auguſtiorem ſibi compararent, atque exinde pios in ſubditorum, ornatum illum admirantium, animis, affectus erga Religionem, ejuſque ſuſpicienda myſteria efficaciùs excitarent.

Quid amplius? In Chriſtianorum omnium fronte & pectore Crucis ſignum, pro more antiquo & verè pio, ſolet efformari; quò intelligant, ſibi in profeſſione fidei non erubeſcendum, ſed eam in animo ſimul & ore habendam. Pontificum verò noſtrorum calceis illud idem eſt impreſſum, ut greſſus noſtros in viam pacis rectà deducant. Cùm enim illi gregis Chriſtiani ductores ſint atque paſtores, iis equidem incum

be-

bebat ea cura, ne aliquò pedes alliderent, neve errore aliquo temerè lapsi, populum Christianum in suum exitium præcipitem agerent. Quare, ut hoc sacrum privilegium crucis Christi beneficio sibi concessum ostenderent, pedum suorum integumenta eximio illo crucis aureæ signo instruxerunt: ne & ipsi, qui nobis exemplo præeunt, & nos, qui eorum vestigia sectamur, per devia errantes in interitum rueremus. *Pedes enim sanctorum*, ut cecinit [h] Anna, *servantur à Domino. Nec sunt*, inquit [i] Psaltes Regius, *in commotionem pedes eorum.* Quæ verba de Apostolicis viris [k] Angelomius intelligit, quos quidem Dominus inter scandala persecutionum servat, ut omnes ad eorum pedes tutò possint accedere. Iuxta illud [l] Deuteronomij. *Qui appropinquat pedibus ejus, accipit de Doctrina ejus.* Unde

M 4 apud

h *L.1.Reg.2.v.9.* i *Psal.65.v.9.* k *Strom. in l. 1. Reg. cap. 2.* l *Cap. 33. v. 3.*

apud [m] Ezechielem, *Pedes sanctorum pedes recti* dicuntur. Quia per arduas & difficiles hujus mundi salebras à Domino servantur. Quæ omnia, cùm à Passione Christi firmitatem habeant, non abs re Pontifices, ut hanc mysticam intelligentiam insinuarent, crucem sandaliis impresserunt.

Denique, ut hoc etiam antedictis adjungatur, crux illa Pontificum sandaliis impressa, non solùm iis in memoriam revocat, ubi ad pedes oculos demittunt, vanas terrenasque cogitationes exemplo Christi esse dimittendas, & futiles animi passiones, quæ pedum nomine significantur, esse cruci affigendas: Verùm etiam omnia cruci, in qua Christus Dominus acerbissimos pertulit cruciatus, gloriosissimumque retulit triumphum, esse prosternenda. Quod nusquam alibi æquè ac modò experimur; cùm omnes ad Pontificis sandalia

m *Cap.* 1. *v.* 7.

dalia ſeſe abjiciant, & ad crucem iis impreſſam oſculo venerandam communi voto demiſsè ferantur. Atque hæc pro inſtituti noſtri modulo ſufficiant. Si quis plura volet, Joſephum [n] Stevanum conſulat, qui hac de re fuſiùs, in eo tractatu, quem de *oſculatione pedum Romani Pontificis* [o] edidit.

CAPUT XXVIII.

Allegoricè ſignificata per Calceamentum Chriſti Domini Incarnatio.

QUibus aſperum & difficile iter eſt obeundum, iis Calcei maximè ſunt neceſſarii. Res uſu experientiaque non incognita. Ex Ægypto Iſraëlitæ diſceſſuri, & per incultam atque aſperam ſolitudinem iter facturi, profectione inſtante, agnum edere calceamentis induti [a] præcipiuntur: *Sic autem comedetis*

[n] *Cap.* 9. [o] *Ann.* 1580. [a] *Exod.* 12. *v.* 11.

illum, renes vestros accingetis, & calceamenta habebitis in pedibus vestris. Hinc justo dolori locus, cùm magnus ille Rex & Propheta David arma filij Absalonis fugiens, *Ascendebat* (ait [b] sacra pagina) *clivum olivarum, nudis pedibus incedens.* Tùm enim se per viam arduam sanè & asperam in desertum recipiebat. Hinc etiam apud Isaïam gravis illa comminatio, malorum populo impendentium, ad quæ, plus opere quàm ore prædicenda, jubetur ille [c] Propheta de pedibus suis calceamenta tollere, nudipesque incedere: *Et fecit sic, vadens nudus & discalceatus.* Durus profectò & difficilis incessus.

Sed quorsum hæc? Longum, difficilè, & laboriosum olim æterno æterni patris filio iter erat obeundum, ubi decretum ad rigorem juris pro mortalium noxa ipsi patri satisfacere. Quid tum consilij? Quis exequendi illius decreti modus? An ve-

b *L. 2. Reg. cap. 15. v. 30.* c *Cap. 20. v. 2.*

velut nudipes, in singulari tantùm divinæ naturæ substantia, filius ille se patri facturus satis offerret? Eo habitu nihil ipsi filio incumbebat exsolvendum; ut qui sic in ære patris non esset: nihil etiam eidem patiendum; ut qui sic à se omnem doloris sensum excluderet. Et tamen ad juris illius rigidi leges integrum grandis debiti nomen justa pariatione de divino Calendario erat eximendum, atque adeò acerba pœnarum erant ipsi naturæ, in qua contractum olim debitum, perferenda. Ita profectò iter illud plusquam difficile. Quid igitur tandem consilij? Respondeat hic [d] Alanus de Insulis, exponens illud Canticorum: *Quam pulchri sunt gressus tui, &c. Calceamentum*, inquit, *de animalis mortui pelle fieri solet, nec tota pellis cedit in calceamentum hominis. Humana autem natura per pœnas & culpam erat mortificata. Hanc itaque pellem humanæ pœnæ assum-*

 psit

[d] *Cap. 7.*

sit Dei filius, quantum ad humanæ naturæ circumstantiam, sed non totam: propterea quòd ita pœnam assumpsit, ut non culpam. Atque adeò quasi calceamentum applicuit, quando naturam humanam assumpsit. Hactenus ille. En igitur, ut etiam D. [e] Basilij verbis utar, *Divinitatis calceamentum est caro Deum ferens, per quam ad homines descendit.* Quod si ad placandum patrem necesse fuit, ut ipsius filius pro nobis sacerdotio fungeretur, [f] *Assistensque Pontifex futurorum bonorum, non vitulorum sanguine, sed per proprium sanguinem introiret semel in sancta.* Quidni dicamus, humanam carnem, quam ad hoc præstandum assumpsit, ipsius fuisse calceamentum; cùm auctoribus [g] Ruperto, [h] Durando & alijs, ad hoc Dominicæ Incarnationis insinuandum mysterium, nostri pontifices sacris operaturi sandalia induant?

Et

[e] *In Psal.* 59. [f] *Ad Heb.* 9. *v.* 11. & 12. [g] *L.* 1. *de div. off. cap.* 24. [h] *L.* 3. *ration. cap.* 8.

Et certè, non abs re caro humana divinitati conjuncta, per calceum pedi applicitum ſignificatur. Quemadmodum enim in inceſſu Calceus, etſi à pede motum accipiat, propius tamen in vepres & ſpinas, ipſo pede illæſo, ſemper incurrit: Ita poſtquam Dei filius *exultavit, ut gigas, ad currendam viam*, quam exorſus eſt, *à ſummo cœlo egrediens*; Caro humana, quam ſuæ divinitati tanquam calceamentum induxit, ut hujus vitæ mortalis montes tranſiliret, ab ipſa divinitate quidem præcipuos ſuos motus, mirabilemque illam patrandorum miraculorum vim accepit: quia *virtus de illo exibat, & ſanabat omnes.* Sed ubi ferendus æſtus, tolerandi labores, perferendæ ſuppliciorum acerbitates; ea omnia carnis humanæ Calceus, illæſa divinitate, ſemper excepit. Rurſus, ubi magno alicui principi decretum eſt imperij ſui fines longiùs latiùſque propagare, calceus in hoſticum

ſo-

ſolum, pro veteri Hebræorum more, projicitur; Iuxta illud: *In Idumæam extendam calceamentum meum.* Non diſſimili ratione Chriſtus Dominus, *Rex Regum & Dominus dominantium*, non contentus iis finibus, quibus ante ipſius adventum *notus* tantùm *in Iudæa Deus*, *& in Iſraël magnum nomen ejus*; quando id præſtare voluit, ut nullus eſſet, *qui ſe abſconderet à calore ejus*, ut univerſus tandem orbis ſupremum ejus imperium agnoſceret, numenque adoraret; *In Idumæam extendit calceum ſuum*, Id eſt, divinæ illius œconomiæ, qua *verbum caro factum eſt*, prædicationem, juſſit in extremos etiam gentium fines per Apoſtolos propagari. Sic enim doctè [k] Rupertus in S. Ioannem: *Quid eſt calceamenta Chriſti portare, niſi incarnationis ejus myſterium palam mundo annuntiare? fecerunt hoc Apoſtoli, in omnem terram exivit ſonus eorum, & in fines orbis terræ*

k *In Cap. 1.*

ra verba eorum. Et quis ſonus, quæ verba Apoſtolorum? In Sole poſuit tabernaculum ſuum Dominus: Et ipſe tanquam ſponſus procedens de thalamo ſuo. Hoc facientes Apoſtoli, calceamenta Chriſti in Idumæam, & in omnes alienigenas extenſa portaverunt. Hactenus ille.

Sed & aliunde calceorum cum incarnationis myſterio analogia nobis elucet. Si enim magno [1] Gregorio credimus: *Incarnatus*, inquit, *Dominus quaſi Calceatus apparuit corrigia calceamenti, id eſt ligatura myſterij*. En, calceamenti vincula, cum implexis hujus myſterij nodis componit. Unde ſubjungit: *D. Ioannes ſolvere corrigiam calceamenti Domini non valet; quia nec ipſe inveſtigare ſufficit incarnationis myſterium; qui hoc per Prophetiæ ſpiritum agnovit.* Nemo credo velit hanc tanti patris lucem dubiam cenſere, Sed fides ei major adhibenda, quò plures ejus ſententiæ

[1] *Hom. 7. in Evang.*

tiæ pari propè vocis tenore ſuccinunt. Sic enim alter [m] Gregorius Nazianzenus: *Quid corrigia calceamenti ſignificat? An fortè peregrinationis & carnis Chriſti rationem?* (aptum profectò & notandum peregrinationis & carnis ſymbolum Calceus) *Cujus ne extrema quidem facilè ſolvi atque explicari poſſunt, non dicam ab iis, qui adhuc craſſi & carnales ſunt, atque infantes in Chriſto; ſed ne ab iis quidem, qui ſpiritûs præſtantia Ioannem æquant.* Eodem etiam ſpectat Nicetas, cùm ſcribit: *Corrigia lorum eſt calcei. Humanitatis autem à Chriſto aſſumptæ conſilium, ac verbi cum carne conjunctionem ſignificat, cujus ne extrema quidem & breviſſima myſteria ſolvi atque explicari poſſunt.* [n] Theophilactus hîc quoque audiendus, cùm verba illa D. Joannis exponit: *Cujus non ſum dignus ſolvere corrigiam calceamentorum ejus, per calceamenta,* inquit,

[m] *Oratione in Sancta Lumina* [n] *In c. 3. Lucæ & c. 3. Matthæi.*

quit, *intelligas duos Chriſti deſcenſus, alterum è cœlis in terram* (quando nempè venit ad nos humanæ carnis integumento calceata divinitas) *alterum è terra in infernum: hos non poteſt portare præcurſor, intelligere non valens, quomodo facti ſunt.*

[o] Et ſanè, niſi Deus revelet, nemo prorſus intelligat verbum ſine ulla mutatione abbreviatum: Naturam ſingularem, & individuam, ſubſiſtentem, licèt propriâ, ut loquuntur Theologi, ſubſiſtentiâ deſtitutam: unam in duabus naturis, licèt toto cœlo differentibus, eſſe perſonam: unum eumdemque & hominem & Deum eſſe: Eandemque eſſe perſonam, quæ duas naturas uniat, & quæ ſit ipſius unionis terminus. Hæ enim ſunt, & plures aliæ, ſupra mentis humanæ captum, implexæ hujuſce calceamenti myſtici corrigiæ. Neque nodus ille Herculeus, qui Proverbio locum dedit, magis inſolubilis.

[o] *D.Thom.* 3.*p.* & *alii paſſim Theol.In* 3.*l.ſent.*

bilis. Unde, ut tandem in hoc insolubili tanti mysterij vinculo, expositam illius per calceamenta significationem absolvam, D. [p] Ambrosium lubens hîc postremum audiam, qui paucis, sed ad rem nostram apposité verba illa D. Joannis: *Non sum dignus, &c.* sic exponit; *Non sum dignus Incarnationis mysterium comprehendere angustijs mentis humanæ, atque inopis vilitate sermonis absolvere. Unde dixit Isaias: Generationem ejus quis enarrabit?* Non tantùm utique divinam, sed neque etiam humanæ modum, atque rationem.

CAPUT XXIX.

Tropologicè significata per Calceamentum Evangelij prædicatio.

Cùm Evangelicæ prædicationis mysterium, sub involucro calceamenti latitans revelare aggredior, subit

[p] *Lib. de instit. virginis 6. cap* 14.

ſubit in mentem illud principis[a] Poëtæ:

—— In magno populo cùm fortè
coorta eſt.
Seditio, ſævitque animis ignobile vulgus:
Tum pietate gravem ac meritis ſi fortè
virum quem
Conſpexere, ſilent, arrectiſque auribus
adſtant.

Exemplum. Tumultuabantur olim Romani, querebanturque graviter, ſibi nobiliorum invidiâ perfidè ſublatum è medio Romulum; cùm ecce Julius Proculus, cujus nota probitas, probatiqe mores, prodit in publicam populi concionem, ibique [b] *jurejurando affirmat, à ſe viſum auguſtiore formâ Romulum, cùm ad deos abiret*, &c. Qua in re tantùm valuit illius viri auctoritas, ut ſedato tumultu omnes amicè conquieverint. Magna

[a] *L.* 1. *Æneid.* 152. *& ſeqq.* [b] *Florus l.* 1. *cap.* 1. *in fine.*

Magna profectò ad persuadendum vis in suadentis auctoritate dignitateve posita. Sed hanc dignitatem ignominiosis personis vilibusque servis, quos [c] antea docuimus incessisse discalceatos, inesse nemo dixerit. Unde jam nihil mirum, si quos Christus Dominus ad religionis suæ promulganda mysteria destinavit, eos calceatos fuisse dicamus; Id est, iis dotibus instructos, quæ viris auctoritatem fidemque apud alios solent conciliare. Quis enim plus Herculi Gallico deferat (qui catenuliis aureis ab ore pendentibus dictus est magnam hominum turbam, auribus alligatam, huc & illuc pro arbitrio circumduxisse) quàm Apostolis, quorum concionibus id tandem effectum, ut universus orbis Christianam fidem, quam ipsi prædicabant, amplexus sit? Volo Hercules ille in dicendo ea gratia & auctoritate valuerit, ut facilè

quæ

c Cap. 23.

quæ vellet aliis perſuaderet : unde figmento illi datus ſit locus. Sed verbi divini præcones plus auctoritate gratiave apud auditores ſuos valuiſſe, quis neget ? effecta probant, quæ inde potiſſimùm ſequuta, quod [d] *illi profecti prædicarint ubique, Domino cooperante & ſermonem confirmante, ſequentibus ſignis.* Hinc etiam dubio procul factum, ut veriſſimè dixerit [e] Apoſtolus: *Quàm ſpecioſi pedes Evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* Sic enim pedes hi veniunt intelligendi, quòd cùm, ut ait idem [f] Apoſtolus: *Calceati eſſent in præparationem Evangelij.* Id eſt auctoritatis, ab aſſiſtente divino ſpiritu & miraculis comparatæ, gratiâ inſtructi, non poterant non eſſe amabiles atque pergrati. Quod ſi cuiquam dubium, ecce in [g] Canticis id aſſeritur, his verbis: *Quàm pulchri ſunt greſſus tui in calceamentis, filia*

d *Marc. ult. verſ.* 20. e *Ad Rom.* 10. *v.* 15. f *Ad Epheſ.* 6. *v.* 15. g *Cap.* 7. *v.* 1.

lia principis! Cùm enim aptè per filiam principis Ecclesia possit intelligi, mysticus horum sensus innuit, speciosum atque pergratum fuisse tandem Ecclesiæ sive Apostolorum (qui præcipua sunt Ecclesiæ capita) progressum in Evangelij promulgatione. Vel placet etiam filia principis animam fidelem significet? eodem penè verborum sensus recidet: Iis enim animæ promptam celeritatem ad fidem verbique divini prædicationem recipiendam intelligemus.

Quare non incommodè per calceamentum Evangelij prædicatio significatur. Ita D. [h] Augustinus hunc Psalmistæ versiculum: *In Idumæam extendam calceamentum meum* exponens, *Cujus*, inquit, *rei calceamentum nisi Evangelij?* Cui interpretationi firmandæ profert ex [i] Isaïa, quod & Nahum repetiit & [k] Apostolus: *Quàm pulchri super montes pedes annunciantis & prædicantis pacem, &c.*

Et

[h] *In Psal.59.v.10.* [i] *Cap.52.v.7.* [k] *Ad Eph.6.v.15.*

Et ex Apoſtolo: *Calceati pedes, &c.* Sed addo præcisè magis, ipſum Euangelij prædicandi procinctum per calceamentum ſignificari: quemadmodum ipſius calceatûs prima ſolet eſſe cogitatio, ubi gnaviter iter aliquod eſt obeundum. Unde ſi myſticè velimus [l] monitum illud Angeli D. Petrum è carcere liberantis exponere: ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. *Calcea te caligas tuas*, ſive ſandalia: Non abs re dicemus, iis verbis Angelum D. Petro innuiſſe, jam tùm ipſum è carcere ſolutum debere ſe ad Evangelium gnaviter promulgandum accingere. Sic enim aptè procinctus ille ad Evangeliſtæ munus obeundum per caleos pedibus inductos adumbratur. Et certè, ad eum finem cæteri Apoſtoli apud D. [m] Marcum jubentur eſſe *calceati ſandaliis*. Ibi enim *Chriſtus Dominus*, ut ait D. [n] Auguſtinus, *figuratè loquens, præcipit Apoſtolis*,

l *Act.* 12. *v.* 8. m *Cap.* 6. *v.* 9. n *L.* 2. *de conſ. Evang. c.* 30.

ſtolis, ut ſandaliis eſſent calceati: ut nimirùm pes neque tectus eſſet, neque nudus ad terram: Id eſt, nec occultetur Evangelium, ſed palam prædicetur; neque etiam terrenis commodis innitatur. Quò loci clariùs exponit quod brevius ad eum D. ° Lucæ locum: *Citò proferte calceamenta in pedes ejus,* dixerat: *Calceamenta in pedes, præparatio eſt evangelizandi ad non tangenda terrena.* Pulchra ſanè Apoſtolici calceamenti interpretatio, quâ non tantùm procinctus, ut paulò antè, ſed ipſamet Evangelij prædicandi ratio dilucidè exponitur.

Quòd ſi mihi extra meam orbitam liceret excurrere, quàm lubens in hoc Evangelici muneris campo exſpatiarer. Hinc ſanè diſcerent, qui odij metu, potentiorum vitia diſſimulant, iiſque, quos argui oportet, fœdè palpum obtrudunt; vel ad eruditionem oſtentandam, ſimplicem ipſum veritatis habitum futilibus

° *Cap.* 15. *v.* 22.

bus argutiis involvunt; discerent inquam, Evangelium non occultandum, sed palam prædicandum. p *Quod in aure audistis, prædicate super tecta.* Hinc etiam fastuosus ille divitiarum terrenæque potentiæ splendor, quem quidam Apostolorum successores ubique passim ostentant, suum salem acetumque, quo perfricaretur, haberet: Cùm quod illi sui muneris obeunt, id totum terrenis tantùm commodis inniti videatur. Utinam hoc effatum seriò attenderent illi, quibus iam crux nisi aurea non placet:

q *Relligio dat opes, paupertas relligionem,*
Divitiæ veniunt, relligioque fugit.

Sed audio, *Ne sutor ultra crepidam.* Ideoque ad sellam meam recurro.

Alcuinus, Beda, Fulbertus Carnotensis. Innocentius & r Durandus, à Duranto relati, eamdem cum D. Au-

p *Matth.* 10. *v.* 27. q *Bosch. Conc. ar. cœl.*
r *L.* 2 *de rit. Eccl. c.* 9. *nu.* 21.

guſtino prementes interpretationis orbitam, ſignanter obſervant, ſandalia Pontificum ſubter integram ſoleam, ſuprà verò corium feneſtratum habere. Quare id? Quia, cùm ex D. [f] Hieronymo, *In calceamentis pedes, & in pedibus greſſus Evangelizantium intelligantur: Greſſus prædicatoris*, inquiunt illi, *ſubter debent eſſe muniti, ne terrenis polluantur, ſecundùm illud: Excutite pulverem de pedibus veſtris. Et ſursùm aperti, quatenus prædicatio non occultetur.* En conſonantia. Sed addunt: *Et Evangelizantium mentes ad cognoſcenda cœleſtia revelentur.* Benè: Nam fruſtrà quis alios doctrinæ cœleſtis lampade ſuſcipiat illuſtrandos, niſi priùs in ejus animum divinæ claritatis ſplendor illapſus ſit. Ut autem id fiat, ſurſùm adſpirans apertus ſit neceſſe eſt. Sed expetit fortè alius aliam ex obſervata illa ſandaliorum forma elicitam interpretationem? Hanc dabit

[f] *In Pſal. 59.*

bit [t] Ivo Carnotensis, qui de sacerdotalium indumentorum significatione differens: *Quemadmodum*, inquit, *sandalia pedis partem tegunt, partem apertam relinquunt: Ita Evangelij doctores partim Evangelium operire, partim aperire debent. Ita videlicet, ut fidelis & devotus sufficientem habeat doctrinam: infidelis verò & contemptor non inveniat blasphemandi materiam, &c.* quæ ibi planiùs exposita non necesse pluribus hîc ingerere.

CAPUT XXIX.

Tropologicè significata per calceamenta sanctorum patrum exempla.

PLerisque animantibus hoc est à natura innatum, ut non tantùm viva sed etiam mortua mirabiles effectus operentur. Tritum est, quod de mutuo luporum & ovium odio plerique [a] testantur, ipsum scili-

[t] *Serm. de sign. indum sacerd.* [a] *Alciatus Embl.* 171.

ſcilicet non ſolùm in vita, ſed etiam poſt mortem perſeverare: Ita quidem, *ut ſi confectum è lupina pelle tympanum pulſetur, oves non longè adſtantes ſonum ipſum exhorreſcant.* Omitto, quòd adjiciunt, ſi lupina pellis in ovili pendeat, oves pavore conterritas omninò paſtum negligere: utque leonina pellis inficit aliorum animalium pelles, ſic ovinam à lupina exedi & conſumi. Rurſuſque harmoniam nullam unquam ex ovis lupique tenſis ad concentum viſceribus poſſe coïre. Sed mirabiliùs eſt, quòd de Ziſca Bohemorum Duce bellicoſiſſimo retulit primùm [b] Æneas Sylvius, & poſt eum Cochlæus. Ipſum nempe, cùm ægrotaret, juſſiſſe *poſt mortem cadaveri ſuo pellem adimi, atque ex ea tympanum fieri, quo duce bella gererentur: Inde arrepturos fugam hoſtes, quamprimùm ejus tympani ſonitum audirent:* quibus adjecit Alber-

[b] *Hiſtor. Bohemica Cap.* 46.

bertus [c] Crantzius *fecisse amicos quod jusserat, & reperisse quod promiserat.* Ita [d] ſuperiùs ex Oppiano retulimus, hyenam canibus adeò eſſe formidabilem, ut ſi ex ipſius mortuæ corio calcei conficiantur, qui eos calceaverit, tantum etiam canibus illis terrorem incuſſurum, ut ei non audeant adlatrare. Mira profectò vis, quæ ſic etiam poſt fata vigeat.

Sed ut ad rem quam agimus hæc referantur, nemo neſcit, quàm multæ nobis in hujus vitæ peregrinatione adlatrent canes, quàm multæ nos dentibus appetant, quàm multæ calcaneo noſtro inſidientur, ut mordeant. Hinc fœda voluptatum lenocinia: Inde anxius honorum atque divitiarum ambitus: Inde livida in potentiores invidia, & faſtuoſa inferiorum deſpicientia, & cætera ejuſmodi vitiorum monſtra nos undequaque mirum & miſeran-

 dum

c *Wandalia lib.* 9. *cap.* 11. d *Cap.* 22.

dum in modum infeſtant. Unde quærendum adverſus ea tutamentum? A myſticis illis calceamentis, per quæ ſanctorum patrum exempla ſignificantur. *Quid enim*, inquit Guilhelmus parvus, exponens illud [e] Canticorum. *Quam pulchri ſunt greſſus tui, &c. præcedentium exempla patrum, niſi quædam tanquam ex pellibus mortuorum animalium ſpiritualia calceamenta?* Unde qui contra pravos perditorum hominum mores, ſeſe majorum, qui ſanctè vixerunt, exemplis informant & inſtruunt; hi mortuorum pellibus calceati dici poſſunt. Eam etiam ob rem [f] Gloſſa interlinearis calceamenta illa, quibus Iſraëlitæ jubentur in eſu agni Paſchalis eſſe calceati, *de ſanctorum exemplis* exponit. Et benè id quidem: nam cùm Deus agnoſceret Ægyptum, in qua captivus erat ipſius populus, viperis & ſcorpionibus infeſtam eſſe, id eſt infidelibus & flagitioſis hominibus refer-

[e] *Cap.* 7. [f] *Exod.* 12.

refertam, quibuſcum nimirùm tutò habitare non licebat; ſed neque Deo ſervire cum cæremoniis à lege præſcriptis: Ideò jubet Iſraëlitas eſſe calceatos, ut hoc ſymbolo intelligerent, ſibi omninò imitanda eſſe ſanctorum patrum exempla, nec ab eorum impreſſis veſtigiis uſquam recedendum; ne per aſſiduam cum infidelibus illis & perditis hominibus conſuetudinem, perditis etiam ipſorum moribus inquinari ſe & corrumpi ſinerent. Quemadmodum enim pravorum conſuetudo magna eſt ad peccandum illecebra, quæ nempè efficit, ut ipſa ſe vitia in melioris etiam notæ animas inſinuent; ita profectò eorum, qui cum laude & gloria vixerunt, exempla, tutiſſimum præbent adverſus ea munimentum.

Hinc ubi limoſum carnalium lutum, aſpera ſcandalorum ſaxa, & lancinantes ærumnarum ſpinę per virtutis viam gradientes impediunt &

morantur; calceamentis pedes, id est, sanctorum patrum exemplis affectus instructi sint oportet. Ita enim g Cassiodorus ad eum locum Canticorum: *Quàm pulchri sunt gressus, &c. In calceamentis*, inquit, *sunt pedes animæ pulchri, quando affectiones constringit sanctorum patrum exemplis, quibus & à luto, & à saxis, & spinis defenditur: à luto carnalium, à saxis scandalorum, & à spinis tribulationum. Et per hæc omnia, ut ait Gregorius, confidenter calceata graditur.* Ita Honorius Augustodun. eamdem etiam calceamenti sequitur interpretationem, quam tamen suo pede paulò aliter emetitur. Neque enim Cassiodorum pressis vult urgere vestigiis: *Animæ gressus*, inquit, *sunt quatuor affectus, concupiscentia, timor, gaudium, dolor, qui eam portant ad opera, sicut pedes corpus portant ad loca. Hi pulchri sunt in calceamentis, dum secundùm exempla patrum virutes vel vitam æter-*

g *Com. in Cant. cap. 7.*

æternam concupiſcunt, peccata vel gehennam timent, gaudent de bonis, dolent de malis, &c. Sic ille paulò ut dixi aliter: ſed qui levicula declinatione facilè in idem veſtigium ita recurrit; Quando affectus animi patrum exemplis, velut pedes calceamentis, inſtructi amore in virtutem, & odio in vitia feruntur, non eſt ſanè quod illis periculum aut detrimentum, quæ hujus vitæ viam aſperant, ſaxa & ſpinæ facilè queant creare.

Atque ad hanc mentem ſi myſtica quæratur ratio, cur Chriſtus Dominus apud D. [h] Marcum jubeat Apoſtolos eſſe calceatos; reſpondebimus, hoc ipſo inſinuare nobis per hujus vitæ, tot ſcandalorum ſpinis obnoxiæ, viam incedentibus, habendos eſſe calceos; bona nempè piorum hominum exempla, & firmum eorum imitandorum ſtudium. Quod ſi quid in ſanctorum patrum exemplis imitandum, eorum profectò te-

 nuis,

[h] *Cap. 6. v. 9.*

nuis, dura & continentiſſima vita (quam etiam ſymbolicè calceus adumbrare poteſt) id ſingulari quodam jure poſtulat. Nam ut ſcribit D. [i] Gregorius Nicenus: *Spinæ, quæ pedibus infixæ, non ſolùm retardant retinentque, verùmetiam enecant, peccata ſunt, à quibus durities calceorum defendit: Continentiſſima videlicet, tenuis ac dura vita, quæ debilitat ac frangit ſpinarum acumina, quæ à parvo tenuique principio tandem ad interiora uſque ingrediuntur, ut penitùs occidant.* En fructus & utilitas calceamenti illius, quod contra nullæ vitiorum ſpinæ quidquam valeant inferre nocumenti: unde maximè expediat unumquemque fidelium ita ſemper eſſe calceatum. Quare ſi quando Chriſtus Dominus dicatur Apoſtolis præcepiſſe, [k] *ne calceamenta portarent*; Tum ſanè aliò reſpexiſſe cenſendus eſt: ut nimirum ea ratione ſignificaret (aliam differo rationem) tem-

i *In vita Moſis.* k *Matth.* 10. *Luc.* 10.

tempus adveniſſe, de quo 1 Iſaïas olim prædixerat: *Erunt prava in directa, & aſpera in vias planas.* Nam ubi viæ planæ ſunt & æquabiles, quivis certè per eas nudis etiam pedibus facilè poteſt incedere.

CAPUT XXXI.

Tropologicè ſignificata per Calceum Mortis meditatio.

SEd an non explicita illa mortuorum pellis ampliùs extendi poteſt, atque ad alium calcei myſtici modulum revocari? Exempla equidem ab iis petita, qui olim cum laude vita functi ſunt, affectuum pedes, ne in vitiorum ſpinas incurrant, utiliter & fructuosè, fateor, conſtringunt ſed non arctè ſatis plerumque. Quot enim ſunt, qui tritum illud Medeæ dictis factiſque uſurpant?

—— *video meliora proboque,*
Deteriora ſequor.

1 *Cap. 40. v. 4.*

Quamobrem alia mihi jam ob oculos obverſantur calceamenta, quæ dubio procul inſanientes quoſcumque petulantium affectuum motus poſſunt arctiſſimè cohibere. [a] *Memorare noviſſima tua, & in æternum non peccabis.* Eam ſibi mens noſtra seriò poteſt meditationem, tanquam ſpirituale quoddam calceamentum inducere: quando nimirùm calceos è mortuorum animalium pellibus confectos in corporis ſui pedibus animadvertens, ineluctabilem mortis aliquando ſubeundæ legem in memoriam revocat; hincque pavonum ad inſtar pedes ſuos deſpicientium, expanſas inanis gloriæ plumas illicò contrahit atque demittit.

In eum ſcopum collimans Eccleſia, quotanis, ſolemni illo jejunij Quadrageſimalis auſpicio, non joco ſoccos manibus noſtris (ut olim in dormientem [b] Claudium Imperato-

rem

[a] *Eccleſiaſtici Cap.7. v.ult.* [b] *Sueton. in Claud. c.8.*

rem à domeſticis ſæpè factum) ſed ſeriò myſticum illud calceamentum mentibus inducit, per pulverem capitibus inſperſum, cum memorabili illa verborum formula: [c] *Memento homo, quia pulvis es, & in pulverem reverteris.* Et quis hac mortis ſeriò meditatæ ſoleâ conſtrictus, per viam illam, *quæ ducit ad perditionem*, excurrere audeat? Quis non potiùs, *ſicut paſſer ſolitarius in tecto*, conſidens, anteactæ vitæ errores excutiet, aut *in lege Domini die ac nocte meditabitur?* Et quis arcto illo calceamento impeditus, *ſicut equus & mulus, quibus non eſt intellectus*, inſaniat? Quis non potiùs ſe pro divini numinis arbitrio quoquoversùm agi lubens volenſque patietur? Subtiles equidem & levipedes admodùm ſunt [d] ſimiæ, ita ut vix à venatoribus ac ne vix quidem queant apprehendi: ſed ubi ſibi venatorum imitatione calceos induxerunt, tùm facili

[c] *Geneſ. 3. v. 19.* [d] *Plinius lib. 8. cap. 54.*

cili negotio in eorum veniunt manus. At quàm feliciùs in regiam Dei servitutem quis abduci se patitur, cùm animo suo aliàs fugaci, conceptam illam mortis meditationem tanquam calceamentum induxit? Tùm certè illum ad omnia, juxta divini numinis arbitrium, agenda, promptum & expeditum ex animo profitentem audire est: *Domine quid me vis facere?*

Sed ecce rursum alia hujus calceamenti, quod cum mortis meditatione componimus, utilitas. Quisquis enim meditationis illius integumento munitus incedit, liberè, alacriter, & impolluto affectuum gressu futiles caducarum divitiarum quisquilias, & fœtidas obscœnarum voluptatum sordes proterit atque conculcat. Ingens ille Colossus, quem teste [c] Daniele vidit in somnis Assyriorum Rex Nabugodonozor, cùm sua magnitudi-

ne,

[c] *Cap. 2. v. 34. 35.*

ne, tùm vario illo metallorum, quibus conſtabat, aggeſtu, ingentem ſomnianti excitabat admirationem, cùm ecce ſtatim *abſciſſus de monte lapis percuſſit ſtatuam in pedibus ejus ferreis & fictilibus, & comminuit eos. Tuncque pariter ferrum, æs, argentum, & aurum contrita ſunt, & quaſi in favillam redacta.* Mirus profectò lapis, ut eo ſtatuæ pedibus incuſſo, tanta illa moles ita peſſum corruërit. Sed quid hæc ad propoſitum? quod ex arcanis illius ſomnij latebris myſterium eruimus? Si quando quis tritum illud, quod è cœlo in terram eſt delapſum, [f] γνῶθι σεαυτὸν, tanquam lapidem de monte abſciſſum uſurpet, atque ita in ſui contemplatione defixus mentis aciem conjiciat in pedes ferreos & fictiles, id eſt in corpus ſuum oſſibus nerviſque compactum, pelleque & carnibus veſtitum; illudque conſideret ita fatali decreto eſſe morti obnoxium, ut

[f] *Iuvenalis Sat.* 11. *v.* 27.

ut velit nolit tandem ſit illi neceſſariò ſuccumbendum: Tum profectò & aureus divitiarum ſplendor, & argenteus elegantis formæ candor, & æreus magni nominis ſonitus, & ferrea vegetæ valetudinis firmitudo, & cætera omnia, quibus hominum malè feriatorum inſoleſcit inſania, illa inquam omnia valido meditatæ mortis ictu percuſſa; ſtatim & è veſtigio peſſùm abeunt, afflicta jacent, humique proſtrata deſpiciuntur. Nam teſte D. [g] Hieronymo, *Facilè contemnit omnia, qui ſe cogitat eſſe moriturum.* Quid ampliùs? Calcei, ne, qui ſub herba ſæpè latitant, angues, incedentium pedibus nocumento ſint, impediunt, opemque præſtant, qua tutò poſſint angues illi pedibus atteri. Aliàs de vita periclitantur, qui nudis pedibus per loca ſerpentibus infeſta incedunt; prout id olim ſuo damno expertam Eurydicen [h] poëtæ teſtantur. Si igitur tar-

[g] *In epiſt.* [h] *Ovidius l. 10. Metam. fab. 1.*

tartareus ille ſerpens noſtro inſidiatur calcaneo, dum nos extrema vitæ periodus urget: quidni etiam nos præmeditatâ morte, tanquam calcaneo probè calceato, ipſius caput conteramus? Sed hæc ſatis. Ad alia progrediamur.

CAPUT XXXII.

Tropologicè ſignificatæ per Calceamenta peccatorum ſordes.

QUid non ars ingenioſa recludit? Planæ illæ uniformeſque tabulæ, quæ unicam imaginis in ſe depictæ ſpeciem ſpectantium oculis exhibent, quibuſdam pictoribus nimiùm planæ minuſque ingenioſæ viſæ ſunt, cùm aliam ipſi tabularum rationem excogitarunt, qua duæ treſve imagines ita ſunt in iis delineatæ, ut ſi directè poſitus è regione in eas oculos conjicias, unam tantùm imaginem, ſi ad dextram converſus, aliam; ſi ad ſiniſtram, rurſus aliam intueri

tueri liceat. Quod certè artificium primò intuenti non parvam excitare ſolet admirationem. Mihi autem, cùm aliam meditor calceamenti noſtri myſtici proferre ſignificationem, ſacræ litteræ tabulis illis videntur eſſe ſimiles, quas quidem divinus earum pictor Spiritus Sanctus ita variorum ſenſuum diſtinxit coloribus, ut illæ aliter atque aliter inſpectæ, modò hanc, modò illam interpretationis effigiem ſpectandam exhibeant. [a] Superiùs expreſſa in calceamenti noſtri tabula Incarnationis, Evangelij, Exemplorum à S. patribus petitorum, & Mortis feriò meditatæ ſymbola vidimus: Nunc verò alia nobis aliter meditantibus ſpeculanda ſpecies obverſatur. Et quemadmodum in tabulis illis una parte inſignem egregia forma puellam, alia plerumque diſtortiſſimum Therſitem depictum videre licet: Ita nihil eſt quòd indignetur quis,

[a] Cap. 28. 29. 30. 31.

quis, ſi poſt exhibitas rerum eximiarum effigies (qualia ſunt expreſſa illa Incarnationis, & cæterorum myſteriorum ſymbola) hîc quoque aliarum maximè deformium, cujuſmodi ſunt peccata, imaginem repræſentemus. Ipſa rerum diſſimilium compoſitio facit, ut elegantes amemus magis, & diſtortas magis etiam averſemur.

Quidni verò per calceamenta peccatorum ſordes intelligamus? Ex mortuorum animalium pellibus, ut ante notatum eſt, calceamenta conficiuntur. Et peccata ipſa mortuorum ſunt opera: [b] *Nam anima quæ peccaverit ipſa morietur.* Morte utique, quâ pejor alia nulla: Cum ſit [c] *mors peccatorum peſſima.* Quin etiam ipſa ſunt opera illa mortua, quæ mortem animæ, à qua proficiſcuntur, viperis ſimilia ſolent afferre. Et ita quidem mortua, ut nunquam vitam ſint ullo modo habitura. Merum pro-

b *Ezech.* 18. *v.* 4. c *Pſal.* 33. *v.* 22.

profectò morticinium, nec ulla pellis id sibi nominis æquiùs quàm peccatum vindicet. Sed eccè rursus, in cœno sæpè lutoque calceamenta tanquam lutulentæ sues fœdè volutantur: unde sors ipsa calceorum (fatendum est) non parùm vilescit. Et quid fœdis peccatorum sordibus obscœnum magis & fœtidum? non equidem Augiæ stabulum spurciùs olidiùsve, quàm ipsum peccatorum sterquilinium. Pax sit auribus, ita Propheta [d] Ioël de iis loquens, quos inveterata peccati consuetudo fœdè & desperatè corrupit: *Computruerunt*, inquit, *jumenta in stercore suo.*

Sed non est quod hîc plura congeram, unde quàm fœdæ sint peccatorum sordes ampliùs appareat. Latè nimiùm ita calcei nostri pellis distenderetur. Nosse sufficiat, eo quo iam diximus sensu plerumque calceamenta in sacris litteris, iuxta veterum patrum mentem, usurpari. Cùm Domi-

d *Cap.* 1.

minus Deus *in* [e] *Exodo* ita Moſem de rubo eſt alloquutus: *Solve calceamentum de pedibus tuis.* Quid ipſum myſticè ſignificare voluiſſe putamus? *Opera mortua*, ut exponit Gloſſa interlinearis, *de* Moſis *affectibus* eſſe deponenda. Unde Lyranus in eum locum: *Ideò*, inquit, *jubetur Moſes ſolvere calceamentum, quia nullus dignè coram Deo conſiſtere, vel Deum videre poteſt, niſi mortalia vitia deponat.* Deinde ſubjungit: *Hinc antiqui, & ſpecialiter Hebræi, ſancta loca pedibus calceatis non ingrediebantur. Et inde eſt, quod Sarraceni non audent intrare locum orationis, niſi diſcalceati.* Pulchrè & appoſitè multa paucis Iudæus ille Chriſtianus. Quod enim calceamenta de mortalibus vitiis interpretatur, idem quoque placuit D. [f] Auguſtino, cùm locum eumdem exponens ait: *Quid tam terra ſancta quàm Dei Eccleſia? In illa ergo ſtemus & calceamenta ſolvamus, id eſt mortuis operi-*

bus

[e] *Cap.3. v.5.* [f] *Serm.42. de Sanct. cap.6.*

bus renunciemus. Rursusque eodem loco: *Calceamenta coria mortuorum sunt, nobis tegmina pedum. Per hoc ergo jubemur renunciare mortuis operibus, cùm calceamenta non portare jubemur.* Ita mens eadem D. [g] Gregorio Nazianzeno arrisit; Sic enim ille: *Qui terram sanctam ac divinis vestigiis impressam contacturus est, calceamenta solvat, ut nihil mortuum ferat, nec inter Deum atque homines intermedium.* Quid autem magis mortuum, quàm ipsum peccatum, quod ipsius vitæ spiritualis vera mors est? [h] *Peccatum, cum consummatum fuerit, generat mortem.* Quid etiam magis inter Deum & homines intermedium, quàm idem peccatum, quod ipsam animam à Deo toto cœlo separat? [i] *Iniquitates vestræ diviserunt inter vos & Deum vestrum.*

Quod si per calceamenta illa, quæ jussus est Moses solvere, rectè peccata

g *Orat. 2. de Pasch.* h *Jacob. 1. v. 15.* i *Isaïa 59. v. 2.*

cata veniunt intelligenda, non minùs credo ad Christi Domini mentem accommodatè interpretabimur ea, quorum usum ille [k] Apostolis prohibuit his verbis: *Nolite portare sacculum, neque peram, neque calceamenta.* Volebat enim iis Apostolos docere, ut interpretatur D. [l] Augustinus: *Ne quidquam mortuum gestarent, nec ullis mortis operibus essent impliciti, à quibus quidem immunes esse debeant* divini verbi præcones, juxta illud [m] Isaïæ: *Quàm speciosi pedes Evangelizantium, &c.* Qua enim fronte quis audeat aliorum sordes dicendo arguendove detegere, quem peccatorum colluvies dehonestat? Qua ratione queat alijs ad virtutem lampada præferre, qui vitiorum tenebris est involutus? quomodo alios vitæ innocentis candorem doceat, qui flagitiorum fuligine est infuscatus? Justissima profectò est illa [n] Apostoli increpatio:

k *Matt.10.v.9. Luc.10.v.4.* l *Loco sup. cit.*
m *Cap.52.v.7.* n *Ad Rom.2.v.21.22.23.*

patio: *Qui prædicas non furandum, furaris: qui dicis non mœchandum, mœcharis: qui abominaris Idola, ſacrilegium facis.* Juſtiſſimam dixi, quia non minùs quàm è tripode verùm illud eſt: *Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus eſt dicere:* Si quam nimirum velit ex ſua dictione melioris vitæ frugem ab aliis colligere.

Sic eorum quibus res ſacræ miniſtrantur utilitas in miniſtris vitæ puritatem expetit. Sed illius, cujus honori res illæ ſacræ ſerviunt, ſuſpicienda majeſtas, eamdem omnibus titulis expoſcit. Unde ad eam ſignificandam, non dubito factum, ut in antiqua lege Hebræi, quemadmodum ex Lyrano ante notatum eſt, & quidem Sacerdotes templum ingreſſuri, ob venerandam loci Deo conſecrati ſanctitatem, pedes ablatis calceis nudarent, eoſque etiam, ubi Thymiama Domino in altari erat offerendum, in mari æneo aqua lavarent,

rent, juxta illud [o] Exodi: *Et missa aqua lavabunt in eo* (mari nempe æneo) *Aaron & filii ejus, manus suas ac pedes, quando ingressuri sunt tabernaculum testimonij, & quando accessuri sunt ad altare, ut offerant in eo Thymiama Domino, &c.* Unde facilè colligitur, sacerdotes illos nudis pedibus templum ingredi solitos. Propterea etiam, ut doctè observavit [p] Gregorius Nyssenus *in Cantica*, cùm Dominus in antiqua lege cunctis membris sacerdotalibus ornamenta pulcherrima præscripsisset conficienda, nulla tamen de pedum calceamentis mentio: *Volens hoc ipsum pedi sacerdotali cultûs pulcherrimi loco esse, quòd ab omni tegumento nudis ac immunis esset, quia scilicet istis in sacro consistendum pavimento.*

Atque ut constet, quid per illam pedum nuditatem innueretur, idem rursus paucis interjectis proferens illud

[o] *Cap. 30. v. 19. & 20.* [p] *Oratione. 11.*

lud D. Joannis: *Non sum dignus, &c.* subjungit, *Solvere corrigias calceamentorum, idem est, quod calceos exuere, nempe abluere se. Nam qui pedes abluturi sunt, illud prius faciunt. Et quia Christus corrigiâ peccati* (audis peccatum pro calceamento?) *constrictus non erat; ideò præcursor testatur id se soli Christo facere non posse.* Pedes igitur ab omni calceamento immunes, vitæ peccatorum sordibus defæcatæ, atque adeò calceamenta ipsa peccatorum significationem exhibent. Si verò quis hîc ea expectet, quæ de Gentilium rebus sacris operantium nudipedalibus dicenda videbantur; Eum, ne tautologos sim, ad ea remitto, quæ [q] superiùs exposita fuerunt.

CAPUT XXXIII.

Tropologicè significatum per Calceamentum Corpus mortale.

MOrtale Corpus hîc in Calceo ſpeculanti mihi occurrit opportunè, quod [a] anteà protuli, celebre dictum illud Romani Senatoris, qui felicem eum jactantibus amicis, quòd uxorem egregiâ formâ, generis claritate, divitiiſque nobilem nactus eſſet, argutè reſpondit; *Vos quidem calceum hunc* (pedem ipſo calceatum attollens) *pulchrum cernitis & elegantem: Ego verò qua parte pedem meum lædat probè ſentio.* Hinc opinor nemo eſt, qui non facilè colligat, non aurum eſſe quodcumque relucet: neque quidquam tam in ſpeciem jucundum, quod ærumnarum felle non ſit conditum. O quàm fallaces externæ rerum ſpecies! Quis, ſi ſuis tantum credat oculis, bea-

 tum

[a] *Cap.* 24.

tum non judicet juvenem eum, cui vividus ſanguis in oculis flammas, in brachiis robur, in pedibus levitatem, in toto denique corpore vires & elegantiam conciliat? Nihil ſanè in ſpeciem optabiliùs. At ſi mentis acies interiora ipſius penetralia pervadat, quàm tumultuantes ibi diſſidentium affectuum æſtus, quàm graves animi & corporis in diverſa tendentium rixæ! quàm turbidi fluctuantium hinc inde paſſionum motus! hos cùm intimo doloris ſenſu ſæpiùs expertus [b] Apoſtolus, alto ducens ſuſpiria corde ita conquerebatur: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Et eamdem ob cauſam in has erumpebat querelas [c] Propheta Regius: *Hei mihi, quia incolatus meus prolongatus eſt.* En ut inſignes illos ſanctitate viros mortale corpus urgebat; quod tamen ipſum exteriùs intuenti non niſi præclarum naturæ opus videri poteſt. Ita profectò

[b] *Ad. Rom.* 7. *v.* 24. [c] *Pſalm.* 119. *v.* 5.

fectò corpus ipsius animæ calceus est.

Sed id etiam aliæ docent rationes: nam, ut omittam quòd cùm calceus è mortuorum animalium pellibus fiat, aptum sit ejus quod morti obnoxium est symbolum: si calceus pedem ipsum vestit, à quo motum accipit; sique magis propter pedem calceus, quàm propter calceum pes: Idem quoque respectu animæ corpus, quod scilicet animam tanquam vestimentum operit: [d] *Pelle & carnibus vestisti me.* Ab eadem etiam quidquid habet virium & cæterorum vitæ munerum, totum illud accipit: [e] *Inspiravit Deus in faciem hominis spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viventem.* Magis quoque propter animam corpus, quàm propter corpus anima: Nam [f] *anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum.* Præterea, quemadmodum ad iter obeundum

 pedi

d *Iob.* 10. *v.* 11. e *Genes.* 2. *v.* 7. f *Luc.* 12. *v.* 23.

pedi calceus est utilis, cui tamen est oneri: Sic ad obeunda vitæ munia corporis consortium animæ est necessarium; ipsi nihilominùs ita grave est, ut ad cœlos evolare cupientem suo pondere ad terram deprimat. [g] *Corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam, & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem.*

Quibus ita constitutis, hoc præsertim juvat ampliùs exponere, quòd ubi mortalis hujus vitæ curriculum pro immarcessibili corona est emetiendum, calcei pedibus adjuncti sint oportet; id est necessarium ipsius corporis cum anima consortium: sed ita ut [h] *pulchri sint gressus filiæ principis in calceamentis*, ut loquitur Sapiens. Ut nimirùm anima, quæ per gratiam filia est principis Christi, *utatur corpore*, quemadmodum ait D. [i] Ambrosius, *tanquam calceamento, ad interioris opera virtutis: ad ministerium,* non

[g] *Sap. 9. v. 15.* [h] *Cantic. 7. v. 1.* [i] *Serm. 17. in Psal. 118. §. Gressus meos. &c.*

non ad præcipitum: ad obsequium, non ad delectationem, ad obedientiam, non ad dissensionem: & in via sapientiæ vestigium collocet. Quod fiet, si calceamentum suum non inquinet luto corporali, nec in vitiorum merset voragine: si castiget carnem suam, ne moretur ad cursum, & arvinæ pinguis pondere prægravetur. Hactenus sanctus ille doctor; cui succinens [k] Cassiodorus, eundemque pari tenore locum exponens: *In Calceamentis*, inquit, *sunt pedes animæ pulchri, quando carne jam perdomitâ eâ utitur ut soleâ, vel sandalio; eaque spiritui jam non est oneri, sed ornamento: non pro vinculo, sed supplantari, &c.*

Si verò quis aggravante ipsa terreni corporis mole liberiorem sibi ad rerum cœlestium intelligentiam optet aditum, non est quod id assequi possit, nisi prius solverit, juxta præceptum Domini ad [l] Moisem, *Calceamentum de pedibus suis*: Id est nisi *carnalium cogitationum*, ut loqui-

[k] *In c. 7. Cant.* [l] *Exod. 3, v. 5.*

tur Divus Bernardus, *Involucra deposuerit.* Rursusque, si ad beatificum divini numinis intuitum idem adspiret, Solutio item calceorum necessaria; id est, animæ à corpore separatio: propterea, quòd non potest quisquam felicissimo divinæ visionis lumine perfundi, nisi priùs anima corporis vinculis exsoluta sit. Hinc D. [m] Dionysius rationem reddens, cur Angeli discalceati nudisque pedibus depingantur: *Hoc*, inquit, *ipsos significat solutos ac liberos, atque exterioris omnis adjectionis labe puros esse, & ad divinæ simplicitatis similitudinem pro viribus tendere.* Poterat quidem alia proferri ratio; ideò nudis pedibus Angelos depingi, quòd in cœlo resideant, quod quidem sancto templorum solo sanctiùs est, utpotè præcipuum & singulare, non tantùm beatarum mentium, sed etiam ipsius divini numinis domicilium. Sed eam hîc sequimur, quæ nostro servit instituto. Et

[m] *Lib. de Cœlesti Hierarchia cap. 15.*

Et certè, necessaria est illa pedum nuditas, atque ab omni corporeæ molis concretione libertas, ad beatificum divini numinis intuitum: Cùm Deus ita merè purus putus spiritus sit, ut omnem prorsus corporei oculi, etiamsi totus sit lynceus, aciem effugiat. [n] *Deum nemo vidit unquam:* Nec unquam videbit, oculis nempè corporeis. [o] *Non videbit me homo, & vivet.* Pulchra ergo & optanda profectò, quæ nobilissimæ liberatis index est, ea pedum nuditas, sive corporeæ molis solutio: qua nempe fit, ut animus noster expeditus & alacer in felicissimam illam divinæ lucis contemplationem evolet.

Unde cùm ipsius animi nostri, quamdiu corporis calceo vinctus detinetur, statum intueor, mihi videre videor miseram illam Junonem, quam Poëtarum figmenta commemorant, in medio aëre suspensam hæsisse, cùm ejus pedibus dúas in-

[n] *Ioan.* 4. *v.* 12. [o] *Exod.* 33. *v.* 20.

incudes Juppiter appendiſſet. Ut teſtatur P Homerus, ubi ſic iratum Junoni Jovem loquentem inducit.

Ἤ οὐ μέμνῃ ὅτε τ' ἐκρέμω ὑψόθεν, ἐκ δὲ ποδοῖιν
Ἄκμονας ἧκα δύω. σὺ δ' ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν
Ἐκρέμω. Id eſt.

An ſubit ut te ſuſpendi, pedibuſque ligavi
Incudes binas. ſublimis ab æthere at ipſa
Pendebas.

His equidem vincta compedibus Juno, quantùm in altum nitebatur aſcendere, tantùm eam incudum gravitas àd terram deprimebat. Ita, ubi noſter animus cupidinis cœleſtium ſubvectus alis in altum adſpirat & contendit, aliunde terrenum corporeæ molis pondus ipſum terram verſùs etiam deprimit. Unde meritò conqueri poteſt, ut apud q Alciatum ille:

Ut

P *Iliad.* 15. q *Embl.* 121.

Ut me pluma levat, ſic grave mergit onus.

An non igitur verè liber animus, quando depoſito corporis calceamento nudipes & expeditus incedit? Ita equidem liber, ejuſque tanta libertas, quantâ majorem viri quique nobiliſſimi optare non valeant. *Nudatio*, inquit [r] Rupertus, *à terrenis & corporalibus, qualis Moiſi præcepta, ſolve calceamentum, &c. hominum eſt principum.*

Non ita tamen de alia pedum nuditate ſentiendum, quando nimirum animus calceamentis ſpiritus, id eſt virtutibus, quæ in ſanctorum exemplis elucent, eſt deſtitutus: hæc enim miſeræ ſervitutis, eſt argumentum. Unde ſapienter idem [ſ] Abbas: *Ancillæ*, inquit, Evam intelligens, *calcaneus à ſerpente fuit admorſus, quia diſcalceata erat:* Illis utique virtutum calceamentis. Cùm è contrario, ut idem quoque obſervat:

[r] *In c. 7. Cant.* [ſ] *Ibidem.*

B. virgo, quæ iis erat probè calceata, caput serpentis contriverit, juxta Propheticum illud edictum: [t] *Et ipsa conteret caput tuum.* Sed hæc satis ad calceamenti cum corpore compositionem.

CAPUT XXXIV.

Tropologicè significata per Calceamentum veniæ peccatorum Spes.

MUlta sunt equidem, quibus hominis in hac vita mortali conditio graphicè potest repræsentari. Sed nihil meo quidem judicio ad id aptiùs, quàm ipsum ut militem in bello, aut ut peregrinum in via contemplari. Quemadmodum enim definiente [a] Iobo, *Militia est vita hominis super terram*: Et talis quidem militia, ut juxta D. [b] Hieronymi sententiam, *Miles Christianus quotidie de vita periclitetur*: Ita dubio procul eadem

[t] *Genes.* 3. *v.* 15. a *Cap.* 7. *v.* 1.
b *Epist.* 13. *l.* 2. *epist. famil.*

eadem vita via eſt, cùm ſemper mutetur; & ut ait idem ille [o] Iob, *Nunquam in eodem ſtatu permaneat:* Sed ab ortus initio uſque ad occaſus metam ſine intermiſſione decurrat. Hoc ita ſe habere, facilè, credo, quilibet agnoſcit. Verùm ut abſolutior evadat inſtituta comparatio, ſuus etiam utrique, cùm militi, tùm peregrino, procinctus hîc aſſignandus. Etenim, ſi militi non tantùm debet eſſe galeâ caput opertum, loricâ pectus obarmatum, & gladio latus ſuccinctum; ſed etiam ſpeculatoriâ pedes calceati: Non minùs quoque peregrino, præter peram & baculum reneſque ſuccinctos, calcei ſunt neceſſarij: quidquid alij contra ſenſerint. Neque eſt, quod in probanda, quam utrobique ſtatuimus, calceorum neceſſitate tantillum immoremur: cùm utriuſque conditionis muneribus obeundis calceorum uſum nemo neſciat eſſe maximè neceſſarium.

Sed

[o] *Cap.* 14. *v.* 2.

Sed quis erit militis noſtri viatoriſve myſtici procinctus? Omitto dicere, quod Chriſtiano militi fides ſit pro galea, firmitudo animi pro lorica, & verbum Dei pro gladio: quodque peregrinus charitatem pro pera, Crucis meditationem pro baculo, continentiamque pro renibus ſuccinctis habeat: horum enim accuratior explicatio nos extra præſcriptas calcei noſtri metas educeret. Quos igitur homini, hujus vitæ militiam aut viam obeunti calceos tandem aſſignabimus? videndum, quid ſit, quod militem per medias armatorum hoſtium turmas; quid peregrinum per mille viarum & latronum diſcrimina impellat intrepidum. Solent enim ideò potiſſimùm calcei pedibus induci, ut incedentes intrepidè per vias ſentibus & viperis infeſtas gradiantur. Sed in eo non neceſſe laborioſiùs inquirendo deſudare. Notum enim illud eſt [d] Livij:

[d] *Lib.* 4.

Eò impendi laborem ac periculum, unde emolumentum & honos speretur. Spes itaque, sive lucri, sive honoris & gloriæ, sive quietis, ea est, quæ efficaces omninò hominum animis subjicit aculeos, quibus incitati, quæcumque intercurrunt impedimenta facilè superant, modò tamen quod appetunt id assequi se posse confidant. Atque hoc est calceamentum, quo nostrum sive militem ad bellum, sive viatorem ad iter ineundum instruimus.

Ne verò gratis id videamur effingere, quid obsecro sibi volebat ille aqud D. [e] Lucam Paterfamilias, cùm reduci filio pannoso calceos inter cætera jubet afferri? Cur pilei, quo nudum ipsius caput operiret, non ita est sollicitus? Nihil in sacris litteris ociosum: omnia plena mysteriis. Ut postremum hoc primùm solvam, quò prioris momentum magis expendatur, graviusque appareat:

[e] *Cap.* 15. *v.* 22.

reat: Pileus libertatis ſymbolum eſt. Hinc cæſo Iulio Cęſare Brutus monetam, in qua expreſſus duos inter pugiones * pileus; [f] excudit: quò ſe Rempublicam extincto Tyranno in libertatem aſſeruiſſe ſignificaret. Cùm autem aſotum illum malè quæſita libertas miſerum reddidiſſet, pater eum in ſuum dominium recipiens, de pileo tacet, quò ſcilicet innuat filio deinceps ſerviendum: Ita tamen, ut ea ſervitus veram libertatem ſociam ſit habitura. *Servire enim Deo regnare eſt.* Ita nihil neceſſe prodigo illi pileum dare. Sed eidem calcei omninò neceſſarij. Quid ita? Cùm furvæ tetræque ſcelerum imagines peccatoris animo obverſantur, hincque exulceratæ conſcientiæ ſtimuli ſic ipſum miſerè lancinant, ut ſemper ultricem divini numinis vindictam expaveſcat, Quis Zethes aut Calais im-

f. *Dion lib.* 47.

* Nummus autem Bruti, cujus hîc mentio facta eſt, ſic habet.

BRVT IMP L PLAET CEST
EID·MR·

importunas illas ægræ conſcientiæ harpyias abigat? Quis clypeus minacia illa numinis irati tela retundat? Quod, uno verbo, pharmacum tanto malo medelam afferat? *Spera*, inquit D. [g] Auguſtinus, *in eo quem times: Confuge ad eum, à quo aufugiſti: Invoca opportunè, quem ſuperbè provocaſti.* Sed quis inde fructus? *Spes*, ait [h] Apoſtolus, *non confundit.* Ita paſſim [i] Propheta Regius: *In te Domine ſperavi, non confundar in æternum. Deus meus in te confido, non erubeſcam. In te ſperaverunt, & non ſunt confuſi. Omnes ſuſtinentes te non confundentur.* Ad hanc ergo ſpem, quæ tantoperè eſt utilis & neceſſaria, apto ſymbolo ſignificandam, pater ille familias reducem ad ſe filium amicè complectens, domeſticis ſuis ait: [k] *Date calceamenta in pedes ejus.* Aptum dixi ſymbolum: Nam quemadmodum calcei minaces ſpinarum aculeos ob-

g *Lib. Medit.* h *Ad Rom.* 5. *v.* 5.
i *Pſal.* 30. 24. 21. 24. k *Luc.* 15. *v.* 12.

obtundunt, ne pedes lancinent: Ita ſpes inquietos ſpinoſæ conſcientiæ motus compeſcit, ne importuniùs animum exagitent: Dum nimirum qui aliàs Deum delictis ſuis infenſum formidabat, eum deinceps miſericordem propitiumque ſibi ad eum confugienti fore confidit.

CAPUT XXXV.

Anagogicè ſignificata per Calceamentum æternæ beatitudinis Spes.

QUemadmodum hominem ſupremus omnium rerum arbiter, in hac vitæ mortalis conditione, tanquam militem in bello, aut ut peregrinum in via conſtituit: Ita etiam hos illi fines terminoſque voluit eſſe præſcriptos, ut exantlatis illius militiæ itineriſve laboribus tandem aliquando conquieſceret, meritamque laborum ſuorum mercedem aſſequeretur. Iuſtiſſimum hunc atque ſuaviſſimum divinæ providen-

tiæ

tiæ ordinem probè cognitum habebat [a] Apoſtolus, cùm hæc ita confidenter enunciaret: *Bonum certamen certavi, curſum conſummavi. In reliquo repoſita eſt mihi corona juſtitiæ, &c.* Hinc profectò ſpes illa emergit, quæ, ut idem loquitur [b] Apoſtolus: *Tuta firmaque animæ anchora uſque ad interiora velaminis incedit.* Id eſt, qua noſter animus, non tantùm ipſam ſibi pollicetur divini numinis benignitatem, qualem in hujus vitæ curriculo mortales experiuntur; ſed audacioribus ſubvectus alis, ad immenſas illas, quæ in æternis cœlorum adytis reconditæ ſunt, divinæ largitatis divitias totus anhelans adſpirat & contendit.

Et hæc quidem ſpes illa eſt, qua tanquam calceo inſtructus animus, omni prorſus abjecto metu intrepidus, [c] *Super aſpidem & baſiliſcum ambulat, conculcatque leonem & draconem:*

[a] 2. *Ad. Tim. cap.* 4. *v.* 7. [b] *Ad. Heb.* 6. *v.* 19. [c] *Pſal.* 90. *v.* 13.

nem: Facilè inquam avaritiam, invidentiam, ſuperbiam, iracundiam, & cætera ejuſmodi monſtra ſuperat. Unde licet anteà calceamentum illud, quod recepti in gratiam filij pedibus voluit [d] pater familias induci, aptum illius ſpei dixerimus eſſe ſymbolum, quæ circa peccatorum veniam occupatur: Idem nihilominùs etiam commodè nobis hanc æternæ beatitudinis expectationem repræſentat. Quiſquis enim cum Deo in gratiam rediit, ejuſmodi calceamento cenſendus eſt inſtrui, ut non tantùm deinceps in offenſo pede queat vitiorum monſtra protèrere, ſed etiam alacriter ad æternæ felicitatis lauream convolare. Atque ad eam mentem [e] Tertullianus, ubi militi Chriſtiano militiæ inſignibus exautorato gratulatur: *Si ſpeculatoriam, inquit, moroſiſſimam pedibus abſolvit, Spe calceatus donativum Chriſti expectat.* Spe utique bonorum illorum in-

[d] *Luc.* 15. *v.* 22. [e] *Lib. de cor. mil. cap.* 1.

indeficientium, quæ in hujus vitæ agone legitimè certantibus, in cœlis reposita servatur.

Quidni verò hanc cœlestium bonorum expectationem aptè calceamenti symbolo dicamus expressam? Id etiam apud Ezechielem ita significatum licet animadvertere, si ritè ad mentis illius libram ejusdem verba expendantur. Cùm enim per eum Dominus Deus Israëlitico populo beneficia exprobraret, quæ in eum effusa manu contulerat, inter cætera sic ait, [f] *Calceavi te hyacintho*: Quid aliud quàm spem illam cœlestium adumbrat? *Per hyacinthum*, inquit post Philonem D. [g] Hieronymus, *qui coloris est aërei, cœlestia significantur.* Aptè id quidem: Sed res ut clarior eluceat, accuratiori indiget explicatione. Quamobrem solvendus hîc nodus occurrit, An per hyacinthum flos, an lapis debeat intelligi. Si enim flos, eum non cærulei, sed pur-

[f] *Ezechiel. Cap.* 16. *v.* 10. [g] *In hunc locum.*

purpurei esse coloris plerique omnes consentiunt. Unde illud [h] Persij de Causidico toga purpurea induto:

Hic aliquis cui circum humeros hyacinthina læna est.

Et coloris illius ratio videtur locum duplici fabulæ dedisse, qua quidem hyacinthus & Ajax in eum florem dicuntur commutati: ubi nimirum illius folia eorundem purpureo colore perfusa fuerunt: vel certè effusus idem cruor flos ut primùm nasceretur effecit, Qua de re sic [i] Ovidius:

Ecce cruor qui fusus humi signaverat herbas,
Desinit esse cruor, Tyrioque nitentior ostro
Flos oritur, formamque capit quem lilia, si non
Purpureus color his, argenteus esset in illis,

Quod

h *Sat.* 1. *v.* 32. i *Lib.* 10. *Metam.* *Fab.* 5.

Quod si flos ille purpureus, quid illi cum aëreo cæruleove colore potest esse commune? De lapide non minùs videtur posse dubitari; cùm eadem utriusque nomenclatura eumdem etiam utriusque colorem suggerat intelligendum. Lapidi namque id nominis omninò videtur inditum, quòd florem colore repræsentet.

Sed sive flos, sive lapis intelligatur, utrobique spei symbolum stare potest immotum. Hyacinthus enim ille flos purpureus nihil aliud est, quàm rubrum nostrum lilium, ut ex antecedentibus Ovidij verbis facilè potest colligi. Unde, cùm sponsa, in [k] Canticis, sponsi sui labia cùm liliis comparat, his verbis: *Labia tua lilia distillantia*, *&c.* Vult ea esse non pallida, cujusmodi vulgò sunt lilia, quòd sanè esset in vitio: Sed rosea & corallina, seu purpureo quodam splendore rutilantia; sicut lilia purpurea, quæ teste [l] Dioscoride in

[k] *Cap.* 5 *v.* 13. [l] *L.* 3. *cap.* 99.

in Syria ſunt laudatiſſima: Si autem hyacinthus lilium, ecquid adumbrandæ ſpei aptiùs unquam poteſt excogitari? Lilium, ſive candidum, (ſive rubrum, nihil refert) ſpei ſingulare eſt hieroglyphicon. Id docent plerique veteres nummi, in quibus una parte * lilium, altera verba hæc: SPES POPULI ROMANI. expreſſa videntur. Unde princeps [m] Poëta, dum Marcellum proprio illuſtrat emblemate:

—— *Spes*, inquit, *unica noſtri*
Tu Marcellus eris, manibus date lilia plenis.

Et ſignificationis illius ratio non à

P co-

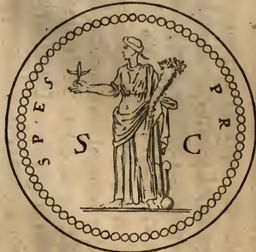
[m] *Æneid.* 6. *v.* 883,

* Diſſentit hac in parte Antonius Auguſtinus *in ſuo antiquitatum Romanarum Hiſpanarumque libro, dialogo* 2. qui herbam trium dumtaxat foliorum eſſe exiſtimat, ſeu primum illud germen, quod jacto grani ſemine naſcitur, & cujus, ut veteri verbo dicitur, *ſpes* adhuc *in gramine eſt*. Nos benigne lector, ut liber ſuus cuique ſenſus ſit, ex veteribus nummis tam illum tibi damus, qui lilium exhibet, quàm qui trifolij figuram repræſentat: nec quidquam cauſæ eſt, cur non eadem res utroque modo ſatis commodè adumbrari poſſit.

Vespasiani

Hadriani

colore petenda, ſed ab eo, quòd lilium etiam exciſum effloreſcat. Hoc enim ſpei familare, quòd rebus afflictis meliora ſemper expectanda ſuadeat. [n] *Etiamſi occiderit me Deus*, inquiebat ille, *in ipſo ſperabo.* Quamobrem calceatus hyacintho pes, animum ſpe inſtructum aptè ſignificabit.

At de cœleſtium expectatione hîc quæſtio eſt? Et hanc quoque hyacinthus lapis poteſt adumbrare. Licèt enim eadem floris & lapidis appellatio, eumdem utrique colorem videatur aſſignare; unde quidam hyacinthum cum cœlo nihil habere ſimilitudinis poſſent arbitrari: unus tamen [o] Marbodæus viam nodo ſolvendo, reique explicandæ aperit, cùm docet: *Hyacinthorum tres eſſe ſpecies, primam rubei coloris, & vocari granatos; Secundam cinerei, & dici citrinos; Tertiam denique cærulei, & vocari venetos.* Quo diſcrimine conſti-

n *Iob. 13. v. 15.* o *Cap. 7. dactyl.*

tuto, si postreman hyacinthorum speciem, omissis duabus aliis, hîc spectemus; An non jure per cæruleum illum hyacinthi veneti colorem; qui aliàs cælestis appellatur, res cælestes intelligemus? Hæc Philoni, D. Hieronymo, Hugoni, Lyrano atque aliis mens. Poterant quidem tres illæ species singulæ ad sensus mysticos ita revocari, ut calceatus hyacintho pes animum ostenderet charitate rubeum, humilitate cinereum, & sapientia cæruleum: vel qui cùm ira exardescit, igneum ruborem; cùm vehementi metu percellitur, citrinum; & cùm invidia rumpitur, cæruleum seu lividum colorem prodit. Sed hîc rubos ejusmodi non excutio. Itaque calceatus hyacintho pes, expressam nobis imaginem exhibet, animi, qui præpetibus spei subvectus alis *Obviam*, ut loquitur D. p Hieronymus, *Domino graditur in aëra, & ad cœlestia regna festinat.* Un-

p *In c. 16. Ezech.*

Unde [q] Apoſtolus, cùm ejuſmodi ſpe calceatus, jam animo per ampla cœlorum palatia exſpatiaretur: *Noſtra*, inquit, *converſatio in cœlis eſt.* Ita ejus inſiſtens veſtigiis Eccleſia ſic inter cætera Deum orans, preces ſuas concipit: *Da quæſumus, ut inter mundanas varietates ibi noſtra fixa ſint corda, ubi vera ſunt gaudia.* Et certè quemadmodum in calceamentis pulchri ſunt greſſus hominis, cùm ejus pedibus ſic aptè calceamenta cohærent, ut non follicent: Ita tum demum anima inceſſus decore præcellit, cùm ſuos affectus æternæ beatitudini ſic affixit, ut ab ea divelli ſe nunquam patiatur.

Sed ut tandem concludam, quemadmodum olim inter Gentiles,

> [r] *Scortea non ulli fas eſt inferre ſacello:*

Quòd res mortuæ, qualia ſunt ex mortuorum animalium pellibus cal-

[q] *Ad Philip.* 3. *v.* 20. [r] *Ovid.* 1. *Faſt.*

ceamenta, divino numini censerentur abominabiles: Ita non est, quod quis spe quadam futili, vividoque bonorum operum spiritu destituta, sibi putet aditum in æterna cœlorum adyta patefactum iri. Beatitudinis illius præmium spei quidem propositum est, sed quam Petrus Apostolus *spem vivam* appellat. Hæc planè spes & fiducia, quæ nascitur ex patientia, ex bonis operibus, atque adeò ex testimonio bonæ conscientiæ, juxta doctrinam [b] his locis expressam: *Patientia probationem operatur, probatio verò spem. Qui benè ministraverint gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Iesu. Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Hæc inquam spes viva & perfecta ita dubio procul ad immarcessibilem æternæ felicitatis gloriam deducit, ut quod inter varias vitæ mortalis angustias diu speravimus, tandem aliquando possideamus.

EPI-

[b] *Ad Rom. 5. v. 4 & 5. Iac. 1. v. 3. 1 Ioan. 3.*

EPILOGUS.

HÆc habui, quæ de Calceo antiquo & myſtico ſcriberem. Plura forſitan & meliora plerique vellent. Sed iis operoſiùs reſpondere iam non eſt animus aut propoſitum. Neque me juvat ullis verborum lenociniis aliquam huic operi commendationem aucupari. Quodcumque illud eſt, utendum offero. Si placet, ametur: ſi non, alia, eaque meliora præferantur per me licet. Alij, ut fœcunda ſemper eſt invidorum ſeges, livoris œſtro perciti, genuinum, opinor, in me meamque opellam infigent. Quibus nihilóminus, ut pro malo bonum rependam, benè eſſe volo, Morbonamque precor, ut iis ſuum morbum auferat. Non enim placet iſtud reponere:

Ventre crepent medij quos premit invidia.

Alios denique à malevoli animi con-

tagio liberos, quibus nota mea conditio, ſubibit fortè mirari, atque adeò hæc amicè ſuggerere: Ergone ſic ab equis, quod ajunt, ad aſinos, à ſuggeſtu ad ſellam, à pileo ad calceum; uno verbo à ſtudiis Theologicis ad humaniores litteras recurris? Et his quoque, ut mihi ſemper arriſit ingenuitas, ita ingenuè lubenſque do manus. Quid facerem? *Trahit ſua quemque voluptas*. Cùm enim mihi ſuperioribus annis ferias ab argutis ſcholæ Theologicæ tricis volens indixiſſem, ut in otio negotium aliquod quærerem, placuit interdum ea relegere, quibus antea fueram impensè delectatus. Sed ne quiſquam me tanquam divinæ illius ſapientiæ deſertorem iure poſſet incuſare, gemmas etiam atque aurum à ſacris litteris & Sanctorum Patrum monimentis ſtudiosè conquiſivi, quibus ut elegantiorem volui calceo, meo concinnitatem afferre, ita ſymbolum aliquod meæ in ſacrarum litte-

terarum ſtudiis operæ ſimul exhiberem. Quod ſi jactum hunc dextro Hercule cecidiſſe comperero, naſcetur fortè cum tempore talis occaſio, quæ mihi de rebus aliis gravioribus ſcribendi argumentum ſuppeditabit.

FINIS.

INDEX AUCTORUM.

Qui in Balduino laudantur, explicantur aut illustrantur.

INDEX ALPHABETICUS.

Rerum & verborum memorabilium.

A.

Amoris

B.

C.

Cana-

Con-

Cru-

Effœ-

E.

F.

Go-

L.

M.

Mo-

N.

S.

Scor-

FINIS.

IVLI NIGRONI GENVENSIS DE CALIGA VETERVM

Dissertatio subseciva.

Qua declaratur, quid ea sit Latinis scriptoribus, in Sacra Scriptura, Iure Civili, ac lapidibus vetustis.

Editio novissima aucta, emendata, & figuris æneis exornata.

AMSTELODAMI,
Sumptibus ANDREÆ FRISI.
CIƆ IƆC LXVII.

TYPOGRAPHUS

LECTORI.

Miraberis benigne Lector, cur calceis caligas, feminalia, ut vulgò fertur, tegumentis pedum ſubjecerim: ſed hunc tibi ſcrupulum Nigronus eximet, qui caligas calceamenti ſpeciem eſſe ſolidis rationibus demonſtrat, ut jam vel propter argumenti ſimilitudinem ſine piaculo fraudandus hoc tanti viri labore non fueris. Nunc id te rogatum volumus, ut quando commodis tuis dicatum eſt, quicquid in nobis eſt virium & ingenij, majora meditantem favore tuo proſequi ne dedigneris. Vale.

JVL. NIGRONI GENVENSIS DE CALIGA VETERVM

Dissertatio Subcesiva.

CAPUT I.

Scribendi causa, & propositio rerum dicendarum.

IN dictionario Latinæ linguæ, cui Calepino nomen est, atque *in thesauro Ciceroniano* Marij Nizolii ad verbum *Caliga*, falsa quædam inhæsit interpretatio, quà dicitur esse tibiarum tegumentum, quod ab Italis *Calza* nuncupatur. Qui error, cùm in omnes ferè vocabulorum collectiones infusus est, tum verò *in thesaurum Italicæ Latinæque linguæ*, Petri Gale- Error quorundam in Caligæ notione.

lesinii nomine prænotatum: quem virum senem adolescens ipse doctissimum existimabam, ac suspiciebam. Versabatur in eadem caligine Glossa, in L. *A caligato. Cod. de Nuptiis*, cùm militem caligatum scripsit ab ocreis ferreis dici. Nec agnovit errorem Antonius Nebrissensis, probans *in vocabulario juris* opinationem Glossæ. Joannes quoque Fernandez *Lib. 3. Thesauri scripturarum capite* 16. verbo *Calceamenta*, de tegumento tibiarum, non pedum intelligit Angeli verba ad S Petrum *in cap.* 12. Actuum Apostolicorum, *Calcea te caligas tuas*. Idem videtur Joanni Stephano Duranto *Libro* 2. *de ritibus Ecclesiæ Catholicæ, capite* 9. §. 21. quamvis retineat hujus loci vulgatam editionem. Quam tamen ex ejusdem vocis ignoratione, damnant sectarii

qui-

quidam, meritò ipsi notati ac damnati ob hanc causam ab Jacobo Gretsero Soc. Jesu, *tomo primo defens. Card. Bellarm. l.2. c.14. §. Defenduntur actus Apostol. num.* 6. Nomenclator quoque Hadriani Junii d. a. in eadem re peccat, *cap.76.* qui caligam interpretatur tibiarum integumentum, & *caligas follicantes* apud S. Hieronymum *epistolâ* 22. *ad Eustochium*, femoralia usque ad talos demissa, quæ Itali vocant *calze marinaresche* & nautis sunt in usu. Nec dubito, quin alii multi ex his turbidis fontibus hauserint eundem errorem: quem miror à tot doctis viris, qui Calepinum recognoverunt atque auxerunt, nondum fuisse notatum atque erasum.

2. Est igitur Caliga, bonis Latinis scriptoribus, priscis juris consultis atque Imperatori- Quid sit caliga; sci-

licet calceamentum militare. bus, in jure civili, lapidibusque vetustis Romanorum, *pedum integumentem, & calceamenti militaris genus, quo Romani milites gregarij ac manipulares in bello & castris potissimùm utebantur*: in sacra verò Scriptura pro calceamento pariter sumitur, à militaribus non absimili, quo pedes tantùm muniuntur. Quo fit, ut caligæ crurum, aut tibiarum operimenta, non sint: quæ cruralia & tibialia, probati scriptores dicunt.

' Non est crurum, non femorum indumentum. Multò minus hæc vox femorum indumentis aptari potest significandis; quæ *feminalia* nominantur à Suetonio, & interprete sacrorum bibliorum: *femoralia*, tum ab eodem interprete, tum à S. Benedicto & aliis scriptoribus Ecclesiasticis: *succinctoria* & *campestria* ab Horatio, Asconio, & S. Augustino: *Subligacula* à M. Tullio. Quam-

Quamquam hæc poſteriora vocabula, propriè ſumpta, breviora pudendorum tegmina ſignificant, ut obſervat poſt alios Iacobus Pontanus noſter *in Ovidium l. 5. triſt. eleg.* 11. De his omnibus videantur, quæ diximus *in commentario aſcetico regulæ* XIII. *communium numero* 8. & quæ poſt me ſcripſit Ioannes Lorinus noſter in *caput 6.* Levitici *v.* 10.

3. Quæritur, num *bracæ*, ſeu *braccæ*, ſive etiam *brachæ* & *bracchæ* (his enim quatuor modis ſcribitur hoc vocabulum) femoralia ſonent; & lis adhuc videtur eſſe ſub judice. S. Hieronymus, quem ſecuti ſunt Eccleſiaſtici ſcriptores in *cap.* 3. *Danielis*, aſſerit nomine bracharum, femoralia ſignificari, *quæ uſque ad poplites & genua veniunt.* Declarans enim Sacerdotalem habitum *in epi-* An brachæ ſint femoralia.

 ſto-

ſtola 128. *ad Fabiolam*, inter cetera de hoc genere veſtimenti: *Græcè περισκελῆ à noſtris feminalia, vel bracha uſque ad genua pertingentes*. S. Ambroſius *l.* 1. *offic. c.* 18. referens verba Exodi 28. præcipientis fieri linea feminalia Sacerdoti, producit ſive ſuam, ſive aliorum verſionem hoc modo: *& facies illis brachas lineas, &c.* ivit in eandem ſententiam. S. Iſidorus *libro* 19. *Originum cap.* 21. *&* 22. docens femoralia dici quoque brachas; & B. Alcuinus *l. de divinis officiis, cap. de veſtibus* declarans quid ſint feminalia veteris Sacerdotis, ait, *Hujuſmodi habitus ita notus eſt in noſtris regionibus, ut ex eo Gallia braccata denominata ſit.* In *cap.* 3. Danielis adhibita eſt hæc vox, ubi de tribus pueris dicitur: *Et confeſtim viri illi, vincti, cum braccis ſuis, & tiaris, & calceamen-*

mentis, & vestibus, missi sunt in medium fornacis ignis ardentis. Joannes Maldonatus noster in *cap. 3.* Daniels *num.* 21. braccam ait hoc loco, vestis esse genus incompertum: & non defuisse apud Hebræos, qui femoralia sint interpretati. S. Hieronymus in *Commentario Danielis cap.* 3. tradit verbum Hebraicum à Symmacho versum in *ἀναξυρίδας* esse: quâ voce Thesaurus linguæ Græcæ multis auctoribus probat, braccas, & femoralia significari. Videtur huic interpretationi adversari, quod subdit idem S. Hieronymus, ab Aquila, & Theodotione redditum pro braccis, *Saraballa*; quæ vox in eodem capite *num.* 94. substituitur pro *braccis*, in repetitione vestimentorum, quæ per miraculum non sunt combusta. Verùm ex eodem S. Hieronymo, tibialia &

cruralia ſignificari videntur per *Saraballa*; quòd id vocabulum crura quoque tibiaſque denotet. Reſponderim, vel braccas illorum juvenum fuiſſe femoralia, protenſa adeò, ut tibias attingerent, aut operirent, qualia dixi *num.* 1. nautarum eſſe femoralia: vel certè, quamvis primaria notione *Saraballa* fuerint tibiarum indumenta, tamen uſu populi ſæpè veras notiones detorquentis, poſtea ſignificare cœpiſſe tegumenta femorum, quæ tibiis proxima ſunt. Idem accidit in periſcelidibus. Nam etſi σκέλος ſit crus, unde periſcelides; tamen non tibialia dicuntur periſcelides, ſed femoralia. Itidem ἀναξυρὶς interdum ad pedum indumenta porrigitur apud probatos auctores, quæ communiter ad femorum tegmen pertinet. Hinc apud Suidam, & Heſychium ſyn-

ony-

onyma sunt φιμινάλια, ἀναξυρίδες, βράκια. Juvat hanc significationem braccarum, cum pro femoralibus sumuntur, Italorum lingua, qui ex bracharum corrupto vocabulo, quævis femoralia *Braghe* appellant, & femoralia inflata, seu follicantia *Bragoni*.

4. Obstant huic notioni profani scriptores antiqui, & linguæ Latinæ scientissimi, apud quos Bracca, vestimenti genus est intonsum, & varij coloris, ut tradit Diodorus *libro* 6. quod *Barbarum tegmen* dicitur à Cornelio Tacito *libro* 2. *historiarum*: quo Galli braccati dicti sunt populi provinciam Narbonensem incolentes. Quamquam in usu præterea fuit Vangionibus, Persis, Sarmatis, alijsque gentibus sub arctum habitantibus, quòd arcendo frigori aptissima vestis esset. Operiebat

Braccarum nomine vestis totius corporis significatus:

enim

enim totum ferè corpus. Ovidius. *l. 3. tristium, elegia 10.*

Pellibus & sutis arcent mala frigora braccis.
Oraque de toto corpore sola patent.

Pomponius Mela *lib. 2. de situ Orbis, capite 1.* Scythiam Europæam describens, & mores Sarmatarum: *Totum braccati corpus; &, nisi quà vident, etiam ora vestiti.* Plura de forma braccarum legi possunt apud commentatores Ovidii, Cornelij Taciti, & Pomponij Melæ; nec non apud Lazarum Bayfium *libro de re vestiaria cap. 20.* Rabbi Abraham, ut refert Maldonatus noster, intellexit apud Danielem in verbo illo Hebraico, quod in braccas, & saraballa versum est, vestem superiorem; quæ, quia non arsit evidentius miraculum reddidit: ut

etiam Maldonatus *num.* 21. & 94. probat.

5. Conciliari poſſunt hæ duæ ſententiæ quemadmodum facit idem Maldonatus *num.* 21. ſi dicamus braccas primævo uſu ſignificaſſe priſcis Latinis, genus quoddam ſuperioris veſtis, variæ, intonſæ, frigori pellendo ob magnitudinem aptæ, quâ induti erant tres pueri, conjecti in fornacem Babylonis. Quoniam verò demittebatur uſque ad genua, tegebatque femora, & fortaſſe tibias & crura, uſu poſteriorum adhibita eſt eadem vox ad appellanda femoralia, & verò etiam tibialia, ut in relatis locis patet. Atque hæc dicta ſint per digreſſionem in gratiam adoleſcentium ſtudioſorum, ut habeant plura vocabula, quibus femoralia, & tibialia nominent Latinè; neve putent, ſublata caliga, femora, & crura in- Conciliantur contrariæ ſententiæ.

integumentorum vocabulis nudata fuiſſe.

Diviſio diſſertationis. 6. Redeuntes igitur ad inſtitutam diſputationem, ſtabiliamus illuſtremusque poſitionem deſcriptam *num.* 2. communem ac receptam à tot viris doctis. Atque ut caligo, quæ in caligæ notione mentibus adoleſcentiorum poſſet offundi, diſcutiatur, tres in partes diſſertatiunculam tribuam. Primâ *probabitur, caligam eſſe pedum indumentum*: ſecundâ, *ſpectare ad militiam primævo uſu*: tertiâ & poſtremâ, *de materia, & forma ipſius diſſeretur.*

CAPUT II.

Caligam eſſe pedum indumentum.

1. Argumentum à 1. PRobabitur decem argumentis, Caligam eſſe calceum in Latino ſermone. Pri-

mum

mum ſumitur ex cognomine C. Cæſaris Romanorum Imperatoris quarti, qui *Caligula* militari joco dictus eſt, ex Suetonio Tranquillo, *in Caligula cap.9.* atque id à *Caliga.* Auſonius in Monoſtichis: cogno-mine Cali-gulæ.

Cajus cognomen Caligæ, cui caſtra dederunt,

& in tetraſtichis de XII. Cæſaribus:

Poſt hunc caſtrenſis caligæ cognomine Cæſar.

Spectavit rem eandem Sidonius Apollinaris *in panegyrico Aviti verſu* 105. cùm Imperatores enumerans dixit:

Et caligas Caïj, ClaudI cenſura ſecuta eſt.

Hujus cognominis occaſionem Cornelius Tacitus *libro* 1. *Annalium* his verbis narrat, & ſimul

mul quid eſſet caliga declarat: *Quem militari vocabulo CALIGVLAM appellabant; quia plerumque ad concilianda vulgi ſtudia, eo tegmine pedum induebatur.* Expende lector, *eo tegmine pedum*, quod non niſi caliga erat, ſeu caligula, quæ parva eſt caliga, conveniens Cajo, qui puerulus educabatur in caſtris. Sextus Aurelius Victor in Caligula: *Quia natus in exercitu fuerat, cognomentum calceamenti militaris, id eſt, caligulæ ſortitus eſt.* Dio Caſſius Græcus hiſtoricus, *libro* 57. ut in editione Latina legitur: *Quòd in caſtris enutritus militaribus calceamentis, pro urbanis, uteretur.* Quid clariùs dici potuit ab his tribus hiſtoricis antiquis?

2. Argumentum auctorit. in- 2. Secundum argumentum eſt auctoritate Italorum interpretum Cornelii Taciti, qui Etruſcâ linguâ Tacitum nobis loquentem

rem reddiderunt. Tres legi; Hadrianum Politum, Georgium Datum, & Bernardum Davanzatum. Primus caligas vertit, *Borzachini soldateschi.* Atqui vox hæc *Borzacchini* nostratibus designat calceos quosdam, qui à pedibus ad mediam usque tibiam perveniunt. Melius mea sententia secundus interpres (ut colligetur ex forma caligæ, de qua *captie* 4. *n.* 1) qui vertit caligas, *Calzari.* Liguribus autem, & nonnullis alijs Italiæ populis, atque inprimus Etruscis, qui principatum in Italica lingua tenent, *Calzaro* calceus est, ut vox ipsa corrupta innuit, & docet Academia Florentina, quæ à furfure cognomentum habet, *in suo Vocabulario.* Tertius non modò caligam interpretatus est *Calzaro*: sed etiam eleganter ac propriè Caligulam, *Calzarino* convertit, quasi

Interpretum Italorum.

quaſi dicas *Calceolum*; vocabulo uſus Italis diminuente, atque ad amuſſim Caligulæ reſpondente. Ac ne quis hæreat, in hac interpretatione, idem Bernardus in notis ad eum Taciti locum, declarat, caligas, quas *calzari* verterat, ſoleas eſſe, nudo pedi alligatas; quæ deſcriptio proba eſt, ut in *capite* 4. demonſtrabitur *ex columna Trajani, & arcu Conſtantini*. Quamobrem Gaſpar Sanctius, qui caligas Petri calceos eſſe intelligit, ut ſuo loco cum laude referam *numero* 26. non metuat in *cant.* 5. *numero* 100. dicere *Caligulam à calceamento militari denominatum*: quando hiſtorici temporum illorum viciniſſimi hoc docent, & tot viri eruditiſſimi hiſtoricorum horum explanatores confirmant.

3. Argumen- 3. Tertium argumentum eſt communis ſententia virorum

prudentiſſimorum, ac de re litteraria benemeritorum ex omnibus gentibus, qui, ut caligam militarem calceum eſſe dicunt, cum de Caligulæ cognomine differunt; ſic calceamenti genus eſſe docent, cùm vel leges civiles, vel ſacram Scripturam, vel hiſtoricos ſcriptores veteres interpretantur. Non eſt animus hîc recenſere omnes, ne longum faciam, ſed aliquot nobiliores. In eorum numero ſunt, Philippus Beroaldus in *Suetonij Caligula cap.* 9. Levinus Torrentius, & Marcellus Donatus in *Suetonij Auguſto cap.* 25. Juſtus Lipſius *in notis ad Cornelium Tacitum l.* 1. *Annal. cap.* 42. Pierius Valerianus *l.* 40. *Hieroglyph.* §. *manipularis.* Petrus Ciacconus *libro de Triclinio* ſub finem. Antonius Auguſtinus *libro de numiſm. dial.* 7. ubi ait inter cetera, *caligâ*

tum ſententia litterarum.

ligâ vix pedem tegi. Ioannes Antonius Valtrinus Soc. Iesu *l.* 3. *de militia Romana cap.* 13. Martinus Delrio Societatis ejusdem *parte* 1. *sacror. adagial. num.* 17. Iacobus Gretserus ejusdem Ordinis *tomo* 1. *defens. Card. Bellarm. lib.*2.*cap.*14. §. *Defenduntur actus Apostolici num.* 1. Addantur Iurisconsulti, quos in legum quarundam interpretatione referam *cap.*3.*num.*3. Adjungantur multi Theologi sacræ Scripturæ interpretes, quos producam in illustrandis duobus Scripturæ sacræ locis, *Genesis* 14. *& Actuum* 12. in quibus caligarum mentio est, ut videbitur inferius *n.* 21. *& n.* 23. *& seq.*

4. Argumentum usus Latinorum historicorum.

4. Quartum argumentum est usus historicorum Latinorum veterum, qui caligam pro calceamento, potissimùm militari, usurpaverunt. Cornelium Tacitum, ac Sex. Aurelium Victo-

ctorem, quorum verba *num.* 1. transcripsi, prætermitto; quia repetere supervacaneum est. Affero Justinum *lib.* 38. *extremo*, de Antiochi regis exercitu loquentem: *Argenti certè, aurique tantùm, ut etiam gregarij milites, caligas auro figerent, proculcarentque materiam, cujus amore populi ferro dimicant.* Quòd hîc caligæ sint pedum munimenta, colligitur tum ex verbo *proculcarent*, quod neque tibialibus, neque femoralibus aptari potest: tum ex clavis, quibus calcei militum figebantur, ut docebo *cap.* 4. *num.* 8. quos clavos, aureos ex luxu habebant Antiochi milites gregarij & infimi ordinis. Dat lucem Iustino Valerius Maximus *lib.* 9. *cap.* 1. de eodem Antiochi exercitu scribens, quem tradit habuisse, *Magna ex parte aureos clavos crepidis subjectos.* En, crepidas dixit ricorum.

Va-

Valerius, quas Iuſtinus caligas: quia crepidarum ac ſolearum in genere ſunt, ut docebitur *cap.* 2. *num.* 25. & *cap.* 4. *num.* 2. Addo Suetonium Tranquillum in Caligula *cap.* 52. ubi refert inſanam varietatem habitûs illius portenti, qua procedebat in publicum. *Modò*, inquit, *in crepidis, vel cothurnis, modò in ſpeculatoria caliga, nonnumquam ſocco muliebri.* Cùm cetera hîc enumerata ſint pedum indumenta, crepidæ, cothurni, ſocci, cogimur exiſtimare, ſub eodem genere contineri caligam ſpeculatoriam; quam, quia calceus erat, *pedibus abſolvit* Chriſtianus ille militiam repudians, apud Tertullianum, *lib. de corona militis cap.* 1. ut planius declarabitur, cùm de ſpeculatoria caliga ſermo redibit inferiùs *num.* 37. Revoca hûc Iulium Capitolinum, & Trebellium, hi-

historicos pariter, *ex argumento septimo nu 7.* ubi expendetur proverbium. *Caliga Maximini.*

5. Quintum argumentum exhibent historici Græci, qui caligam Romanorum militum, unde Cajus cognomen accepit, ὑπόδημα στρατιωτικὸν interpretati sunt. Ita vertit Dio Cassius, in cujus historia duos observavi locos. Alter est *in l. 48.* ubi narrat, *veteranos milites per seditionem Romæ Senatûs locum, & munus occupasse:* proinde à L. Antonio, & Fulvia M. Antonij uxore per jocum, & contemptum appellatos *Senatum Caligatum*, ab usu στρατιωτικῶν ὑποδημάτων, militarium calceamentorum. Alter locus est *in libro 57. supra num. 1.* notatus: ubi cognomen Caligulæ datum ab exercitu refert, *Quòd in castris enutritus militaribus ὑποδήμασι, hoc est calceamentis, pro urbanis uteretur.*

5. Argumentum ex historicorum Græcorum versione.

At ὑπόδημα, pedis calceamentum eſt, omnium Lexicorum Græcorum teſtimonio; quibus veteres Gloſſæ illæ bonæ adſtipulantur. Hinc Græci excalceatos vocant ἀνυποδήτους; quaſi dicerent, ſine hypodematibus, id eſt calceis. Confirmatur ex interprete vulgato ſacræ Scripturæ, qui tenax proprietatis verborum eſt, ac ſolidæ auctoritatis. Hic enim ſenſit ὑπόδημα eſſe propriè calceamentum; quia *capite.* 3. Exodi, & *capite* 5. Ioſue, ubi nos legimus *Solve calceamentum de pedibus tuis*, & Chaldaica interpretatio, *Detrahe calceos*; ſeptuaginta duo interpretes habent ὑπόδημα. Præterea in novo teſtamento. *Mat.* 10. *Mar.* 1. *Lucæ* 3. *idem* ὑπόδημα redditur Latinè *calceamentum.* Unde habemus ab eo hoc ὑπόδημα non exiſtimari niſi calceamentum. At planè convincit optimam

ptimam esse versionem Dionis, reddentis Græcè ὑπόδημα Latinè caligæ, translatio *Genesis cap.* 14. ubi LXX. in editione Romana Græcè habent, ἕως σφυρωτῆρος ὑποδήματος; & Chaldaica versio, *usque ad corrigiam calceamenti*, nostra editio habet, *usque ad corrigiam caligæ.* Hinc conficitur ὑπόδημα id calceamentum esse, quod à Latinis caliga nominatur, & benè versam à Dione caligam Latinam in ὑπόδημα, quia mutata vice Genesis interpres ὑποδήματι Græco reddidit caligam Latinè. Denique Josephus *l. 7. antiq. Iudaic. c.* 3. ubi narrat fortitudinem Iuliani Centurionis, clavatos calceos habentis, id est caligas, ut docebo *cap.* 4. *num.* 11. eum habere ὑποδήματα dixit.

6. Argumentum ex etymologia & auctoritate grammaticorum.

6. Sextum argumentum petitur ex antiquorum grammaticorum etymologia, & auctorita-

 te.

te. S.Isidorus Hispalensis *lib.* 19. *Originum* inscripsit caput 34. *De Calceamentis*: atque in eo enumerans omnia genera calceorum, hæc habet: *Caligulæ, caligæ, vel à callo pedum dictæ, vel quia ligantur: nam socci non ligantur; sed tantum intromittuntur.* Si sic denominantur *à callo pedum*, quis non intelligit calceos esse? præsertim cùm id scribatur in capite illo, in quo sola & omnia calceamenta recensentur. Confirmatur ex eo, quòd opifex calceorum, qui Plinio, & Agellio *Sutor est*, & Plauto *Calceolarius*, ut tradit Horatius Tursellinus Soc. Jesu *in Nomenclatore Italico Latino*, verbo *Calzolaio*, dictus est à Sosipatro Charisio vetere scriptore in grammaticis institutionibus, *Caligarius artifex*. Quæ vox haud dubiè deducitur *à Caliga*; & eadem significatione retinetur

in

in aliquot Italiæ provincijs, à Latino sermone, ut par est credere, relictâ, diciturque *il Calegaro*. Quinetiam in vetusto lapide, apud collectorem Romanarum inscriptionum *pag.* 649. *num.* 1. legitur Sutori caligarius adjunctus hoc modo:

C. ATILIVS. C. F.
IVSTVS
SVTOR CALIGARIVS
SIBI ET
CORNELIÆ EXORAT
VXORI PI

Placuit eadem etymologia Smaragdo Abbati, S. Benedicti regulæ explicatori perantiquo, in explanatione *Capitis* 55. ut fusiùs postea docebo *num.* 40. qui Smaragdus caligam esse calceamentum agnovit. Alfonsus Salmeron noster *tomo.* 12.

tract. 35. in actus Apoſt. *Caliga*, inquit, *à ligando calce, id eſt imo pede dicitur, quaſi calciliga. Et cum calx à calcando dicatur, & calceus à calce, liquet propriè caligas non eſſe tibialia, ſed ſoleas, aut genus calceorum, quod plantas, aut calces muniret.* Retuli Alfonſi verba, non tam ut ejus etymon probarem, quàm ut intelligeret lector ex ejus etymologia, virum doctiſſimum ſenſiſſe caligas eſſe calceamenta.

7. Argumentum ex adagio *caliga Maximini.*

7. Septimum argumentum exprimitur ex parœmia quadam, à Iulio Capitolino relata, in Maximini vita, per hæc verba: *Caliga Maximini*; hoc eſt *Calceus Maximini.* Martinus Delrio noſter *parte* 1. *ſacr. adag. n.* 17. videtur interpretari proverbium hoc ſenſu, ut ſignificetur Maximinus elatus ad ſummum imperij honorem, ex infimo gradu militiæ, qui erat *caliga*, ut

capite 3. dicetur. Verùm, ut eſt apud Paulum Manutium in Adagijs *pag.* 50. vulgò dici placet, & meritò, de hominibus, enormis, & ineptæ magnitudinis. Nam ex eodem Capitolino, Maximinus erat; *Pedum octo & propè ſemis; calceamentum ejus, id eſt, campagum regium conſtat pede majus fuiſſe hominis veſtigio atque menſura.* Quem igitur calceum, vulgus Latino verbo *Caligam* dixit, proverbium formans, eum Capitolinus prius calceamentum nuncupat, & poſtea campagum. Quod calcei genus pariter eſt, principum proprium: de quo Petrus Pithœus *l.* 1. *adverſ. Subceſ. c.* 16. Petrus Faber *lib.* 2. *Agoniſtic. c.* 34. & Ioſephus Stephanus Epiſcopus Veſtanus *l. de oſculatione pedum Papæ cap.* 18. Idemque Clericis interdictum, ut illis minimè conveniens, ob- Quid ſit Campagus.

ſervat Iacobus Cujacius, *tomo 4. Operum. lib. 21. obſervat. c. 28.* ex jure canonico: *c. Pervenit ad nos. diſt.* 93. ubi reprehenduntur diaconi *Calceati campagis* Epiſcoporum proprijs, ut ex ordine Romano probabitur. *num.*43. Hæc omnia clariora fiunt ex Trebellio *in Gallienis*, qui luxuriem Senioris deſcribens, *Caligas*, inquit, *gemmatas annexuit*, *quum campagos reticulos appellaret*, ſenſus eſt, campagos, imperatorios calceos à Gallieno ſpretos, atque in caligas, calceos militares commutatos: quibus, quia calcei militum infimi ordinis erant, ut docebo *cap. 3. num.* 4. gemmas ad pretium atque ornamentum addidit. Vides Lector duos alios hiſtoricos, antiquos Capitolinum, & Trebellium, caligam pro calceo uſurpaſſe; ac præterea communem fuiſſe tunc vulgo uſum

ejus

ejus notionis in adagio fingendo.

8. Octavum argumentum est usus M. Tullij Ciceronis, qui caligam pro calceo, & scripsit; & dixit. Scripsit inquam *l.* 2. *ad Atticum epist.* 3. de Pompeio loquens sub nomine Epicratis, his verbis: *Epicratem suspicor, ut scribis, lascivum fuisse. Etenim mihi caligæ ejus, ut fasciæ Cretatæ non placebant.* Ad locum hunc intelligendum mihi lux affulsit à Paulo Manutio, in epistolæ hujus explanatione. Lascivus, seu delicatus visus est Attico & Ciceroni Pompejus, quia præter morem gestabat in Urbe duas res insolitas, & maximè inusitatas, calceos militares, & fascias crurales. Illi caligarum nomine, fasciarum hæc cretatarum vocabulis significabantur. Quid sint fasciæ cretatæ intelligetur ex hac digressione valdè necessaria nostræ disputationi. 8. Argumentum usus Ciceronis.

Romani sine tibialibus incedebant.

9. Romani, stante florenteque Republica nudis cruribus incedebant, quæ non nisi togâ demissâ tegebantur. Primum id apparet manifestò in statuis, erutis è Romanæ urbis ruderibus ac ruinis: nec non è columna Trajano erecta, in qua non modò gregarij milites, sed etiam ipse imperator, ac principes viri sine cruralibus visuntur. Deinde perspicuum fit ex eo, quod Plinius tradit Quinctiliano teste *l.* 11. *institut. orator. cap.* 3. M. Tullium solitum ad calceos usque demittere togam, velandarum varicum gratia. Quid opus toga demissa, si tibialia gestasset? Hæc obvelassent varices, quæ in suris turgent, etiam toga sublata. Verùm quia nudis cruribus incedebat, varices apparebant, quas ob deformitatem tegere cupiebat, atque id toga demissa obtinebat.

Tertiò

Tertiò Cæſar Auguſtus, quamquam Reipublicæ princeps, & mutatis jam in delicias moribus ſeverioribus, non niſi hieme *feminalibus & tibialibus muniebatur*, ut refert Suetonius *in Auguſto cap.* 82. Unde colligas, æſtate atque alijs mitioribus anni tempeſtatibus, nullis tibiarum & crurum integumentis uſum: & præterea inferas cum Levino Torrentio in eum Suetonij locum, (quem alij ſecuti ſunt) hanc concluſionem generalem: *Nudis ergo cruribus feminibusque incedebant Romani.* Quartò ac poſtremò ſcribit Quinctilianus *lib.* 11. *c.* 3. commemorato, hæc verba *Palliolum, ſicut faſcias, quibus crura veſtiuntur, & focalia, & aurium ligamenta, ſola excuſare poteſt valetudo.* Quibus verbis docet, ætate ſua, faſcias crurales non conſueviſſe deferri, niſi propter

morbi necessitatem, qua cogente crura fasciis obvolvebantur, qua remota, nudabantur. Ex hoc loco Quinctiliani Olivarius Aizignanensis explanator Valerij Maximi ante 130. annos intulit: *Quia non utebantur caligis*, (id est, tibialibus) *fascia crus alligabant.* Alias conjecturas habet Gaspar Sanctius in *cap. 5. cant. num.* 102.

Non obstat frigus Romanum.

10. Nec frigoris incommodum objicias; nam Romæ temperatum est cælum: quadraginta duobus gradibus tantum elevatum polum arcticum habet, ex Christophoro Clavio *in capite 2. Sphæra:* rarò nivem cadentem, lapsam illico evanescere videt. Præterea ubi assueveris, frigus ferent crura, quemadmodum manus, & facies, quæ hieme non teguntur; & crura multorum rusticorum, qui paupertatis causa, compluriumque

Re-

ligiosorum, qui virtutis gratia nudis cruribus vivunt.

11. Et quid mirum incedere Romanos nudatis cruribus; quando multi Romanorum, & Græcorum excalceati gradiebantur? Nero Imperator, ut Suetonius *cap.* 51. *ejus vitæ* tradit, sæpè discalceatus procedebat in publicum. Insanus erat, inquies: at sanus Cato senior, cujus ἀνυποδησία, id est, pedum nuditas; nota est ex Plutarcho *in ejus vita.* Philosophus insignis Plato, teste S. Hieronymo Matth. 10. *Præcepit duas corporis summitates non esse velandas: nec assuefieri debere molliciei capitis & pedum.* Lycurgus idem lege Spartanis indixit, ex Xenophonte, & eos paruisse legi arbitror. Simile quid de Athenienſibus prodit Plutarchus *in Phocione*, ac de Lycurgo Oratore *in ejus vita.* Achillem, Romani & Græci excalceati.

Aja-

Ajacem, Cratetem, & alios Philosophos antiquiores nudis pedibus ingredi consuevisse prodidit Philostratus in epistola quadam. Oppianus venatoribus præscribit, ut ita dicam, nudipedium in venando: & quod est notabilius, *Pædagogus* Clementis Alexandrini *lib.* 2. *cap.* 11. Christianis idem suadet.

12. Neque verò nuditas crurum indecora erat, ubi erat in usu, quia mos erat, non vitium, quòd nulla lege vetaretur. Aliæ nationes sine tibialibus. Non Romani soli, aut Græci hanc crurum nuditatem tenuerunt. Hebræi præiverunt, ut dicam *num.* 28. Sigismeris regij juvenis, & sociorum habitum describens Sidonius Appollinaris *l.* 4. *epist.* 20. sic ait: *Quorum pedes primi perone setoso, talos ad usque vinciebantur: genua, crura, suraque sine tegmine.* Verùm obtinuit usus paulatim, ut

A om-

omnes fasciis crura tegerent. Hinc legis apud Ulpianum *l.* 44. ad Sabinum, & refertur L. *argumento ff. de auro, & argento legato*, fascias crurales inter necessaria indumenta collocari. Quid, quod ne femoralibus quidem iidem Romani utebantur in urbe. De hac femorum nuditate dicetur *num.* 30. 31. nunc ad institutam disputationem redeamus de Pompeio.

13. Quoniam ex Quinctiliano fascias crurales sola valetudo excusabat; nec ulceris excusatio, quam prætendebat Pompejus, admittebatur à viris prudentibus, incurrit reprehensionem, ferens tibiales fascias (quas ex panno fuisse indicat Valerius Max. *l.* 6. *cap.* 2.) præter morem aliorum civium, quemadmodum reprehensus est etiam Clodius, ut dicam *numero* 14. ob purpureas fasciolas. Quid peccaret Pompejus.

At

At in Pompejo inſolentia rei augebatur colore; quia faſcias cretatas gerebat, ut Cicero loquitur, hoc eſt candida creta dealbatas, de qua Plinius *lib.* 35. *cap.* 17. Hic color, regius erat in faſciis, quòd regium diadema, non niſi candida faſcia eſſet, ut multis probat Alexander ab Alexandro *lib.* 1. *genial. dier.* *c.* 28. Proinde, ut Valerius tradit eodem loco, Pompejo *Candida facia crus alligatum habenti, Favonius inquit, Non refert qua parte corporis ſit diadema: Exigui panni cavillatione regias ejus vires exprobrans*, vocanſque eum in ſuſpicionem affectati regni, quod Cicero quoque hoc loco notaſſe videtur. Quamquam Ammianus Marcellinus *lib.* 17. conqueritur injuriâ notatum.

14. Sed quò ſpectat hæc longior de cruralibus faſcijs diſpu-

tatio? Nimirum, ut intelligant adolescentes, per has fascias in Pompejo significari aliqua crurum integumenta: proinde non posse hanc notionem tribui caligis à M. Tullio nominatis; à quibus, ut res diversæ, fasciæ Ciceroni displicebant: sed remanere caligis suam genuinam significationem, quam adstruere conor in hac dissertatione. Duo namque damnabantur in Pompejo: primùm fasciæ candidæ, ut inusitata, & dominatûs affectati argumenta: deinde caligæ, quæ pariter inusitatæ erant in urbe, cùm essent castrensia calceamenta, bellumque portenderent. Notabantur autem cives, qui præter morem calceos in urbe mutarent, ut patet in oratione *de harušpicum responsis*, ubi Cicero idem reprehendit lasciviam, & decori neglectum Clodij, qui muliebres so-

Cur disputatum sit de fascijs cruralibus.

Insoliti calcei violabant

decorum. soleas, & fasciolas purpureas gestasset. Quo fit, ut non sit mirum in Pompejo displicuisse utrumque, & calceorum mutationem, & fasciarum candidarum gestationem; hoc tamen discrimine, quòd in Clodio luxuries, & lascivia sese efferebat; in hoc dominandi cupiditas apparebat. Calceorum item urbanorum contra decorum, in castrenses mutationem, exprobravit idem orator aliquot post annos, M. Antonio *in secunda Philippica*, cùm ait: *Cum caligis & lacerna cucurristi*: quæ verba mox expendam.

Alter locus Ciceronis expenditur. 15. Locus alter Ciceronis, caligas pro calceis usurpantis, est *in secunda oratione in Antonium*: ubi se cum eo componens sic loquitur: *Nam quod quærebas, quomodo redissem: primum luce, non tenebris: deinde cum calceis, & toga; nullis nec ca-*

caligis, nec lacerna. Opponit urbanæ togæ, lacernam], seu militum seu viatorum, quæ erat penula pluviæ propulsandæ comparata, ex Lazaro Bayfio *lib. de re vestiaria, cap.* 16. Calceis item urbanis; hoc est, ut Pauli Manutij verbis utar, *forensibus pedum indumentis* (nam solearum domi erat usus; non in foro) opponit caligas, quæ calcei sunt castrenses, atque ex eo, ut opinor, pariter viatorum. Quasi dicat: Ego servavi decorum in reditu; quia calceos & togam gestavi, ut mos est urbanorum: non caligas & lacernam, habitum militum ac viatorum. At tu violasti decorum, qui in urbe, *cum caligis & lacerna cucurristi*, vice calceorum urbanorum, seu forensium, & togæ.

16. Verùm hic aliquis objiciens mihi veram lectionem loci hujus esse *Gallicis*, pro *caligis*,

Objectio de Gallica solvitur. *gis*, existimabit meam evanescere conjecturam. Etenim Agellius *lib.* 13. *noct. Atticarum cap.* 20. *al.* 21. asserit à M. Tullio scriptum in hac oratione, *cum Gallicis*, &c. Respondeo primum, nonnihil alienum à ratione videri mihi, solius Agellij auctoritate codices omnes M. Tullij *caligis* habentes emendari. Quidni corruptos codices legere potuit Agellius? Vixit sub Hadriano, qui anno, minimum, post Ciceronis mortem, centesimo & sexagesimo renuntiatus est Imperator. Temporis longinquitas ex facili codices manuscriptos vitiat; præsertim si vocabula vulgo mutatione aliqua corrumpantur, quod in hoc accidisse, verisimile est. Mirum præterea, codices omnes calamo exaratos ad nos cum *caligis* pervenisse, ut Calepinus qui apud me est, testa-

ſtatur ; & Marcellus Donatus cum aliis doctis viris retinuerunt : unum Agellium codices incorruptos habuiſſe. Quaſi verò non ſit pariter indecorum, caligas caſtrenſes in urbe geſtare, quod improbat in Pompejo M. Tullius *in epiſtola ad Atticum* commemorata. *num* 8. & ſequentibus expenſa, quam nemo mendoſam auſus eſt aſſerere.

17. At veram demus ejus orationis lectionem eſſe, quam Agellius adſtruit, atque inquiramus, utrum Caliga differat à Gallica. Pono tamquam certum, quod neque Agellius, neque quiſquam alius diffitetur, Gallicam eſſe genus quoddam calceamenti, pedibus muniendis inſtitutum, viatorium potiùs, quàm urbanum : quando intra urbem in Antonio damnatum eſt à Cicerone ; & à Caſtritio

Utrum Caliga differat à Gallica.

tio

tio Rhetore apud Agellium *libro* 13. *cap.* 21. in discipulis; quos Gallicis calceatos per urbis vias incedere nequaquam decorum esse dicebat. Approbo deinde cum eodem Agellio, Gallicam *Verbum esse novum, non diu ante ætatem M. Ciceronis usurpari cœptum.* Addo, Gallicam ab eodem Agellio, ex magistri ipsius Castritii sententia in soleis numerari; caligam verò sub solearum genere contineri docebitur postea *num.* 25. Præterea vocem *Gallica* consideranti attentè, mihi suspicio venit, è Gallia in Latium, atque in Italiam id solearum genus irrepsisse; nomenque ex gente, unde venerat, ei datum à Romanis, Gallicamque dictam: tum paulatim lasciviâ populi,

Quem penes arbitrium est, & jus
& norma loquendi,

ut

ut *in arte poëtica* censuit Horatius, nonnihil variato vocabulo, caligam nominatam: vel certè Gallica pariter, & caliga nuncupabatur.

18. His positis, probabilissimum mihi videri pronuntio, calceum eundem sub gallicæ, & caligæ nomine usitatum. Prima ratio: quòd utraque solea militaris, seu castrensis haberetur. De caliga, tum ex dictis *num.* 1. & sequentibus satis perspicuum est, tum copiosiùs probabitur *cap.* 3. dissertationis. De Gallica Glossarium habeo, quòd Isidoro tribuitur in litera C. *Calces*, inquit, *Gallici militum.* Accedit Paulus Manutius, vir acri judicio præditus, qui, retenta in *secunda Philippica* emendatione, seu lectione Agellij, *Gallica*, inquit, *castrense pedum calceamentum.* Deinde meam positionem adstruere videtur Petrus

trus Faber *in Agonisticis. libro. 2. capite* 34. qui ait Sandalia esse, *Caligulas, sive gallicula, ut habet glossarium Graecolatinum, unde nostrum* Galoches *deductum*, & Iacobus Pamelius trahit in hanc sententiam Tertullianum *in carmine ad Senatorem cap.* 2. ubi ait ille.

—— Caligaque remota
Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.

Iungit enim Pamelius caligae Gallicam in sexto casu, tamquam adjectivum substantivo, ac licentiam poëticam in extrema syllaba producta in verbo *Gallicâ* putat inesse. Tertio validius fulcio conjecturam meam ex vi vocis σανδάλιον. Vetus glossarium, quod ego legi, quodque retulit Petrus Faber, sic habet: σανδάλιον, *Gallicula.* Sed idem vocabulum, σανδάλιον ut dicetur

nu-

num. 23. vulgatus interpres, & S. Hieronymus vertunt *caligam*, & S. Gaudentius *caligulam*. Itaque idem calceamentum erit *Caliga*, & *Gallica*, cui Græcè σανδάλιον respondet, per regulam Logicorum ex Euclide *libro primo* formatam; *Quæ sunt eadem inter se, &c.* Itidem binomen erit, dictum prius *Gallica*, posterius *caliga* vocitatum; & utrumque passim, vel ab ipso Cicerone usitatum; qui *caligam* nominavit scribens *ad Atticum*, & *Gallicam* in Antonium excandescens, si vera est lectio Castritij.

19. Duo possunt objici conjecturæ meæ. Primum est glossarium manuscriptum Camberonense, visum & lectum ab Heriberto Rosweydo, eruditissimo sodali meo, mihique amicissimo, in Onomastico ad vitas patrum, verbo *Gallica*: in quo glossario habetur, *Galligula* Prima objectio solvitur.

calceamentum Pastorum. Non ergo erat calceus militaris, seu caligula. Respondeo calceamentum idem militum ac pastorum esse potuisse. Vilis erat caliga, ut demonstrabitur *cap.* 3. infimi ordinis militaris, & idonea ferendis asperarum viarum injurijs: propterea pastoribus etiam, qui extra urbes vivunt, in usu: quemadmodum pauperibus monachis, ut exemplo S. Equitij non multò post docebo *num.* 45. Quinetiam Theophrastus *in characteribus morum cap.* 5. locat inter notas rusticitatis, *clavis calceos suffigere*, quod est proprium caligarum, ut *capite* 4. confirmabitur.

20. Altera objectio est auctoritas Tertulliani, qui loco relato *numero* 18. distinguere videtur à Gallica caligam. Rectè monet Heribertus noster in eodem Onomastico, non esse admit-

Solvitur altera objectio.

mittendam tantam in illo carmine licentiam, quantam censet Pamelius: arbitraturque, verbum *Gallica* rectum esse casum, jungendum cum sequentibus verbis, sine interpunctione, hoc modo,

Gallica sit pedibus molli redimita papyro.

Ut sit sensus, Senatorem illum cum religione mutasse calceos; & caligâ spretâ, quâ utebatur, induisse Gallicam. Itaque Gallica molli papyro redimita pedibus ab eo est assumpta, quæ differebat à caliga. Respondeo primùm, non tantæ apud me Tertullianum esse auctoritatis in hac re, ut eum alijs scriptoribus commemoratis anteferam. Deinde potuit ejus ætate ratio calceorum adeò mutata esse, ut inter Caligam & Gallicam ortum esset discrimen,

Nos autem de illis ſeculis loquimur, quæ Latinæ linguæ incorruptam integritatem retinebant. Poſtremò dicere auſim, Reipublicæ primorumque imperatorum ævo, ſi caliga & Gallica quidquam differebant inter ſe, tam exiguum fuiſſe diſcrimen, quàm inter voces ipſas cernitur, quod eſt ferè nullum: proinde alteram pro altera uſurpari. Nec diſſentit Heribertus cùm ait: *Neſcio an promiſcuè Gallica pro caliga accipiendum.*

9. Argum. ex ſcriptura Sacra. Primus locus veteris teſtamenti.

21. Nonum argumentum eſt ab uſu Scripturæ ſacræ, quæ in utroque teſtamento caligam uſurpavit pro calceamento. Primus locus jam *num.* 5. indicatus eſt *in fine capitis* 14. *Geneſis*, ubi Abram dicit regi Sodomorum: *A filo ſubtegminis, uſque ad corrigiam caligæ, non accipiam ex omnibus, quæ tua ſunt.* Obſervat Martinus Delrio, tum

in hujus loci explanatione, tum in priore parte *ſacrorum adagiorum*, *num.* 17. ex S. Chryſoſtomo *homilia* 35. *in Geneſim*, eſſe formulam adagialem, qua negat Abram, ne viliſſimum quid, ac tenuiſſimum ſe accepturum in præmium pugnæ; quod ſignificat, nihil omnino. Laudat inſuper Martinus prudentiam interpretis vulgati, qui Græcum ὑπόδημα tranſtulit in caligam, ſciens caligam eſſe calceum viliorum militum, ut demonſtrabitur *capite*. 3. ac nihil vilius tenuiusque dici poſſe caligæ ligulâ. Porro caligæ nomine hîc, non tibialia, non femoralia intelligi, ſed calceamentum aliquod corrigiam habens probatur evidenter. Primùm ex verbo Hebraico *Naal* caligæ reſpondente, quod Gaſpar Sanctius noſter in *Cant* 5. *num.* 100. ait omnium conceſſu

calceamentum verti: quod ante ipsum notarat Aloysius Lippomanus, *in catena in Genesin c.* 14. confirmatur ex doctrina Benedicti Fernandij pariter nostri ordinis, qui explanans *c.* 14. *Genesis sect.* 10. *nu.* 8. scribit ab Hebræis explicari, *A filo sartoris, usque ad corrigiam calceamenti*; ut sensus sit, *à capite usque ad pedes, à maximo usque ad minimum.* Accedit Chaldaica versio à Lippomano producta, & à me *num.* 5. descripta, *usque ad corrigiam calceamenti.*

Alia probatio ex editione lxx & recentiorum interpretum.

22. Secunda probatio ex editione LXXII. interpretum, qui verbum Hebraicum reddiderunt ὑπόδημα quod *num.* 5. probavi multis calceamentum esse, & nostrum vulgatum interpretem cum Dione Cassio consentire, qui caligæ Latinæ reddidit ὑπόδημα Græcum. Hinc in

in Latina versione septuaginta Romæ cusa, legis congruenter editioni Græcæ, & paraphrasi Chaldaicæ, *usque ad corrigiam calceamenti*; quam versionem secutus est S. Ambrosius *lib.* 1. *de Abraham c.* 14. Tertiò roboratur germanus caligæ sensus, ex communi doctorum virorum ævi nostri sententia, qui caligam in hoc loco, vel calceum, vel calceamentum interpretantur in explanatione *cap.* 14. *Genesis.* Ac præter jam productos, Aloysium Lippomanum, Martinum Delrio, Benedictum Fernandium, & Gasparem Sanctium, veniunt in hunc numerum Vatablus, Hieronymus Oleaster, Emmanuel Sà, & Cornelius à Lapide.

23. Locus alter Scripturæ legitur in novo testamento, *actuum Apostolicorum cap.* 12. ubi Petro in carcere dicit Angelus: *Cal-*

Alter locus in testamento novo.

Actuum Apost. c. 12. *Calceate caligas tuas.* Græcè est ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Nemo dubitare potest, quin benè vulgatus interpres verterit sandalia in caligas, quia nobis hæc translatio proponitur ab Ecclesia retinenda. Sed ad abundantiorem doctrinam probo versionem esse optimam. Primùm, quia recipiunt eam veteres patres scientissimi Latinæ Græcæque linguæ. S. Hieronymus *l.* 2. *adversus Pelagianos cap.* 5. agnoscit hanc versionem, ubi Petrus caligas habuisse narratur; cui tamen præceptum est, *Matthæi cap.* 10. de non habendis calceamentis. Cassianus 1. *instit. cap.* 2. producit hunc locum, uti nos habemus, in editione vulgata. Et *cap.* 10. eundem locum spectans, (quod Petrus Faber observavit) differens de calceamentis monachorum, docet eos licitè caligis uti Domini man-

mandato permiſſis (intellige *Marci c.6.* & in Petro) qui calceamenta interdixit apud *Matthæum cap.* 10. Deinde probatur rectè ſandalijs caligas reddi, quia in alijs Scripturæ locis vox eadem redditur eodem modo. Teſtis idem S. Hieronymus, qui *cap.* 20. *Iſaïæ* ubi Græcè σανδάλια ſunt, & nos legimus *calceamenta*, ſic locum illuſtrat: *calceamenta*, inquit, LXX. σανδάλια *id eſt, caligas vocant*: quaſi dicat, ſandalia ſunt illa calceamenta, quæ Latinis caligæ nominantur. S. Marcus *cap.* 6. habet quoque ζανδάλια ubi nos, *calceatos ſandalijs*: at S. Gaudentius Brixianus Epiſc. *ſerm.* 5. *de Exodo* vertit *calceatos caligulis.*

24. Stabilita vulgata verſione, definio nunc per caligas, aliquod pedum indumentum, non tibiarum, aut femorum ſignificari, ſeu calceamenti genus Probat eſſe hoc loco calceamentum.

ad pedes ſolummodo ſpectans. Primùm ex eo, quòd *Geneſis* 14. ut probatum eſt *num.* 21. 22. eadem vox *Caliga*, nonniſi calceamentum dicit; ac veriſimile eſt interpretem accuratiſſimum, cujuſmodi eſt vulgatus, in eadem notione vocem eandem in teſtamento novo uſurpaſſe. Deinde probatur ex vi verbi *calceare*, quod à calce pedis extrema parte deductum, ad calceos refertur, & calceos induere ſonat: indeque derivata ſunt illa verbalia, *calceamentum*, & *calceolarius*: quæ nota ſunt pueris. Tertiò firmatur ex vi Græcæ vocis σανδάλιον, quod alibi vertitur calceamentum, ut *numero* 23 demonſtravi ex S. Hieronymo, *Iſaïæ cap.* 20. cui addo S. Gaudentium, qui ſermone memorato loquens de S. Petro ſandalia ſumere juſſo, *Calceavit*, inquit, *ſe in carcere calcea-*

men-

mentis suis. Quartò, demonstratum est supra *num.* 5. multis ὑπόδημα reddi solere calceamentum, & nunc ostendi σανδάλιον quoque calceamentum verti: ergo res eadem erunt sandalium & hypodema, quod probabile putant viri scientissimi Græcæ linguæ, Ioannes Maldonatus *Matthæi* 10. *num.* 10. & Nicolaus Serarius *q.* 2. *in c.* 20. *Iudith.* Quamobrem sandalium erit indumentum pedis, ut hypodema.

25. Quinta probatio, posito iterum axiomate producto *num.* 18. *Quæ sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se*: In actibus Apostolorum idem est sandalium & caliga, ut probatum est *numero* 23. in *cap.* 14. *Genesis* idem est hypodema & caliga, ut ostendi *num.* 21. Ergo res eadem erit hypodema, & sandalium; atque ut illud pedum est indumen- Aliæ probationes ejusdem conclus.

 tum,

tum, ita & ſandalium. Sextò in calceis Pontificum novi teſtamenti, retinetur à Latina Eccleſia nomen ſandaliorum: quod eſt argumentum calceamenta eſſe. Legantur de ſandaliis pontificijs. Beatus Alcuinus Libro *de divinis officiis capite* 38. Stephanus Eduenſis Epiſcopus *L. de ſacramentis altaris cap.* 11. Petrus Faber *lib.* 2. *Agoniſticon. cap.* 34. Jo. Stephanus Durantus *lib.* 2. *de ritibus* Eccleſiæ *Cathol. cap.* 9. §. 21. Joſephus Stephanus Epiſcopus Veſtanus *Libro de oſculat. pedum Papæ cap.* 18. alios referens ſcriptores. Septimò probatur ex eo, quòd ſandalia ſæpè vertuntur ſoleæ, & in genere ſolearum continentur, quæ ſine controverſia pedum munimenta ſunt. Gloſſarium vetus Latinogræcum: *Solea*, σανδάλια *Marci* 6. ubi nos legimus, *ſed calceatos ſan-*

sandalijs, Beda *soleas* reddit; & ante ipsum S. Augustinus *lib.2. de consensu Evangelistarum cap.30.* B. Alcuinus: *sandalia dicuntur soleæ.* Octavò confirmatur, sandalium esse pedis indumentum, atque illud, quod sive caliga, sive Gallica nuncupatur, ex forma, quæ non modo similis, sed eadem est. S. Augustinus loco citato de sandalijs Marci 6. *ut pes neque tectus sit, neque nudus ad terram.* B. Alcuinus, ubi statuisset sandalia, quæ ipse *sandalias* vocat, esse soleas, subdit: *est autem genus calceamenti, quo induuntur ministri Ecclesiæ, subterius quidem solea muniens pedes à terra, superius verò nihil operimenti habens, patet: quo jussi sunt Apostoli à Domino indui.* Soleas autem sic describit Agellius loco jam relato, cujus verba erunt huic disputationi magno usui:

usui: *Omnia fermè id genus, quibus plantarum calces tantùm infimæ teguntur cetera propè nuda, & teretibus habenis vincta sunt, soleas dixerunt, nonnunquam voce Græca crepidulas.* Verùm Gallicæ ab eodem Agellio in soleis recensentur, & caligis eadem forma datur ab interpretibus, ut dicam cursim §. *sequenti*, & copiosiùs *cap.* 4. ubi exhibetur caliga ipsa ex columna Trajana.

Consentiunt recentiores interpretes.

26. Iam verò demonstranda est positio, auctoritate interpretum recentiorum, qui disertis verbis docent, hoc loco caligas esse aliquod genus calceamentorum. Glossa interlinearis, quam secutus est Hugo Cardinalis: *Genus calceamenti non habens corium desuper.* Assentitur Benedictus Iustin. *tract. de apost. disp.* 1. *cap.* 4. *num.* 19. Alfonsus Salmeron, & Emmanuel Sa, *Soleas similes ijs, quibus*

bus utuntur Fratres Minores. Idem aliquibus placuisse tradit Dionysius Cartusianus, qui *calceamenta* vertit. Petrus Ciacconus in libro *de Triclinio, & in scholijs ad Cassianum*, verbo *caliga:* & Heribertus Rosweydus *libro 1. de vitis patrum in notis ad vitam S. Macarij Romani num. 22.* calceos esse asserunt has caligas Petri. Ante hos omnes Beda in *caput 12. actuum* ait juberi Petrum resumere insignia verbi prædicandi, quæ sunt cingulum & calcei, juxta illa, *sint lumbi vestri præcincti, & calceati pedes in præparationem Evangelij pacis.* Ioannes Lorinus noster in locupletissimo commentario *in actus Apostol. cap. 12. vers. 8.* quem post has meas observationes mihi videre contigit, probat hanc nostram conclusionem adeò luculenter ac solidè, ut merito Jacobus

cobus Gretſerus idem nobiſcum ſentiens loco relato *num.* 1. ſectarios vim vocis hujus ignorantes ad eum, tanquam ad magiſtrum releget. Denique Gaſpar Sanctius, qui poſt Lorinum ſcripſit, in *caput* 12. *actuum Apoſt. num.* 34. *& in Cant.* 5. *numero* 100. aſſerit omnium penè interpretum conſenſu caligas in hoc loco, non tibiarum, ſed pedum ornamenta, & tegumenta eſſe. Calceos Apoſtolicos vocat vulgus Italorum ſandalia, ſeu ſoleas Capucinorum, ſine obſtragulis, quales interpretes dicunt fuiſſe caligas Petri: & pictas videmus in pedibus Apoſtolorum.

27. Verùm objiciat aliquis, verbum Græcum ὑπόδησαι verti quoque poſſe, ac benè, *ſubliga:* proinde intelligi, vel de tibialibus, quæ ſub genu ſubligantur faſciolis, quas Itali nuncupant *ligamina:* vel de femorali-

Objicitur vis verbi Græci, & ſolvitur.

libus, quæ tum thoraci ligulis connectuntur, tum renibus cingulo ipsis inserto adstringuntur. Respondeo, nobis esse standum editioni vulgatæ, ab Ecclesia probatæ, quæ legit *calcea*, non *subliga*. Deinde admissa illa interpretatione, dico calceis, qui corrigias habeant, cujusmodi sunt sandalia & caligæ, optimè convenire: quia dum calceantur, subligantur. Iudæi calceos cum corrigijs ferebant, ut patet ex ijs locis, ubi corrigia calceamentorum commemoratur. *Genesis* 14. *Mathæi* 10. *Lucæ* 3. *Joannis* 1. & nominatim *cap.* 14. *Genesis* caliga, de qua est controversia, corrigiam habere dicitur; atque ab Isidoro discimus caligas, seu caligulas solere ligari. Quin etiam caligæ militum in columna Trajani loris quibusdam vinciuntur, & soleas, ac Gallicas scripsit

Agel-

Agellius *teretibus habenis* vinciri, ut dictum est *numero* 25.

Caligæ Petri non sunt cruralia.

28. Ex dictis sequitur non posse intelligi cruralia in caligis hoc loco, potissimùm, quia Iudæi non ea gestabant ævo illo, ut observat Salmeron, quem refert & probat Sanctius *cant.* 5. *num.* 100. Prima probatio ex vetustissimis picturis, quæ traditæ nobis per manus ab Apostolicis temporibus, Salvatorem & Apostolos exhibent cruribus nudis. Deinde quia ne Sacerdotes quidem in ministerio altaris tibialibus utebantur, ut observat & disertè docet Cornelius à Lapide noster *in cap.* 28. Exodi, *num.* 42. Et certè mirum est, adeò accuratè in Scriptura præscriptum à Deo numerum materiamque indumentorum Sacerdotalium, & nullam cruralium fieri mentionem. Immo neque ab ijs scriptoribus, qui

qui de his veſtimentis copioſè ſcripſerunt : Philone *libro 3. de vita Moſis*, Joſepho *libro 3. antiquit. Judaicarum cap.* 3. Origene *homilia 6. in Leviticum* S. Hieronymo *epiſtola* 128. *ad Fabiolam.* S. Iſidoro *lib.* 19. *Originum cap.* 21. Beda. *lib.* 3. *de tabernaculo cap.* 3. *& ſeq.* B. Alcuino *lib. de divinis officiis. cap.* 37. ex recentioribus Franciſco Ribera noſtro *lib.* 3. *de templo, capite* 5. *& ſeq.* Itaque Gaſpar Sanctius ut dixi *num.*26. jure intulit, caligas hîc non eſſe tibiarum tegumentum. Poſtremò, non eſt mirandum, tibialium uſum à Judæis abfuiſſe, cùm non fuerit apud Romanos cultiſſimam gentem, ut multis probavi in hunc finem ſuperius *numero* 9. *& ſequentibus*, ubi quoque docui nationes alias nudis cruribus ac tibijs ingredi conſueviſſe.

29. Mul-

Non sunt femoralia quæ non ferebant Judæi.

29. Multò minus de femoralibus intelligi queunt hoc loco Petri caligæ, quia non erat usus eorum in electo populo, nisi in Sacerdotibus tempore ministerij. Casparis Sanctij conclusio est *in cap. 5. Cant. num.* 101. 102. Qui validissimis conjecturis id probat. Prima conjectura est ex *Genesis cap.* 9. ubi Noë suam turpitudinem minimè filijs dormiens revelasset, si femoralibus fuisset indutus. Hanc consecutionem ex aliorum sententia facit quoque Benedictus Fernandus noster in *commentario Genesis cap. 9. sect. 7. num.* 1. Secunda conjectura est ex illo casu, qui narratur *capite* 25. Deuteronomij; propter quem jubet Deus uxori manum abscindi. Non hîc refertur honestatis gratiâ, & quòd non sit necessarium. Tertia ex *capite* 6. & *capite* 16. *Levitici*, nec non

ca-

capite 28 *Exodi*, ubi Sacerdos ſacrificaturus jubetur induere femoralia, ne per gradus adſcendens ad altare, reveletur ipſius turpitudo, ut traditur *Exodi* 20. & accidit aruſpici Tuſco, ut dicam §. *ſequenti* & notat S. Hieronymus in *cap.*44. *Ezechielis*, & *epiſtola* 128. *ad Fabiolam.* Ex quo intelligitur, non alio tempore fuiſſe ſolita geſtari. Quarta ex *capite* 44. *Ezechielis* ubi Sacerdotes induti feminalibus, ea poſt miniſterium deponere jubentur, & in gazophylacio reponere, quo loco S. Hieronymus huic ſententiæ favet. Quæ confirmatur auctoritate Nicolai de Lyra (qui quondam fuerat Judæus) dicentis, eo tempore non fuiſſe femoralium uſum: ac propterea, ut deducit idem Sanctius *numero* 100. *& ſeq.* potuiſſe videri crura ſponſi, & cum laude marmorea di-

dici, ob pulchritudinem, & candorem.

Neque Hebræis neque aliis gentibus femoralium usus.

30. Minus nova videbitur mea positio, quòd Hebræi vulgò feminalibus nequaquam uterentur; si fidem habeamus eruditis scriptoribus, observantibus eorum usum, neque Romanis, neque Orientalibus gentibus cognitum per illa tempora fuisse. Sic censet Sanctius; *num.* 101. Producam ego probationes in Romanis togatis; nam armatos, quòd togæ operimento carerent, feminalibus quidem tectos ostendit columna Trajana. tibialibus verò nudatos. Prima probatio ex Suetonio *in Augusto cap.* 8. qui narrat Octavianum Cæsarem hieme tantummodo, *feminalibus*, *&* *tibialibus*, se munire consuesse, ut docui *num.* 9. Quo loco, inter alios explanatores Levinus Torrentius, infert verba

ibi-

ibidem relata: *Nudis ergo cruribus feminibusque incedebant Romani.* Secunda probatio ex facto Julij Cæsaris morientis, qui ex eodem Suetonio *in Julio* cap. item 82. *Ut animadvertit undique se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvit; simul sinistra manu sinum ad ima crura deduxit, quò honestiùs caderet, etiam inferiore corporis parte velata.* Hoc factum idem Torrentius commemorat, ut probet suam meamque sententiam, togatos Romæ feminalia non tulisse. M. Antonius Sabellicus in hujus narrationis paraphrasi, refert demissionem togæ ad operienda pudenda, his verbis. *Ore & obscœnis partibus velatis.* Confirmatur ex opinione Valerij maximi, qui *libro* 4. *cap.* 5. quod est *de verecundia*, §. 6. refert hoc factum ad hanc virtutem, cùm ait: *ne tribus quidem*

dem & viginti vulneribus, quin verecundiæ obsequeretur, absterreri potuit: siquidem utraque togam manu demisit, ut inferiori parte corporis tectâ collaberetur. Tertiam probationem porrigit Trebellius, de Saturnino tyranno loquens: *Convivio discumbere milites, ne inferiora nudarentur, cum sagis jussit.* Quarta sit ex Martiale, *qui lib. 3. epigrammatum* 24. de quodam aruspice Tusco sacrificante sic more suo jocosè:

Ipse super virides aras luctantia pronus
Dum resecat cultro colla, premitque manu;
Ingens iratis apparuit hernia sacris.

Evenit illi, quod Deus in veteri testamento suis Sacerdotibus præcavit, sive ergo hernia sit morbus in scroto, ut docet

Corn.

Corn. Celſus *l. 7. de re medica cap.* 18. ſive ipſum ſcrotum ut alij autumant, fit inde nobis certum, ſine feminalibus ſacrificaſſe. Hæc ſatis de Romanis: plura legantur apud Suetonij, & Martialis interpretes.

31. Alijs quoque nationibus, etiam Chriſtianis defuit antiquitus uſus eorumdem femoralium per multa ſecula. Bulgari recens ad fidem converſi, conſulentes de multis Nicolaum primum Papam, ſciſcitati ſunt inter ea, utrum femoralia induere deberent; nec ne: reſpondit Pontifex *cap.* 59. integrum eſſe utrumque, quòd neutrum pertineret ad ſalutem. Ergo illa natio non induebat, cùm in Chriſti caſtra devenit. Obſervaveram *in commentario aſcetico regularum communium Soc. Ieſu, regula* 13. *numero* 8. aliquot loca, & Ioannes Lori- Aliis nationibus quamvis Chriſtianis defuit uſus feminalium.

d nus

nus noster meam observationem referens ac probans *commentario in Leviticum capite 6. vers.* 10. eadem notavit; unde colligas, Christianos præteritis seculis parum usos feminalibus. Libet huc nonnulla repetere. S. Ambrosius *l.* 1. *offic. c.* 18. agens de Sacerdotibus, qui Dei jussu feminalia ferebant in ministerio altaris, ait hæc verba: *Quod nonnulli nostrorum adhuc servare dicuntur.* Si nonnulli Sacerdotes Evangelij braccis utebantur, ut ipse loquitur, imitatione veterum, non igitur erat communis usus ac vulgaris omnium hominum, neque omnium Sacerdotum. S. Benedictus *in regulâ cap.* 55. femoralia concedit tantum iter acturis: & Ioannis Cardinalis à Turrecremata *tr.* 121. *in illud caput*, non admodum probans illam regulæ particulam, affirmat tem-

temporibus S. Benedicti, rarum fuisse bracharum usum. Congruenter regulæ B. Fructuosus ejusdem ordinis (ut est apud Smaragdum antiquum explanatorem ejusdem regulæ *cap.* 55.) permittit usum feminalium ijs maximè, qui ministerio implicantur altaris. Cistercienses monachi militantes sub eadem regula, non utebantur femoralibus, nisi equitando, ut tradit Jacobus à Vitriaco Cardinalis, *in historiæ Occidentalis capite* 14. atque ideo Cluniacensibus monachis objecerunt usum domesticum femoralium, tamquam peccatum contra regulam communis Patris Benedicti, ut legitur apud Petrum Cluniacensem *lib.* 1. aliàs *l.* 3. *epist.* 28. *ad Bernardum, object.* 3. Igitur cùm Christiani, Romani, nationesque aliæ brachas non gestarent, mirum

non est, apud Judæos non fuisse in usu; proinde S. Petrum non potuisse resumere ac subligare sibi femoralia, quæ non haberet. & resumpsisse calceamenta caligarum nomine notata.

Objectio contra definita. 32. Antequam progrediar ad postremum argumentum, est occurrendum tacitæ dubitationi exortæ ex eo, quòd videantur mea dicta, & mecum, & cum Evangelio pugnare. Definivi enim eamdem rem esse hypodema & sandalium in sacra scriptura, ut videre licet, cùm alijs in locis, tùm potissimùm *num.* 25. At contra *num.* 23. & alibi assero *Matthæi* 10. discipulis à Christo prohiberi calceamenta; hypodemata permitti, *Marci* 6. sandalia, seu caligas. Respondeo duas esse probabiles opiniones nobilium auctorum in explanatione horum Evangelij locorum. Prior putat non

ve-

vetari calceamenta discipulis, sed bina calceamenta, seu duplicata, hoc est, alia præter ea, quæ habebant in pedibus, quemadmodum & duas tunicas: proinde non adversari *Marci 6.* ubi sandalia permittuntur: sententiæ hujus dux est Iuvencus Poëta Christianus, qui *l. 2. Euangel. historiæ* cecinit. Prior sententia.

Nec plantis tegmina bina.

Innuit S. Thomas *Matthæi* 10. explicat Thomas Cajetanus; sequitur Ioannes Maldonatus noster in ejusdem explanatione loci; approbat Vincentius Regius item noster *l. 2. dilucid. evang. l. 4. t. 17. n.* 19. & alij. Qui hanc sententiam probant, clarè vident, me consentire cum Evangelio, qui probo hypodemata eadem esse quæ sandalia, cùm Salvator non distinguat ex horum doctorum sen-

tentia; sed solùm plura, quàm unum par, ferri vetet in missione.

Posterior sententia. 33. Sententia posterior discrimen ponit inter hypodema *Matthæi* 10. interdictum, & sandalium permissum *Marci* 6. cum S. Hieronymo & Cassiano; quod hypodema sit calceamentum divitum, & habeat obstragulum; sandalium verò sit vilis solea sine obstragulo, & proprium pauperum munimentum pedum. Favet S. Augustinus *l.* 2. *de consensu evangelistarum c.* 30. quem produxi *num.* 25. Itaque Salvator vetuit genus illud calceorum nobilius, permisit hoc vilius. Eunt in hanc sententiam Sebastianus Barradas *t.*2. *l.*9. *c.*11. §. *calceamenta.* Io: Fernandes *in thesauro scriptur. l.* 3. *c.* 16. Vincentius Regius *loco proximè relato.* Benedictus Iustinus *tr. de apost. disp.* 1. *c.* 4. *n.* 18. *& seqq.* is, cui placet hæc opi-

opinio, advertat animum *ad caput quartum* dissertationis potissimum, ubi de forma caligæ, seu sandalij disseram, & perspicuè cognoscet, cùm probabam idem esse hypodema & Sandalium, me intelligere idem esse genere, differre formâ. Totus enim eram in probando, utrumque calceum esse, seu pedum munimentum; quamvis postea formam quamdam peculiarem Sandalijs, seu caligis militaribus & Apostolicis attribuerim.

34. Hac formâ sandaliorum positâ, quòd sint calcei sine obstragulo, quidam docti viri explicant, qua ratione potuerit Maria Magdalena ungere, osculari, lacrymis rigare atque abstergere capillis Christi pedes: quia, inquiunt, nudi erant in parte superna. Verùm ijs objici possent duo: primum non fuisse partem supernam Excutitur alia objectio.

prorſus nudam, cùm ſoleæ corrigijs pedibus colligarentur, ut patet in forma caligæ militaris, & in ſandaliis Capucinorum. Deinde recumbens in latus more Romanorum, ſtantibus retro, plantas potiùs ſoleatas obvertit, quàm partem ſupernam ſeminudam. Quapropter expeditior via difficultatis omnis evitandæ mihi videtur, ſi dicamus Salvatorem in recumbendo menſæ, ſive ſandalia, ſive alia quævis calceamenta depoſuiſſe. Video placere communiter, & doctis atque eruditis antiquitatis cognitione viris, & ſacrorum evangeliorum accuratis interpretibus, Salvatorem & Apoſtolos prandiſſe cenaſſeque more Romanorum illius ævi, recumbendo in lectis à ſolo ſurgentibus. In horum numero cenſentur Petrus Ciacconus *lib. de Triclinio*; Fulvius Urſinus

Salvator accumbebat more Roma-

in

in appendice ad eum librum; Hieronymus * Mercurialis *lib.* 1. *de arte gymnastica cap.* 11. Cornelius Iansenius *in concord. Evang. cap.* 47. Alfonsus Salmeron *cap.* 4. *par.* 2. *tom.* 7. Joannes Maldonatus *in Luc.* 7. *num.* 38. Card. Toletus *Luc.* 7. Jacobus Gretserus *in demonstrat. dogmat. Cath. Eccl. cap.* 7. Barradius *tom.* 2. *lib.* 8. *cap.* 17. §. *stans retro*, Iustinianus & Regius *locis proximè relatis*. Petrus Prado & Ioan: Baptista Villalpandus *in cap.* 23. *Ezechielis*. Hic postremus & Ciacconus copiosissimi sunt omnium, in asserendis probationibus, & in demonstrando, quàm benè omnia, quæ- novum in conviviis.

d 5 cum-

* Quia res tanti erat, ut conferre plurimùm ad lucem aliquot S. Scripturæ locis conciliandam videretur, æquum visum fuit aliam de accubitu veterum figuram ex *Mercuriali* huc apponere, quò ritus ille quàm id fieri posset commodissimè exprimeretur. Tuum erit benignè Lector, illam quam jam antea in Balduino dedimus pagina 260. cum hac præsenti conferre, simul enim & res clarior evadet, & studium erga te nostrum liquidò satis apparebit.

cumque scribunt Evangelistæ cum hoc more conveniant. Non ea describo, quoniam in promptu sunt omnibus. Duo minuta de mea paupertate confero, quæ nondum vidi ab alijs in hoc gazophylacium immissa. Alterum est *Marci 7.* mos Pharisæorum, qui non manducabant, nisi præcessisset inter cetera, *Baptismata calicum, & urceorum, & æramentorum, & lectorum.* Hîc recensentur omnia ad mensam necessaria, totumque instrumentum cenatorium. Ad quid mentio lectorum? quoniam in lectis, qui & tori dicebantur, recumbebant. Baptizabant igitur cum vasis etiam lectos, non cubiculares & dormitorios, sed tricliniares & discubitorios. Hinc videas Græcè hîc positum κλινῶν etenim apud probatos auctores κλίνη lectum discubitorium significat, unde

Prima probatio.

fit

fit τρίκλινον, quod Latini triclinium vertunt, quæ vox & cenaculum tribus lectis instructum, & trium lectorum congeriem denotat.

35. Alterum minutum est testimonium S. Petri Chrysologi, qui *serm.* 83. habet discipulos post resurrectionem magistri accubuisse in toris jacentes alto sigmate. Dicebatur sigma ex litteræ forma, ipsum stibadium, seu trium lectorum coagmentatio, ut inter alios eruditè declarat Petrus Ciacconus. Quàm verò altum esse sigma docet Ursinus. Quòd si more Romano discipuli post resurrectionem accubuerunt, infertur necessaria consecutione, morem illum fuisse communem, & Salvatorem mori illi sese accommodasse. Positâ igitur hac probatâ communique sententiâ, fateri oportet, in

Altera probatio.

convivando Christum sandalia deposuisse, sive alia quæcumque calceamenta. Nam mos erat Romanorum, ut nudis pedibus accumberent, soleis depositis, ut luculentissimè probant multis productis cujuscumque generis auctoribus Plauto, Plinio, Seneca, Horatio, Martiale, Terentio, commemorati Ciacconus & Ursinus, ac præterea Matthæus Raderus noster *in Martial. lib.* 14. *epigr.* 60. Apud hos veteres scriptores leguntur cenaturi soleas deponere, cenati verò, aut pransi reposcere ac resumere. Insuper ijdem eruditi viri tabulas * marmoreas exhibuerunt, erutas è ruinis Romanæ urbis, atque aliunde: in quibus visuntur pueri calceos detrahere cena-

* Ex his unam & nos dedimus supra in Balduino, pag. 107. quò Lectorem ablegamus.

naturis, & nudis pedibus accumbere ipsi convivæ.

36. Decimum & ultimum argumentum probans caligam esse calceum, ducitur ab usu Scriptorum Ecclesiasticorum, qui Latinè ac propriè locuti sunt, mille primis annis Christianæ Religionis. Nam posterioribus sex seculis non defuerunt fortasse, qui lingua Latina jam corrupta, significationem vocabuli hujus detorserint ad significanda vel cruralia, vel feminalia. Verùm horum non est habenda ratio; ad intelligenda Scripturæ testimonia, & veteres Historicos ac Poëtas, ut vidimus; & ad penetrandum legum imperatoriarum, ac lapidum priscorum sensum, ut videbitur, nec non ad Latinè, propriè atque emendatè loquendum. Etenim barbarismum non vitat, qui caligas pro femoralibus, aut ti-

10. Argumentum usus Ecclesiast. scriptorum.

tibialibus dicit, tot antiquis Historicis, Poëtis, Iurisconsultis, lapidibus Latinis repugnantibus, & verò etiam ipso M. Tullio dissentiente.

Primus Scriptor. Tertullianus.

37. Primus Scriptor Ecclesiasticus, sit antiquissimus ferè omnium Latinorum, Tertullianus. Hic habet verba illa jam exscripta *nu.* 18. *ex capite* 2. *carminis ad Senatorem.*

——— ——— Caligaque remota,
Gallica sit pedibus molli redimita papyro.

Sive ergo caliga sit eadem res, quæ Gallica, sive differat nonnihil; ut disputatum est *num.* 20. indubitatum est, calceamenti genus esse, tum illis doctis viris, qui distinguunt, tum ijs, qui conjungunt in unam eandemque significationem. Si Beato Rhenano, & Iacobo Pamelio, Tertulliani explanatoribus,

ut

ut par est fidem habeamus; hic auctor speculatoriæ caligæ meminit, tamquam indumenti pedum *l. de corona militis c.* 1, enarrans generosam Christiani militis professionem, coronam ab Imperatore donatam repudiantis, & ornamenta omnia militaria deponentis ad judicis tribunal: *Ibidem*, inquit, *gravissimas penulas posuit, revelari auspicatus: speculatoriam morosissimam pedibus absolvit, terræ sanctæ insistere incipiens; gladium nec dominicæ defensioni necessarium reddidit; laurea de manu corruit.* Quòd pedibus absolvit, ostendit calceamentum fuisse, atque id militare, quando cum ceteris ornamentis militaris professionis exuebatur: morosissimam appellavit, quia cursum ad Christianam perfectionem retardabat. Quid esset speculatoria caliga dicetur *cap.* 3. *num.* 7.

38. Se-

Secundus Scriptor S. Ambrosius. 38. Secundus Scriptor est S. Ambrosius, Latinæ proprietatis æquè peritus atque studiosus, qui *lib. 7. epist.* 53. scribens fratribus, per omnem Italiam constitutis, inventionem corporis S.S. Gervasij, & Protasij martyrum, ait sibi oranti visos inter somnum ac vigiliam, *Duos juvenes ephebos, vestibus candidissimis, id est, colobio & pallio indutos, caligulis calceatos, manibus extensis orantes.* Habitum eorum omnem expressit, & speciatim integumenta pedum, quibus erant calceati, loquendi modo usus, quo interpres vulgatus, qui dixit act. 12. *calcea te caligas tuas.* Quid propriè sit *calceare*, dictum est *num. 24.* & hîc propriè sumitur.

Tertius Scriptor S. Hieronymus. 39. Tertius Scriptor est S. Hieronymus, qui constantissimè septem locis caligas pro calceis usurpat. Produxi *numero*

ro 23. duos ex his locis, quos ibi legisti. Tertius est in *epist.* 22. *ad Eustochium*; ubi sic ait: *Milites vestimentis Jesu sortè divisis caligas non habuere, quas tollerent. Nec enim poterat habere Dominus, quod prohibuerat servis.* Non inveniuntur in Euangelio, femoralia, tibialiave prohibita discipulis, sed calceamenta: proinde caligarum nomine non nisi calceos Hieronymus intellexit. Confirmatur ex verbis, quæ præmisit S. Doctor: *Moyses & Iesu Nave nudis in sanctam terram pedibus jubentur incedere: & discipuli sine calceamentorum onere, & vinculis pellium, ad prædicationem novi Evangelij destinantur.* Christus ergo crucifixus, non reliquit calceamenta militibus, quæ dividerent, quia non ferebat, quæ vetuerat. Postea describens monachos quosdam improbissimos,

Apud

Apud hos, inquit, *affectata sunt omnia; laxæ manicæ, caligæ follicantes, vestis crassior, crebra suspiria*, &c. Follicantes caligas, non ad crura, sed ad pedes pertinere, indicant illa verba, quæ præcedunt in eadem epistola: *Si pes, laxa pelle, non folleat.* Dat lucem Marianus Victorius emendator, & scholiastes bonus operum S. Hieronymi. *Follicare*, inquit, *est instar follium, vento incluso moveri, quod evenit laxis calceamentis.* Ovidium profert, qui dixit alicubi, pedem *in laxa pelle* natare; & Sidonium, *in laxo cothurno*, ut videre licet *lib.* 8. *epist.* 11. *ad Lupum.*

Alii loci S. Hieronymi.

40. Quintus S. Hieronymi locus est in vita Malchi monachi captivi apud latrones Ismaëlitas; de quibus scriptum est: *Pallia & latas caligas trahentes.* Sic habet editio Romana recognita ab eodem Mariano. Verùm

rum sive *catliculas* legas, ut legit Heribertus noster in vitis Patrum; sive *Gallicas*, ut habet codex manuscriptus Audomarensis eodem Heriberto teste *in Onomastico*, sive *calligas*, ut Marianus edidit, non aliud, nisi lata calceamenta trahebant. Nec enim de femoralibus, aut tibialibus intelligi potest trahendi verbum, in hominibus præsertim, quos *seminudo corpore* fuisse præscripserat. Atque ipsa varietas lectionis, quæ in omnibus codicibus calceos significat, ut ex disputatis *num.* 17. & sequentibus patet, apertè demonstrat, caligas apud S. Hieronymum calceos esse. Sextus locus in epistola 11. ad Ageruchiam: *Apostoli toto orbe peregrini, non as in Zona, non virgam in manu, non caligas habuere in pedibus*, &c. Pedes igitur caligæ muniunt; non tibias, aut femora tegunt.

De-

Denique *in epist. 47. de suspecto contubernio cap. 3.* virginem minus pudicam objurgans, ait: *Caliga quoque ambulantis, nigella ac nitens, stridore ad se juvenes vocat.* Calceum stridulum notat, qui virginem per vias progredientem indicabat. Quis dicat tibialia & femoralia stridere? Hunc S. Hieronymi locum S. Odo Cluniacensis Abbas referens, ut arbitror ex memoria, *lib. 2. collationum c. 8.* calceos pro caligis dixit: quia calceamentum in *caliga* intellexerat. Ait enim: *Calcei nigelli & nitentes stridore suo oculos lascivos, in sævos excitant appetitus.*

Quartus Scriptor S. Augustinus.

41. Quartus Scriptor est S. Augustinus. Hic *tract. 10. in 1. Ioannis 5.* probans offendi Christum caput Ecclesiæ, si Christiani, qui sunt membra, lædantur, hæc ait: *Tamquam si velit tibi aliquis osculari caput, & calcare*

tibi

*bi pedes: Fortè caligis clavatis
onteret pedes tuos, volens tibi te-
ere & caput osculari &c.* Qui
e osculari cupiat, & tibi appro-
inquat, non calcabit aut con-
eret pedes tuos tibialibus, aut
eminalibus, sed calceamentis.
ocat autem caligas clavatas,
uia calceamenta hujusmodi cla-
is configebantur, ut dicam
ap. 4. *num.* 8. Idem Augustinus
2. *de doctr. Christiana. cap.* 20.
efert Catonis responsum cali-
as usurpantis pro calceamentis;
uod producam *num.* 42.

42. Quintus Scriptor est Io- Quintus Scriptor Io. Cassianus.
nnes Cassianus, qui *caput* 10.
bri primi institutionum inscribit;
De calceamentis, quod est valdè
otandum; nequis putet de alijs
ndumentis loqui, quàm de pe-
lum. *Calceamenta*, inquit, *velut
nterdicta Evangelico precepto
ecusantes: cùm infirmitas corpo-
is, vel matutinus biemis rigor,
seu*

seu meridiani æstus fervor exegerit, tantummodo caligis suos muniunt pedes. Revocentur huc disputata *num.* 23. interdixisse Salvatorem discipulis *Matthai* 10. calceamenta: permisisse *Marci* 6. sandaliorum usum, quæ sunt caligæ, ut probatum est, *num.* 23. 25. sensus igitur Cassiani est, illos monachos non uti calceamentis vetitis à Christo: sed in magno frigore & æstu, munire pedes caligis, permissis ab eodem Salvatore, sub nomine sandaliorum. Multa, quæ sequuntur, satis superque exprimunt Cassiani sensum, calceamenta significantem; sed hæc in primis, quæ subjiciuntur: *Quibus tamen caligis quamquam licito utantur, utpote Domini mandato concessis; nequaquam tamen pedibus eas inhærere permittunt, cum accedunt ad celebranda seu percipienda sacrosancta mysteria,*

ria, *&c.* Ad hunc Cassiani locùm illustrans scholiastes (quem accepi fuisse Petrum Ciacconum, virum exquisita doctrina politissimum) in annotationibus, verbo *caliga*: *caligæ*, inquit, *calcei sunt*: subnectitque in probationem locum *Actuum Apostolicorum* & S. Hieronymi *in caput* 20. *Isaïæ*.

43. Sextus Scriptor est S. Benedictus in *c.* 55. *regulæ*, quod inscribitur, *De vestimentis, vel calcearijs fratrum.* Hic recensens omnia monachis ad vestitum, & calceatum necessaria, hæc habet: *Indumentia pedum, pedules & caligas.* Duas hasce res S. Isidorus pariter in *c.* 12. suæ regulæ posuit; atque ut arbitror, eodem sensu. Ex hoc loco primùm nobis certum esse debet, *Pedules*, ut vox sonat, ad pedes pertinere. Primùm, quia regulæ conditor perspicuè dicit, esse *pedum* 6. Scriptor. S. Benedictus.

in-

indumenta; & veteres interpretes regulæ id confirmant. Deinde, quia Cornelius Fronto *lib. de proprietate Latini ſermonis*: *Pedale*, inquit, *menſura eſt pedis; pedule verò, ſub pedibus præſtat utilitatem.* Heribertus noſter in *Onomaſtico ad vitas patrum*, verbo *Pedulis* probat ad munimen pedum pertinere hanc vocem, auctoritate Gloſſarum Iſidori, Interpretis Juvenalis *ſat* 1. uſu Gregorij Turonenſis, & aliorum; atque in primis Gloſſarum Græcarum Benedicti, quæ habent: πεδόυλια ποδῶν καλύμματα: hoc eſt, *Pedulia, pedum integumenta.* Verba Turonenſis in vita S. Nicetij Lugdunenſis Epiſcopi ſunt hæc: *Aptatis pedulibus pedes operuit*: ſermo erat de diacono, qui per contemptum minatus erat de ſancti viri caſula ſe facturum *tegmen pedum*, quod fecit ex deciſo cucullo.

Poſt

Poſt narrans auctor divinam ultionem: *extenſis ad focum pedibus, pedes cum pedulibus ignis pariter devoravit.* Addo librum, qui *Ordo Romanus* inſcribitur, extat in eo oratio dicenda ab Epiſcopo, *Quando induitur combagis* (fortaſſe compagis) *& ſandaliis*: in qua oratione leguntur hæc verba *Fac tua Benedictione calceari pedulibus iſtis in præparationem Evangelij pacis.* Pedules vocat calceos, Pontificios, quos in inſcriptione dixerat compagos & ſandalia. Tertiò quia Ulpianus à tibialibus diſtinguit, *l. argumento. ff. de auro, &* *argento legato*: *Faſciæ* inquit, *crurales* (quas *num. 9. & ſequentibus*, tibialia eſſe demonſtravi) *pedulesque, item pilea* ſive (ut legit Cujacius) *impilia veſtis loco ſunt.* Ubi vitandus eſt error manifeſtus Accurſii, qui *Pedules*, interpretatur *culcitra.*

Confirmatur ex eodem Cujacio *l. 5. obſerv. cap. 11. Pedules ſic dicuntur*, inquit, *ut Pedula auctore Feſto, quæ πέδιλα, vel πόδια.* Addo ipſe, etiamnum Romæ & in Latio, intima pedum indumenta, ex linea tela, vulgo dici, *Pedali.*

Caligæ quoque pedum indumenta.

44. Probatum eſt pedules eſſe pedum integumenta: videamus jam, num caligæ ſint ſub eodem genere: quod affirmo. Primum quia S. Benedicto non ſunt femoralia. Nam eodem capite paulò poſt de femoralibus præcipit, permittens, ut ab iter acturis de veſtiario accipiantur, & à reverſis lota reſtituantur. Unde orta eſt ævo S. Bernardi diſceptatio, inter Ciſtercienſes, & Cluniacenſes monachos, de qua dictum eſt *num. 31.* Deinde S. Benedicto *Caligæ* ſunt aliud calceamenti genus à pedalibus diſtin-

ſtincti. Probatur ex regulæ contextu. Ubi enim dixiſſet, *Indumenta pedum*, ſubjicit illico duo genera horum indumentorum, *Pedules, & caligas*. Confirmatur ex doctrina Smaragdi in *c. 55. regulæ S. Benedicti*; qui Smaragdus ita loquitur: *Pedules autem dicit ille, quod nos modò dicimus calceos; caligas ille, quod nos ſubtalares, vel ſoccos nominamus. Caligæ autem vel à callo pedum dictæ, vel quia ligantur nam & calcearij vocantur.* Adeò clarè Smaragdus aſſerit, caligas eſſe calcearios, hoc eſt aliquod genus calceorum, ut vehementer mirer nonnullos recentiores regulæ Benedictinæ interpretes, qui tibialia intelligunt in caligis. Præſertim cùm hac ætate, ut præmonui *num.* 2. plebs ipſa in multis Italiæ regionibus, Smaragdi vocem retinens, nonnihil corruptam, calceos ap-

pellet, *Calzari.* Fulcitur eadem doctrina ex regula S. Fructuosi, cujus verba Smaragdus refert: *In hieme*, inquit, *pedules calceent qui voluerint, id est à die calendarum Novembris usq; ad calendas Majas: reliquis mensibus æstivis, caligarum tantum solatio muniendi sunt.* Videtur allusisse ad verba Cassiani quæ retuli *num.*42. Cùm igitur monachi S. Benedicti non incederent pedibus nudis, & æstate solas caligas gestarent, liquidò apparet, caligas esse calceamenta, quibus munirent pedes. Reor enim pedules tunc fuisse tegmina lanea, tum ad arcendum frigus, tum ad tegendam nuditatem, cùm exibant domum. Illis pedulibus indutos pedes in caligas inferebant egressuri: quemadmodum Fratres Minores de Observantia in regionibus frigidioribus faciunt; qui pedes hieme panno la-

laneo calceatos ac veſtitos in ſoccos ligneos induunt. De frigore arcendo dixit S. Fructuoſus paulò ante relatus: de frigore ſimul & nuditate, S. Iſidorus *cap.* 12. regulæ: *Pedules autem utentur in monaſterio, quamdiu hiemis coëgerit violentia; ſive dum Fratres gradiuntur in itinere, vel proficiſcuntur ad urbem.* Hanc immiſſionem pedulum in caligas, videtur innuere Gloſſarium Iſidori, cùm ait: *Pedana, pedulis novus, qui caligæ aſſuitur.*

45. Septimus Scriptor ſit S. Gregorius Papa; qui *l.* 1. *Dialog. c.* 4. de Equitio Abbate, *Ecce*, inquit, *vir Dei, clavatis calceatus caligis, falcem fœnariam in collo deferens veniebat.* In tibialibus, & feminalibus clavi non habent locum; habent in calceamentis ruſticanis, & caſtrenſibus, ut docebitur *c.* 4. *num.* 8. 7. Scriptor S. Gregorius Papa.

Rectè ergo clavatas vocat, quia pauper & humilis monachus calceis utebatur pauperum & vilium hominum: cujuſmodi erant caligæ militum manipularium: de quarum clavis erit capite eodem diſputatio.

8. Scriptor Venerabilis Beda.

46. Octavus Scriptor erit Beda, qui *in vita S. Cuthberti Epiſcopi c.* 8. *&* 20. narrat eum aliquando ſurrexiſſe convaleſcentem è lecto, dixiſſeque domeſticis, *Date baculum & caligas*, ut tentaret, num poſſet incedere. Nemo poteſt jure dubitare, quin calceamenta petierit, quæ ad ambulandum magis neceſſaria ſunt, quàm femoralia Quòd autem hoc ſenſu capiat caligas, manifeſtum eſt ex eo, quòd axungiam porcinam à corvis allatam poſtea ſcribat præbere conſueviſſe Fratribus peregrinis, ad ungendas caligas. Quis credat peregrinos axungia por-

porcina perunxiſſe femoralia ? Ruſticana calceamenta, calore ac pulvere ſiccata, peregrinis unguntur, ne duritie pedes lædant. Atque hinc elucet elegans, & argutum Catonis Cenſorii dictum adverſus ſuperſtitioſos, ab S. Auguſtino relatum *l. 2. de doctrina Chriſtiana c. 20.* Hic vir ſapiens, cùm eſſet conſultus à quodam, qui ſibi eroſas à ſoricibus caligas diceret, reſpondit: *Non eſſe illud monſtrum; ſed verè monſtrum habendum fuiſſe, ſi ſorices à caligis roderentur.* Nimirum appetunt ſorices calceamenta, quòd ex corio conficiantur, eoque peruncto. Atque hæc ſatis de prima parte diſſertationis capite ſecundo expedita.

CAP. III.

Caligam usu Primævo ad militiam spectasse.

Caliga spectat ad militiam,

1. SEcunda pars dissertationis continet, caligam ad militiam spectare primo usu: quod est dicere, prima sui institutione calceamentum militare fuisse; sed postea usurpatum etiam ab urbanis, viatoribus, rusticis, Apostolis, Religiosis, mulieribus. Prima probatio positionis est ex dictis *cap.* 2. *num.* 1. ubi demonstratum est C. Cæsarem denominatum Caligulam, à *Castrensi caliga* ex Ausonio: *militari joco*, ex Suetonio; *militari vocabulo*, ex Tacito; *militari calceamento*, ex Aurelio: *militaribus calceamentis*, ex Dione.

Caliga pro mili-

2. Secunda probatio ex formula, bonis auctoribus usitata,

qua

qua *Caliga*, pro militia, seu militari professione sumitur. L. Seneca *libro de brevitate vitæ capite* 17. probans inductione, novas occupationes ac molestias in hac vita veteribus substitui: *Marium*, inquit, *caliga dimisit? consulatus exercet*: hoc est, quamvis relictâ militiâ pervenerit ad consulatum; tamen in eo suas molestias, easque graves incurrit. Idem *l.* 5. *de benefic. cap.* 16. *Ingratus C. Marius ad consulatum à caliga perductus*: id est, ab infimo militiæ ordine, ad summam Reipublicæ dignitatem ascendit. Plinius senior *l.* 7. *hist. natur. c.* 43. de P. Ventidio, sensu eodem: *Plurimi*, inquit, *juventam inopem in caliga tolerasse*, auctores sunt. Extat inter inscriptiones Romanas à Iano Grutero collectas *pag.* 445. *n.* 9. lapis Auximi repertus, cum longa inscri-

tia sumitur.

ptione numerante munera functionesque militares C. Oppii Velinæ tribus, cui lapis erectus fuerat, ex eo, imitatione Iusti Lipsii, transcribo tantùm quod maximè ad rem nostram facit:

C. OPPIO. C. T. VEL
OMNIBVS. OFFICIIS
IN. CALIGA. FVNCTO

Hic *in caliga*, perinde est ac si diceretur, *In militia.*

Quid militia & milites caligati. 3. Tertia probatio est ex eo, quòd militia caligata, & milites caligati passim dicuntur, idque à caliga, quàm militantes gestabant. Lapis vetus Romæ ab eodem Iano datus *pag.* 279. *num.* 3. Imp. Cæsari C. Valerio Diocletiano dicatus, habet in fine milites caligatos.

HO-

HONORATI. ET. DECVRIONES ET. NVMERVS. MILITVM. CALIGATORVM.

Tertullianus *lib. de Idololatria.* *c.* 19. revocans Christianos à militia illa, in qua sit necessitas immolationis: *At nunc de isto quæritur*, inquit, *an fidelis ad militiam converti possit, & an militia ad fidem admitti etiam caligata, vel inferior quoque, cui non sit necessitas immolationum.* In hoc Tertulliani loco explicando, Iacobus Pamelius observat, apud veteres Iurisconsultos frequentem esse caligatorum militum mentionem, quorum verba in leges relata sunt. Tres nomino: Primus est Ulpianus, l. 2. ff. de his qui notantur infamia: *Dimissum accipere debemus militem caligatum.* Secundus est Venulejus, l. *de militibus* ff. de custodia

reorum: *Is, qui exercitum acceperit, etiam jus animadvertendi in milites caligatos habet.* Tertius Arrianus *leg. omne delictum* §. exploratores *ff.* de re militari: *Sed & caligatus, qui metu hostium languorem simulavit, in pari cum eis causa est:* hoc est, capite luet pœnam, ut proditores. Alia jura, seu rescripta Imperatorum, mox proferentur, ubi de vilitate caligatorum agetur. Hos milites, caligatos in jure civili dici, non ab ocreis ferreis, sed à caliga pedum calceamento militari, disertè affirmant Iurisconsulti illi recentiores, qui vim legum expendentes, verba minimè neglexerunt. Tres pariter produco: Jacobum Cujacium, *tomo* 2. *lib.* 10. *ff. de excusationibus munerum.* Petrum Fabrum *lib.* 2. *Agonisticon cap.* 34. Barnabam Brissonium *lib.* 2. *antiquit. selecta-*

lectarum ex jure civili cap. 5. & *lib.* 3. *de verbor. significat. verbo caligati milites.* 4. Porro caligati milites erant gregarii, manipulares; & ob vilitatem, infimum militiæ ordinem, exercitusque plebem, ut ita dicam, constituebant. Primùm comprobant positionem meam, quæ *num.* 2. produxi; dicta nimirum Senecæ de Mario, & Plinii de Ventidio, qui ambo pauperem juventutem traduxerunt in caliga, hoc est, in numero atque ordine caligatorum militum, unde ad triumphos usque conscenderunt. Deinde probatur ex historicis. Justinus *lib.* 38. cùm ait in Antiochi regis exercitu tantam divitiarum copiam fuisse, *ut etiam gregarij milites caligas auro figerent*: significavit gregarios ac viles esse, qui caligas in exercitu gestarent. Tacitus *libro* 1. annal. Caligulam,

Caligati milites infimi ordinis.

lam, *ad concilianda vulgi studia*, caligam, jussu matris, induisse tradit. Ergo Tacito miles caligatus, vulgus erat, Posthæc Tiberium inducit de Agrippina Caligulæ matre conquerentem, quòd *filium ducis gregali habitu*, circumferret. In hoc habitu gregario caliga præcipua erat, quæ nomen puero dedit. Suetonius in Caligula *cap. 9. Manipulario habitu inter milites educabatur.* Manipulares milites nostris peditibus infimæ sortis respondent. Notat idem Suetonius *in Augusto cap.* 25. tamquam rem insolentem, ab eo coronas murales, *sæpe etiam caligatis* fuisse tributas; quibus ob vilitatem ordinis non dabantur. Eodem spectat demissio animi notata ab eodem Suetonio *in Vitellio* cap. 7. quia *tota via caligatorum quosque militum obvios* exosculabatur.

5. Ter-

5. Tertiò confirmatur caligatorum vilitas ex lapide sepulcrali apud eundem collectorem inscriptionum *pag.* 533. *num.* 1. ubi caligatus miles cum lixa sepelitur; cujus officium vilissimum erat, exercitum sequi, militique servire, ut eruditè tradit Ioan. Antonius Valtrinus *lib.* 3. *de militia Romana, cap.* 8. Exhibeo lapidem, minus necessariis quibusdam omissis.

AVRELIVS. T. F. CAL
VOS. CAL. MIL. LEG. X.
ET AVRELIVS. FLAVI. F.
FLAVIANVS LIXA ANN.
XVIII. HIC SITI SVNT.

Id est: *Aurelius Titi filius Calvus, caligatus miles legionis decimæ, & Aurelius Flavij filius Flavianus Lixa, annorum* 18. *hic siti sunt.*

6. Quartò favent jura civilia conclusioni meæ de vilitate caligatorum. Honorius, & Theodo-

dosius Impp. permittunt facultatem contrahendi conjugij cum ingenuis, sine solemnitate matrimoniorum, *A caligato milite, usque ad Protectoris personam*, ut habetur *Cod. de nuptiis leg. à caligato.* ubi Glossa benè ait: *Quasi dicat à minore usque ad majorem.* Quæ Glossa dum asserit caligatos milites dici, *qui habent caligas de corio:* si nomine caligarum calceos intelligit, ferenda est interpretatio: si cruralia, vel femoralia, doctorum virorum omnis generis, etiam Jurisconsultorum, quos produximus in hac tota dissertatione, tamquam torrente obruitur. Clarissimè omnium; vilem ordinem caligatorum esse declarat Iustinianus Imperator *novella 74. collat. 6. in authent.* Quibus modis naturales fiant legitimi §. quisquis. *Sed neque agricolas*, inquit, *aut milites armatos*,

tos, & quos lex caligatos appellat; hoc est, viliores, & obscuriores non perscrutamur.

7. Objicies ex Iosepho *lib. 7. de bello Judaico cap. 3.* & Hegesippo juniore *lib. 5. de excidio Hierosolymitano cap. 30.* Centurionem quendam è castris Titi, templum ascendisse, (ut fusiùs referam *cap. 4. num. 11.*) caligis clavatis munitum. Hinc deducitur non tantam esse vilitatem caligatorum, quantam descripsi; quando Centuriones caligati pugnabant. Respondeo, probabile quidem esse Centurionem illum fuisse caligatum, quia confixa clavis acutis gerebat ὑποδήματα, ut Græcè habet Iosephus; qui unà cum Hegesippo addit, esse clavata more militum Romanorum. Verùm in ejusmodi calceamentis clavatis poterat esse aliquod discrimen, quo distinguerentur à caligis manipula-

Objectio de caliga Centurionis, & speculatoria solvitur.

larium: (quemadmodum videbitur *cap.* 4. *num.* 2. in caligis vigilum, & prætorianorum, qui cancellatas habent habenas) vel formâ, ut non corrigiis ligarentur in pedibus, ſed obſtragulis tegerentur more noſtro: vel materia, ut clavis, non ferreis, ſed argenteis configerentur; vel ornamentis aliquibus, quibus carerent caligæ vulgares, quod Iuſto Lipſio placuit. Idem ferè dicendum eſt de caliga ſpeculatoria, quæ, quod eſſet ſpeculatorum, & exploratorum, debebat eſſe levior. Meminit ſpeculatoriæ caligæ Suetonius *in Caligula cap.* 52. cujus verba tranſcripſi *cap.* 2. *num.* 4. meminit & Tertullianus *lib. de corona militis. cap.* 1. cujus verba leguntur *cap. item* 2. *num.* 37. Quo ex loco veriſimiliter colligimus Chriſtianum illum militem à Tertulliano laudatum, è nu-

numero ſpeculatorum fuiſſe: quoniam *ſpeculatoriam moroſiſſimam pedibus abſolvit*; hoc eſt dimiſit caligam ſpeculatoriam, quam ex more geſtabat pedibus, remorantem in via Chriſtianæ religionis illum ipſum, qui gerebat. Atque hæc ſatis de ſecunda parte diſſertationis, tertio capite explicata.

CAPUT IV.

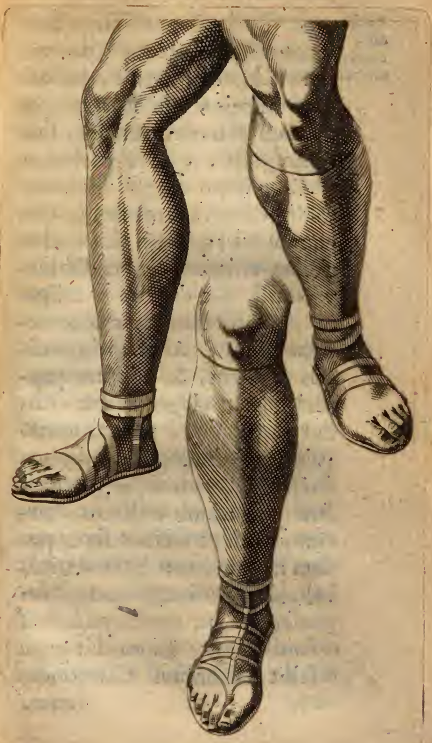
De Materia & Forma Caligæ militaris.

1. Caliga militaris, de qua eſt diſſertatio, non aliud eſſe videtur, niſi *ſolea ſine obſtragulo, habenis alligata pedi, multis, minutiſque clavis infernè ſuffixa.* Ut autem deſcriptio hæc, unà cum materia formaque ipſius intelligatur, placet hoc loco exhibere formam ejus expreſſam ex ingenti co- Deſcriptio caligæ cum figura.

lumna

lumna marmorea, Romæ Trajano Imperatori erecta ab Senatu, cochlide intus, extra verò mirabili adeò artificio cælata, ut figuræ omnes tum summæ, tum imæ, magnitudinis ejusdem oculo videantur. Bellum Dacicum feliciter ab eo Imperatore cum Decebalo rege gestum, particulatim ad rerum gestarum veritatem extrinsecus insculptum habet. Ibi fluvii, naves, pontes, turres, munitiones, castra, pugnæ, captivi, captivorumque ac militum arma, vestes totusque habitus Romanorum pugnatorum visitur. At nisi nos fefellerit, qui expressit ac typis edidit Romæ anno 1616. quidquid in ea columna mirabiliter cælatum est, cum explicatione Alfonsi Ciacconi, caligæ formam quam quærimus, habemus; & lectoris oculis subjicimus.

2. Pas-

Explicatur imago caligæ.

2. Paſſim in ea columna Romani milites calceati videntur, quemadmodum cernis, quibuſdam calceis, qui ſolearum in modum plantam muniunt, ſine obſtragulis, quæ ſuperiorem pedis partem tegant. Habenis aſtringuntur ſupernè ſæpiùs circumductis, quæ bis ſupra talos tibiam circumvolvunt. Obſervatam à me duplicem caligæ militaris formam, hoc loco exprimi curavi. Alteram in pedibus vigilum, & militum prætorianorum elegantiorem vidi, decuſſatis ſupra pedem corrigiis, atque inter priores digitos ductis. Alteram ſæpiùs expreſſam vulgarium militum, circumvolutis rarioribus ſupra pedem tantùm, non inter digitos habenis. Iuſſi crus totum repræſentari, ut cernas nudum à tibialibus eſſe. Linea ſub genu fefellit Alfonſum Ciacconum

num.

num. 31. qui tibialia inde collegit, caligas ea vocans ex errore vulgi toties reprobato. Potiùs inde inferendum eſt, ſub armis aliquid feminalibus ſimile tuliſſe, quod ſuperius in armatis non negavi, ſubtraxi togatis, relinquens peritioribus eam diſputationem, utrum in caſtris femoralia ferrent. Poſt priores editiones accepi Romæ in arcu triumphali Conſtantini, multos extare milites caligatos: curavi exprimi effigiem caligæ atque ad me mitti; ex ea deprehendi poſt tot annos formam non eſſe mutatam, & cum hîc expreſſa ex toto congruere. Sed jam videamus, quàm benè cum caliga columnæ atque arcus conveniant, quæ de materia formaque caligæ militaris, ſcriptores priſci tradant.

3. Soleam eſſe diximus in deſcriptione. Oculus confirmat in Caliga eſt ſub

genere ſolearum. præmiſſa imagine. Non diffitetur Alfonſus, qui exhibuit imaginem. Supra *cap.* 2. *num.* 25. copioſè probavi, caligam contineri ſub genere ſolearum; tum quia Græcè ſandalium dicitur, tum quia docuit Agellius ſoleas nominari atque crepidas, ſeu crepidulas, illa calceamenta, quæ plantas ſolummodò tegunt, & vinciuntur habenis, cujuſmodi eſſe videtur in columna & arcu calceus militaris. carere autem obſtragulo, id eſt, operimento partis ſupernæ pedis, ſoleam, Gallicam, crepidam, docuit Agellius *l.* 13. *cap.* 21. verbis illis: *Plantarum calces tantum infimè teguntur, cetera propè nuda.* Carere eodem ſandalia, quæ ſoleæ ſunt, tradidit S. Auguſtinus, & B. Alcuinus *c.* 38. *de divinis officijs.* carere Caligas S. Petri ſcripſerunt multi recentiores doctores producti. *cap.* 2. *num.* 26.

num. 26. præſertim ij, qui dicunt caligas eſſe ſimillimas calceis Fratrum Minorum, intellige Capucinorum, qui calcei nominantur Apoſtolici, ſimiles caligis ex hac columna expreſſis. Alligari pedi corrigiis, ſive habenis caligas militum in hac imagine perſpicuum eſt, Congruit Agellius, qui dat ſoleis, crepidis, Gallicis teretes habenas: conſonat Scriptura ſacra, quæ caligis, ſandaliis & aliis calceamentis corrigias attribuit. Locos collegi *cap.* 2. *num.* 27. concordat S. Iſidorus. *l.* 19. *c.* 34. qui ſcripſit: *Caligulæ, Caligæ, vel à callo pedum dictæ vel quia ligantur:* quæ verba repetivit Smaragdus *in cap.* 55. *regulæ S. Benedicti.* Soleas autem ex corio fieri, ſeculis cunctis conſuetum fuit. Sufficiat S. Iſidorus loco proximè relato: *Soleæ materiales ex materia corio intexta,*

& post de corrigiis: *corrigiæ à corio vocantur*. Huc spectat Cælii Symposij Poëtæ veteris ænigma quinquagesimum sextum de caliga inscriptum.

Major eram longè quondam, dum vita manebat,
Sed mox exanimis, lacerata, ligata, revulsa,
Dedita sum terræ, tumulo sed condita non sum.

Corium, dum in tauro vivo vivit, majus est quàm in caliga. In eam non venit, nisi multa illa patiatur, quæ medio versu dicuntur. Tandem terræ datur, quia serpit humi, telluremque semper tangit in humano pede; nec tumulatur; quia consumitur usu.

Utrum in caligis lignum esset in- 4. Quæri potest an lignum aliquod in caliga soleæ adjunctum esset. Ioanni Antonio Valtrino *l. 3. de militia Romana c. 13.*

c. 13. ſuppingendum videbatur. clu-
Adduxit S. Iſidori teſtimonium ſum.
ſic ſcribentis: *Caligarius non à callo pedum ſed à calo id eſt ligno vocatus, ſine quo conſui calceamenta non poſſunt, quod Græci καλοπόδιον dicunt. Fiebant autem prius ex ſalice tantùm. Hinc & calceamenta dicta, quòd in calo id eſt in ligno fiant, vel quòd calcentur.* Confirmari poteſt hæc opinatio auctoritate Smaragdi, qui, ut eſt ſcriptum *cap.* 2. *num.* 44. caligas in regula S. Benedicti dicebat eſſe calceos illos, quos ævo ſuo *ſubtalares vel ſoccos* nominabant. Nos hoc tempore ſoccos eſſe ligneos concipimus, atque in Italia corrupta voce (ut in aliis multis rebus nominandis accidit) *zoccoli* vocitantur. Accedit ligni uſus in braxeis tragœdorum cothurnis, *Quos*, ut affirmat idem S. Iſidorus, *quidam calones appellant, ex eo, quod ex*

ſalice fierent. Neceſſitas hoc lignum requirit, ut in eo ſoleæ clavis ſuffigantur, quod caligæ multos clavos habere dicantur à multis Scriptoribus, quos *n.* 13. recenſebo. Ratio ſuadet duplex; tum ut calceamenta hæc in longis itineribus, aſperitate viarum ſaxoſarum, diuturnitate belli, durabilia forent; tum ad tuendam militum valetudinem ut ſemper, etiam in cœno atque humido ſolo ſtantes ambulanteſque ſiccos haberent pedes. Quam ob cauſam ævo noſtro non pauci ſoleas, crepidas, calceos, ſubere ſuffulciri, aut etiam inferciri curant, quo vim hiemalem commodiùs ac ſalubriùs ferant: idque imitatione veterum; de quibus legendus eſt Petrus Victorius *lib.* 15. *variar. lect. c.* 23.

Carebant ligno 5. Equidem diſſentio; ac nullum ſuppactum lignum caligæ mi-

militari, de qua differitur, pronuntio: sed solam soleam plantæ substratam fuisse. Statuæ veteres, columna Trajani, arcus Constantini me dissentire cogunt; quæ non nisi solas easque tenues oculis exhibent. Adde, quòd nequaquam à tam multis Scriptoribus sine ulla additione soleæ dicerentur caligæ, si lignum suppactum haberent. Dicta priscorum, & rationes dissolvuntur facillimè. Isidori locus parum idoneus est: quia loquitur de forma lignea pedem humanum imitante, quæ in calceos, dum consuuntur, intromittitur. Id sonant manifestè verba illa; *sine quo consui calceamenta non possunt*; & illa: *Quod in calo, id est in ligno fiant.* Norunt id probè sutores caligarii, & nos videmus. Neque obstat Smaragdus, qui loquitur de nominibus ævi sui, quo lingua Latina caligæ militares.

corrupta erat. Iſidorus ſanè *l.* 19. *c.* 34. ſæpè memorato, diſtinguit ſoccos à caligis, cùm ait (ut *c.* 2. *nu.* 6. & *c.* 4. *nu.* 3. ſcriptum eſt) caligas ligari, ſoccos non ligari. De cothurnis tragœdorum non eſt nobis cura, neque diſputatio, quoniam multùm à caligis differunt. Neceſſitas ligni nulla eſt ad claviculos excipiendos, quia res ipſa nos docet, ſine ligno clavis ſoleas ſuffigi poſſe, ut planiùs explicabitur *num.* 8. 11. 15. Nec ratio prior urget de conſervatione diuturna caligarum, quoniam in hunc finem clavi comparati ſunt. Multò minus valet poſterior, quia ſoccellus ligneus impeditiſſimum redderet militem tum in via, tum in pugna; in qua oportet eum quam expeditiſſimum eſſe.

Utrum caliga tibiam 6. Controverſum quoque eſt inter viros doctos, aſcenderetne

cali-

caliga uſque ad mediam tibiam, an talos tantùm attingeret habenis. Attrahunt ad medium crus Ioan. Antonius Valtrinus, Ioannes Lorinus *locis ſæpè citatis*, nec non qui notas in Feſtum ſcripſit, definiens omnia calceamentorum genera Romanis ita fuiſſe, ut Turcarum hodiè: quæ vulgus Italorum vocat *Borzacchini*. Hanc generalem propoſitionem poſtremi hujus auctoris, Iacobus Pamelius *in ſcholiis ad Tertullianum, libro de pallio c.* 4. refert ex Scaligero atque improbat. Ego pariter arbitror hujus Scriptoris falſam eſſe ſententiam: veram & priſcam caligam militarem, de qua diſputamus, ſtante Republica Romana, & primis Imperatoribus dominantibus, talem fuiſſe, qualem in columna Trajani & arcu Conſtantini cælatam conſpicimus. Non enim attingeret.

nim ad mediam tibiam pertingit, nec pertingere poteſt. Soleam, tantùm eſſe probavimus, plantæ inhærentem, pedi taliſque alligatam loris, ſive habenis: qua ſui parte poteſt ad crus medium pervenire? Dabo fuiſſe alios calceos, qui ſupra talos aſſurgerent: nego inter eos caligam militarem eſſe numerandam.

Solvuntur objecta. 7. Neque verò teſtimonia, quæ producuntur, me de gradu dejiciunt. Horatius affertur, qui *lib.* 1. *Sat.* 6. ait:

Nam ut quiſque inſanus nigris medium impedijt crus
Pellibus, &c.

At non eſt ſermo hic de caliga militari, ſed de calceo Senatorio ut eo loco Dionyſius Lambinus obſervat. Verùm non licet à diverſis facere illationem, ut Iuriſconſulti clamant, ex l. *Papinianus* ff. de Minoribus. & *c. per ve-*

ne-

nerabilem. §. *verum Qui filii sint legit.* Itaque non valet hæc argumentatio, calceus Senatorius ad medium crus perveniebat, igitur etiam caliga militaris. Ingeritur Titinius apud Festum dicens. *Iam cum mulleis te ostendisti, quos tibiatim calceas.* At hic locus non uno modo legitur: sed admissa lectione producta, & interpretatione verbi *Tibiatim*, ut significet ad mediam tibiam, respondeo ex ipso Festo. Mulleum esse calceum regum ac patriciorum atque ex Isidoro; rubri coloris: cujusmodi expressus cernitur in * nummo Anthemij Augusti, quem exhibet Iacobus Sirmondus noster in notis *ad Sidonium Apollinarem*, *in*

* Ut curioso lectori satis fiat, adjecimus hujus Anthemij nummum, simul qualem illum *Sirmondus* nobis exhibet, sub lit. A. & qualem Antonius Augustinus dedit sub lit. B. Quanquam, ut quod res est ingenuè dicamus, nihil hinc magnæ rei colligas, quod quidem Mullei figuram formamque perspicuè ob oculos ponat.

A

D N ANTHEMI VS P F AVG
SALVS REI P V BLICAE
PAX
N
CONOB.

B

SALVS REI P V BLICAE
HD
COMOB

panegyrico Anthemij *verſ.*XIII. In hoc nummo calceorum auriculæ mediam tibiam attingunt. Similiter in arcu Conſtantini milites gregales caligâ jam deſcriptâ calceati viſuntur: Imperatoris verò calceus uſque ad mediam tibiam ornatior aſſurgere conſpicitur. Eadem reſponſio datur teſtimonio Tertulliani. *l. de pallio c.* 4. dicentis *Impuro cruri, purum, aut mulleolum inducit calceum:* quia de caliga non eſt ſermo. Proferenti verò teſſelatum marmoreum pavimentum, quod Auguſtæ Vindelicorum effoſſum dedit antiquitatis ſtudioſis Marcus Velſerus vir clariſſimus, ſpectaturque inter inſcriptiones Romanas *pag.* 336. & in quo gladiatores depugnant in calceamentis excedentibus talos, oppono rationem eandem, non licere à gladiatoribus ad milites, à cal-

ceis illorum, ad horum caligas argumentari. Diversa est utrorumque ratio, professio, habitus, calceatus: & fortasse seculum, in quo mutati sunt mores & calcei.

Caliga clavis suffigebatur.

8. Postremò caliga hæc militaris, erat clavis, multis, minutis, ferreis suffixa & munita, conservationis, ut arbitror, gratia; ut diutiùs duraret, asperitatique saxorum resisteret. Clavos admittit Alexander ab Alexandro, unà cum scholiaste Andrea Tiraquello *libro* 1. *genialium dierum cap.* 20. & *libro* 6. *cap.* 22. qua concessione data, coguntur caligam calceamentum esse fateri, qua in confessione video ambos dubitantes hærere. Verùm ne videar id mihi dari velle sine probatione, testes subjicio fide dignos. Primus est S. Isidorus *lib.* 19. *Orig. cap.* 34. de calceamentorum

rum genere. Inter cetera. *Clavati, quasi calviati, eo quod minutis clavis, id est acutis, solea caligis vinciantur.* Suspicor esse scriptum ab Isidoro, *Claviati*, non *Calviati*; sed nihil muto sine codice manuscripto. De hoc clavorum genere, viri eruditi capiunt illud Juvenalis *in Satyra 3. v. 247. & seqq.* conquerentis, in magna frequentia populi, se premi, percuti, malè accipi à turba:

—— *Planta mox undique magna*
Calcor, & in digito clavus mihi militis hæret.

Congruit cum Juvenale atque affulget illi S. Augustinus *tract. 10. in 1. Joannis 5.* cujus verba legantur *capite 2. num. 41.* ex quibus illa faciunt ad rem nostram: *Fortè caligis clavatis conteret pedes tuos:* Dabitur ad calcem hujus capitis ænigma LVII.

Cæ-

Cælij Sympoſij, cujus titulus eſt. *Clavus caligaris*, qui & in ænigmate involvitur, & obſcurè deſcribitur. Equitius quoque, ut accepimus à S. Gregorio *lib. 1. dial. cap. 4. clavatis calceatus caligis* incedebat, Refero ad caligas Feſtum *libro de verborum ſignificatione* ſcribentem, dici *Clavata, calceamenta clavis confixa.* Lucillij verſus apud Nonium it eodem:

Sufficit huic: clavis fulmentas quattuor addit.

Quid ſint fulmentæ. 9. Sed quid *fulmentæ*? Reſpondeo dictas eſſe à fulciendo, quemadmodum & *fulmentum* ex fulcimento contractum. Proinde apud Sidonium Apollinarem columnæ, quibus ædes fulciuntur, nuncupantur fulmenta *libro 2. epiſtola 10.* ad Heſperium, in hendecaſyllabis;

Fulmentis Aquitanicis ſuperba.

Id

Id est, columnis è marmore Aquitanico in jugis Pyrenæis cæso, ut observat Jacobus Sirmondus noster *in notis ad eum locum*. Itaque fulmentam arbitror esse corium illud, quo calcei veteres ac detriti suffulciuntur; seu quod substernitur calceis, cum reficiuntur; & nos Itali vocamus *Taccone*. Meminit fulmentarum, & Plautus in *Trinummo*, qui Lucillio dat lucem:

Quid ego nunc agam?
Nisi ut sarcinam constringam, & clypeum ad dorsum accommodem:
Fulmentas jubeam suppingi soccis.

Hinc parans ornamenta pugnandi, cogitat de calceis reficiendis, qui tum refecti erunt, cùm fulmentas suppactas habebunt.

10. Ad majorem hujus loci ac

Quid sint suppacta, & solum caligarium.

ac vocabuli lucem assero tria hæc ferè idem significare: *Fulmentas*, *suppacta*, *caligarium solum*. De fulmentis dictum est abunde. De suppactis Glossarium vetus emendatum in hoc verbo, per unius litterulæ mutationem, *Suppacta*, κεκαττυμένα: legebatur autem: *Suppalta*. Dicitur autem *Suppactum*, quòd calceo suppingatur, ut Plautus loquitur. De caligario solo Glossarium idem: *caligarium solum*, κάττυμα: cui finitima est, atque inde derivata vox κεκαττυμένα. Unde colligas, suppactum & caligarium solum re quoque convenire. Nos Itali hoc solum caligarium diceremus *suola di scarpa*. Lucillius ergo fulmentas has, sive suppacta (quæ vel frusta caligarii soli, vel solum integrum putes, per me licet) clavis affixa caligæ pronuntiat; cujus rei

pro-

probandæ gratiâ, versus ipsius productus est, & explicatus cum aliqua non inutili digressione.

11. Ut redeamus ad institutum; clavos in militaribus calceis vidit Josephus *lib. 7. de bello Judaico*, in Iuliano Centurione fortissimo viro, qui solus ex Titi castris interiorem templi angulum ascendit armatus & pugnax. De quo hæc habet: *Calceos namque habens creberrimis atque acutis clavis; ut ceteri solent milites, fixos: dum strato saxeis crustis solo curreret, labitur.* Ex eo videtur exscripsisse junior Hegesippus *lib. 5. de excidio Hierosolymitano. cap. 30.* quæ de eodem luculentiùs ait: *Ipsa alacritate incautior, confixum clavis calceamentum gerens; usu militarium virorum, non consideravit polito lapide stratum solum, quod cavendum foret, sed quasi in* Probatur clavorum usus in caligis ex Iuliani Centurionis lapsu.

campo

campo præliaretur securus, labitur, &c. ex his deducit prudens lector, primum caligatum fuisse Julianum, ut dixi quoque *cap. 3. num. 7.* tum quia ὑποδήματα ferebat ex Josepho, quod verbum caligæ reddidit Dio ex disputatis *cap. 2. num. 5.* tum quia tradunt ambo more militum cetcrorum fuisse calceatum. Deinde spectat penè oculis caligæ formam crebris, & acutis, clavis confixam. Hîc non possum non valdè mirari Wolfgangum Lazium, qui *lib. 8. commentariorum Reip. Romanæ cap. 13.* agens de caligis militaribus, producit hoc clarissimum Iosephi & Hegesippi testimonium, & tamen definit caligas esse supra genua extentas, & braccis alligatas; quod est dicere, vel oblonga tibialia esse, vel feminalia. Clavatas caligas admittit, Iuvenalis, Plinii, duorum horum

rum Historicorum, & aliorum scriptorum auctoritate coactus. At ut clavorum officium in caligis explicaret, scripsit hæc feminalia consui clavis consuevisse: quod pauci sine risu legent. Transiit ad rusticos hic mos suffigendi calceamenta clavis. Theophrastus id observavit in Græcia: nos in Italia passim conspicimus.

12. Altera probatio est, nomen impositum clavis factis ad usum caligarum, ab ipsis caligis manifestò deductum, quo clavi hujusmodi dicuntur *caligares*, & *caligarij*. Plinius *lib.* 9. *cap.* 18. tradit in lacubus Lario, & Verbano, Vergiliarum ortu, existere pisces, *squamis conspicuos crebris atque præacutis clavorum caligarium effigie* & *libro* 22. *cap.* 22. Fungo nascenti caligarem clavum rubigine nocere tradit. Sosipater Cha-

Probatur ex cognomine clavorum.

Charisius in Grammaticæ institutionibus: *Caligarius artifex: caligaris clavus*: Symposius quoque *Clavus caligaris*. Caligarios dixerunt idem Plinius & S. Isidorus, ut dicam *num.* 14.

Clavi multi erant, atque minuti. 13. Dixi *num.* 8. multos fuisse clavos in caligis. Nam creberrimos dixit Josephus in calceamento Iuliani Centurionis extitisse. Iuvenalis *Satyra* 16. innuit hanc crebritatem:

Cum duo crura habeas, offendere tot caligatos
Millia clavorum.

Multitudinem quoque indicat ænigma ejusdem Symposii 57. quod *num.* 15. describam. Ob hanc multitudinem necessariam clavorum caligariorum, consueverunt interdum Imperatores donare militibus clavos hujusmodi: idque donativum *Clavarium* nominatum est, ut prodit

dit Dionysius Gothofredus *in notis ad Festum. lit. C.* Tertiò minutos fuisse scripsi ex Isidoro *num.* 18. atque hoc necessarium erat, cùm essent multi. Sed quid immoror in coacervandis probationibus antiquorum scriptorum? Arcus Constantini non modò caligas militum nobis exhibet tales, quales Trajana columna, sed etiam multis clavis suffixas, cujusmodi nos vidimus in illa columna edita typis. Iosephus Castalio in notis *ad Cœlium Symposium* scripserat à se observatos clavos in caligis militum Constantinianorum in eo arcu. Curavi & ego ab amicis observari. Apparuerunt in compluribus caligis clavi: formam clavatæ caligæ ad me transmiserunt, quam in fine capitis spectandam edo, ut jam nullus relictus sit dubitationi locus.

14. Quar-

14. Quartò ac postremò ferreos fuisse asserui. Plinius *lib.* 34. *cap.* 14. à quo verba transcripsit S. Isidorus *libro* 16. *Originum cap.* 20. disputans de multiplici genere ferri: *Aliud*, inquit, *brevitate sola placet, clavisque caligarijs.* Æneis interdum usos in eandem rem, lego Nonium, qui Lucillii versum habet:

Fulmentas clavis aneis subcudere.

Verùm luxuria mortalium usque eo processit, ut æs & ferrum in aurum mutaretur, tum apud Græcos, tum apud Romanos. De Græcis lege Iustinum *libro* 38. qui narrat in Antiochi exercitu tantam pretiosorum metallorum, quorum amore insaniunt mortales, fuisse copiam, *ut etiam gregarij milites caligas auro figerent*: quod confirmat Valerius *libro* 9. *cap.* 1. ut dixi superius *cap.* 2. *num.* 4.

Tradit præterea Plinius *lib.* 33. *cap.* 3. *Agnonem Tejum Alexandri Magni præfectum, aureis clavis suffigere crepidas* consuevisse: quod etiam Plutarcho, & Athenæo *lib.* 12. cognitum fuit. Hunc luxum avertens ab homine Christiano Clemens Alexandrinus *lib.* 2. *Pædag. cap.* 11. *Verè ergo*, inquit, *turpia sunt illa sandalia, in quibus sunt aurea velut donaria: quin etiam circumcirca clavos soleis infigere æquum censent.* Irrepsit & in Latium idem luxus, fœdavitque Romanos. Testis Plautus *in Bacchidibus*; *Actu* 2. *sc.* 3. *v.* 97.

Sed dives ne est istic Theotimus?
CA. etiam rogas?
Qui soccis habeat aurum suppactum solum.

Si Plauti ævo hic luxus, quantus postea, imperio atque opibus auctâ Româ? existimare licet

cet proculcatum fuiſſe aurum in caligis militaribus, etiam à gregariis militibus, ut in exercitu regis Antiochi. De nimio luxu feminarum in ſandaliis, aliiſve generibus calceorum, non eſt hoc loco diſſerendum, quòd excedat fines propoſitæ diſputationis meæ. Legatur Clemens Alexandrinus *libro* 2. *Pædag. cap.* 11. & ibidem Gentianus Hervetus ſcholiaſtes. Nicolaus Serarius in *cap.* 10. *Judith. q.* 2. Bened. Iuſtin. *tr. de Apoſtolatu diſp.* 1. *cap.* 4. §. 29. Vincentius Regius *t.* 2. *dilucidat. Euang. lib.* 4. *cap.* 17. *num.* 19.

15. Poſtremò nodus ſolvendus eſt, objectus mihi poſt tertiam editionem: Utrum hi clavi minuti, ſic infixi eſſent in ſolea, ut cuſpides terræ ſolum, an verò capita contingerent. Fateor me in prioribus editionibus propendiſſe in eam ſententiam,

ut putarem cuſpides humi ſerpſiſſe, capita plantis adhæſiſſe. Hac ratione pedum incolumitati videbatur magis eſſe conſultum, quòd plana & lævia clavorum capita exiſtimarem: & teſtimonia Juvenalis & S. Auguſtini producta *num.* 8. cenſebantur ad id probandum idonea. Revocavi ſcripta, mutavique ſententiam lecto ænigmate LVII. Cælii Sympoſii Poëtæ memorati, de *caligari clavo*, quod ſic habet:

In caput ingredior, quia de pede pendeo ſolo,
Vertice tango ſolum, capitis veſtigia ſigno,
Sed multi comites caſum patiuntur eumdem.

Ultimus verſus multitudinem & crebritatem clavorum innuit, de qua dixi *num.* 13. Duo priores perſpicuè ſignificant clavo-

rum capita terræ conversa esse, non aversa, terramque contingere. Quis aliter interpretetur, in caput ingredi, vertice solum tangere, & capitis vestigia signare? Verùm si quis adhuc hæret, inspiciat formam caligæ clavatæ, quam ex arcu triumphali Constantini expressam hîc exhibeo, & omnem deponet dubitationem. Cernis in ea clavos multos, & crebros, & minutos, & capite inverso esse. Quinetiam, quod maximè notandum est, capita retusa non sunt & complanata; sed acuta, & trilatera videntur, ut ad me quoque scripsit, qui hoc in arcu vidit & expressit: addens sibi videri similia capitibus clavorum, quibus Salvatoris manus pedesque cruci configuntur, Atque hoc tres alii testes oculati mihi confirmarunt. Ex quo intelligas justam fuisse querimo-

niam

niam Juvenalis, & metum S. Augustini de militis pede, calcantis pedes aliorum civium: quoniam capita clavorum in conum desinentia, non premere solum & contundere, sed etiam conterere ac perforare poterant pedem, quem calcassent. Hinc quoque benè capimus causam lapsûs Juliani centurionis; qui non potuit in marmoreo solo, lævigato ac lubrico figere vestigium, fugientibus acuminatis capitibus clavorum è solido marmore. Atque hæc satis de forma caligæ, ac de tota controversia subcesivis horis pertractata. Stylum ad graviora convertamus.

Sequitur effigies CALIGÆ CLAVATÆ *ex* ARCV CONSTANTINI *pagina* 141. *promissa.*

LECTORI.

UT rei per se obscuræ nullam non lucem fæneraremur, visum fuit adjicere, quæ de hoc argumenti genere veteri ævo propior TERTULLIANUS, *atque ad eundem Illustris* SALMASIUS *adnotavit. Tu his, benigne Lector, fruere, & vale.*

TERTVLLIANVS

Lib. V. De Pallio.

Calceos nihil dicimus, proprium togæ tormentum, immundissimam pedum tutelam, verùm & falsam: quàm enim non expediat in Algore, & ardore rigere nudipedem, quàm in calceo uncipedem, magnum incessui munimentum sutrinæ Veneriæ prospexêre perones effœminatos.

CLAVDII SALMASII
AD HVNC LOCVM
Q. SEPT. FLORENTIS
TERTVLLIANI
NOTÆ.

Calceos nihil dicimus proprium togæ tormentum] Calcei togæ proprii. nam apud Romanos toga ſine calceis non ſumebatur, nec calcei ſine toga. in urbe ut togæ uſus, ita calceorum. extra urbem cum in ſeceſſu agebant, ſine toga & ſine calceis erant. Pliniʃus *lib. 7. epiſt. 3.* ad amicum quem de ſeceſſu ruris in urbem revocare nititur: *quin ergo in urbem redis? ubi dignitas, honor, amicitiæ tam ſuperiores quam minores. Quouſque regnabis? quouſque vigilabis cum voles? dormies quamdiu voles? quouſque calcei? nuſquam toga feriata? liber totos dies? tempus eſt te reviſere moleſtias noſtras,*

vel ob hoc ſolum, ne voluptates iſtæ ſatietate langueſcant. quouſque, inquit, dabitur tibi, ut calceos non inducas, & togam non induas, id eſt feriatam habeas? ita interpungenda eſſe verba illa Plinii docuimus olim. cum toga feriabatur, calcei nuſquam erant. ut calcei togæ proprii, ſic ſoleæ vel crepidæ pallii, ut infra dicemus. Quæ differentia Latinis eſt inter calceum & ſoleam, eadem apud Græcos ponitur inter ὑπόδημα, & σανδάλιον. cum calceum Romanum Græci auctores reddere volunt, non aliter vertunt, quam ὑπόδημα. Artemidorus *lib*. 4. *cap*. 74. Χρυσάμπελος ὁ λυρικὸς δίκην ἔχων περὶ παιδὸς εἰς δουλείαν ἀγομένου, ἔδοξε τὸν Πᾶνα βλέπειν ἐν τῇ ἀγορᾷ καθεζόμενον, ἔχοντα Ῥωμαϊκὴν ἐσθῆτα καὶ ὑποδήματα. hoc eſt, togam, & calceos. & quamvis apud Latinos omne calciamentum, & quidquid pedibus inducitur, calcei nomine veniat; proprie tamen ac ſtricte *calceum* appellarunt id calciamenti

menti

menti genus, quod totum pedem & infime & superne tegebat, eaque ratione distinguebatur à soleis, quæ plantam pedis tantum vestiebant, superiore parte nuda. Servius: *sane Flaminicæ non licebat, neque calceos, neque soleas morticinas habere.* οὔτε ὑποδήματα, οὔτε σανδάλια. Nam & Græci quoque licèt omne genus calceatûs, ὑπόδημα appellent, propria tamen ac stricta notione, nomen hoc tribuunt calciamentis cavis, in quæ pes intromittitur, quæque ἀπὸ τῶν σανδαλίων discernuntur. nam ὑπόδημα κοῖλον vocant calciamentum, quo pes totus tegitur & amicitur, ad differentiam sandaliorum sive solearum, quæ planæ sunt, non cavæ, ideoque plantas pedum tantummodo tegunt. Itali hodie *pianellas* ob id vocitant. Hesychius καλπίοι, ὑποδήματα κοῖλα ἐν οἷς ἱππεύουσι. mentio τοῦ καλπίου etiam apud Rinthonem. Pollux: ὁ Ῥίνθων ἢ κολοφωνίου τε καὶ καλπίου, καὶ ὄγκου ἐν Ἰφιγενείᾳ τῇ ἐν Αὐλίδι.

vox Sicula κάλπος, de cavo & profundo calciamento. unde Latina *calcius*. Plutarchus quoties calcei Romani mentionem facit, fere semper reddit κάλπον, ut in libro γαμικῶν παραγγελμάτων, & alibi. distinguunt igitur Græci τὸ κοῖλον ὑπόδημα, καὶ τὸ σανδάλιον. Pollux: μέρη δὲ ὑποδημάτων, γλῶτται, καττύματα, ὕσκλοι, καὶ ζυγοὶ δὲ τὸ περὶ τοῖς ὄνυξι τοῦ κοίλου ὑποδήματος, καὶ τοῦ σανδαλίου τὸ τοὺς δακτύλους συνέχον. calceus est κοῖλον ὑπόδημα, quod absolute etiam ὑπόδημα Græci appellarunt. idem Pollux: λέγοις δ' ἂν καὶ ὑποδήματα κοῖλα, βαθέα, εἰς μέσην κνήμην ἀνήκοντα· τάδε οὐκ οἶδα εἰ μόνον ἀπὸ χρῶν ἐστιν εἰπεῖν ὑποδήματα. Hesychius: βλαῦδες, ἐμβάδες, κρηπῖδες, σανδάλια, ὑποδήματα. vides ὑποδήματα distingui ἀπὸ τῶν σανδαλίων. idem: βλαυτοῦν, ὑποδέειν ἢ πλήσσειν σανδαλίῳ, οἱ δὲ ὑποδήματι. sic τὴν βλαύτην alii σανδάλιον, alii ὑπόδημα esse volebant. Achmet in Onirocritico diversis ac distinctis captibus, περὶ σανδαλίων,

&

& περὶ ὑποδημάτων tractat. *cap.* 229. & περὶ σανδαλίων. *cap.* 244. περὶ ὑποδημάτων, τουβίων, καὶ βρακίων. diversas quoque in somniis sandaliorum, & calceorum, id est ὑποδημάτων rationes ac significationes fuisse. tradit. ὑποδήματα quippe angustias & vincula fere significabant, quia totum pedem constringerent & vincirent. sandalia non item. hinc τὰ σανδάλια apud somniorum conjectores, ad mulieres referuntur. calceorum usum, hoc est τῶν ὑποδημάτων Dominus noster Apostolis suis interdicit, Matthæi *cap.* 10. *vers.* 10. μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μήτε ῥάβδον. at apud Marcum *cap.* 6. *vers.* 9. permittuntur iidem habere sandalia: ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας. qui nullum putant Evangelistas posuisse discrimen inter ὑποδήματα & σανδάλια, longiter errant: & hæc ratio est conciliandi cum Marco Matthæum, quum alia nulla

sit. ὑποδήματα sunt calcei qui totum pedem tegebant: hos Dominus Apostolis interdixit. σανδάλια sunt soleæ, quæ plantam pedum duntaxat subtegebant: has Dominus discipulis suis permisit. & sane Apostolos non prorsus nudipedes fuisse, sed sandalia gessisse constat ex Actis Apostolorum *cap.* 12. de Petro qui in custodia erat: εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Sandaliorum quæ Apostoli pedibus inducerent sæpe mentio fit in vitis Apostolorum apud Abdiam. Ex veteribus tamen patribus extitere quidam, qui ad allegorias confugerent in conciliandis locis illis Evangelistarum. nonnulli ex Matthæi loco collegerunt omnem omnino calciamentorum usum Apostolis suis Dominum interdixisse. Eusebius *Histor. Eccles. lib.* 6. *cap.* 3. de Heracla presbytero: πάντων δὲ μάλιστα τὰς εὐαγγελικὰς φωνὰς φυλακτέας ᾤετο δεῖν εἶναι, τάς τε περὶ τοῦ μὴ δύο χιτῶνας, μηδ' ὑπο-

ὑποδήμασι χρῆσθαι παραινούσας. & paulo post: λέγεται γοῦν καὶ πλειόνων ἐτῶν γῆν πεπατηκέναι, μεδενὶ μηδαμῶς κεχρημένος ὑποδήματι. Si Domini præceptum περὶ ὑποδημάτων, ita interpretere, ut Heraclas ille faciebat, necesse est ut pugnet Marcus cum Matthæo. sed aliter interpretabantur antiqui in Ægypto monachi, qui sandalia velut à Domino permissa gestabant, calceos hoc est ὑποδήματα velut interdicta recusabant. Cassianus de habitu monach. *cap.* 10. *calciamenta vero velut interdicta Evangelico præcepto recusantes, cum infirmitas corporis, vel matutinus rigor, seu meridani æstus fervor exegerit, tantummodo caligis suos muniunt pedes, interpretantes usum earum vel Dominica permissione signari, ut si in hoc mundo constituti, cura & sollicitudine carnis hujus, omnimodis exuti esse non possumus, nec ab ea penitus prævalemus absolvi, saltem occupatione levi, & implicatione tenui necessitatem corporis expli-*

explicemus. caligas vocat, τὰ σανδάλια. & ita versio vulgaris reddidit. Glossæ: σανδάλιον, *caliga.* eadem igitur erat differitas inter ὑπόδημα, & σανδάλιον Græcis, quæ Latinis inter calceum & soleam. Romani cum togam deponebant, exuebant & calceos. ad mensam accubituri soleas depositis calceis sumebant; & cœnatoria veste togam mutabant. Sed de his plura in libro de calceis veterum, quem adjuncturi sumus commentario de re vestiaria.

Immundissimam pedum tutelam] Odori sudorique pedum adscribunt istam calceorum immunditiem, quia in calceis pedes sordidi olidique, aura non exspirante. quod ineptissimum est. non pedes immundos, sed pedum tutelam, hoc est calceos dicit Tertullianus. nam quomodo pedes sordidi aut immundi possent esse in calceis? immundissimam pedum tutelam calceos dicit esse, quia pulvere & luto plerumque sordidi. Martialis: *At*

At mihi quem cogis medios abrumpere
somnos,
Et matutinum ferre patique lutum,
Quid petitur laxa cum pes vagus exit
aluta,
Et subitus crassa decidit imber aqua?
& alibi:
Quam vetus à crassa calceus udus
aqua.
Querolus non Plautinus:
Sume laneos cothurnos, semper refluos
calceos,
Quos pluvia solvat, pulvis compleat,
cœnum & sudor glutinet.
Sume calceos humili fluxos tegmine,
Quos terra revocet, fraudet limus con-
color.

Quam non expediat] Reposuimus antiquam lectionem, *quem non expediat rigere nudipedem.* sic dicebant, *expedit hoc me facere.* sed & *expedit me,* & *expedit mihi* veteres protulerunt. Valerianus Homilia prima: *quid autem rationalem animam, & ad Dei imaginem*

ginem factam expediat, facile potest homo intelligere, cum videt sacratis per constitutionem Dei constitutionibus disciplinæ etiam elementa servire. sic *impedire aliquem*, & *impedire alicui*, pro impedimento esse, dixere.

In algore & ardore rigere nudipedem] Pes nudus in algore riget, & friget, nam rigor etiam pro frigore: sed quomodo in ardore & per æstum rigere quis dici queat? putavi aliquando delendum esse illud *ardore*, ac legendum: *quem enim non expediat in algore rigere nudipedem, quam in calceo uncipedem?* quam sententiam nondum mutavi. Posset tamen aliquis non inepte conjicere, duplici sensu heic positum τὸ *rigere* à Tertulliano. riget aliquis nudipes in algore, qui friget: at riget uncipes in calceis per ardorem, qui pedes rigidos in calceis habet, ita ut eos vix explicare, aut expedite flectere possit: pedem enim rigidum tenet calceus, atque ita constringit, ut vix flecti

flecti patiatur. longe quippe flexibiliores, & expeditiores pedes sine calceis, quam calciati. sic duplici notione posuerit heic Tertullianus, & pro frigere, & pro rigidum esse.

Quam in calceo uncipedem] Ad repandos veterum Romanorum calceos alludere auctorem quidam volunt. sane ad uncinatos allusisse videtur. Cato apud Festum: *qui magistratum curulem cepissent, calceos mulleos gerebant, alii uncinatos, alii perones.* uncinatos calceos aliquando de lunatis accipiebamus. falluntur certe docti viri qui uncinis & clavis confixos interpretantur. de mulleis calceis alibi diximus. rubros calceos ita vocabant Romani. non tamen dicti mullei, quod rubri essent, sed quod repandi. nam μύλλος & μύλλιος repandum significat. tales erant veterum Tyrrhenorum calcei, quibus reges Albanorum primi, deinde & patricii usi sunt, ut scribit Festus in voce *Mullei*. rubri inquam erant, & re-

pandi.

pandi. ſed mullei dicebantur, quod eſſent μυλλίοι hoc eſt repandi, non quod rubri. Poſtea καταχρηστικῶς calceum quemlibet rubrum appellarunt mulleum, etiam ſi repandus non eſſet. & ſane color mulleus pro rubro, nuſquam niſi de calceis uſurpatur. quod ſi coloris nomen eſſet, de re qualibet, quæ colorem illum haberet, uſurparetur. atqui de calceis tantum dicebatur apud Romanos. errant igitur & qui mulleos calceos à colore mulli piſcis dictos, & qui mullo piſci nomen inditum putant à colore mulleorum calciamentorum, ut Feneſtella apud Plinium. mullus ſane piſcis Græca voce etiam dictus eſt, quod μύλλος eſſet. nam μύλλος eſt καμπύλος, στρεβλὸς, σκολιός. hinc κυφαὶ τρίγλαι. Epicharmo apud Athenæum: ἄγε δὴ τρίγλας τε κυφὰς κἀχαρίστους βαιόνας. quidam mulleos, à *mullando* hoc eſt ſuendo vocatos putarunt. ſed cur mullei à mullando potius, quam quodlibet aliud calciamenti

menti genus? nam omnes calcei mullabantur, hoc est suebantur. μύειν Græce est connivere, & conjungi. inde ὑποκοριστικὸν μύλλω. ut ἀπὸ τοῦ βύω, βύλλω, & similia. inde Latinum *mullare*, id est suere: nam qui suunt, disjuncta jungunt. hinc & μύλλειν ἀντὶ τοῦ πλησιάζειν. mullei igitur, sunt τὰ μύλλια ὑποδήματα τὰ καμπύλα. Tyrrhenorum calceorum hæc duo propria fuere, τὸ καμπύλον, καὶ τὸ φοινικοῦν. Sappho de Tyrrhenis calceis: ποικίλος μάσθλης, Λύδιον καλὸν ἔργον. μάσθλης Grammatici interpretantur, δέρμα καὶ ὑπόδημα φοινικοῦν. tales erant & calcei Albanorum regum. nam à Tuscis formam eam acceperunt. Notat Dio Cæsarem Albanorum regum more, à quibus originem gentis suæ repetebat, calceos puniceos in usu habuisse. qui triumphabant, & qui curulem magistratum cœperant, calceos mulleos sive puniceos gerebant. Servius de Tyrrhenis calciamentis: *dicit crepidas quas primo habuere senatores,*

tores, post equites Romani, nunc milites. Milites tempore Servii calceos acuminatos & repandos habebant, ut ex Leonis & Constantini Tacticis alibi observamus. hæc de calceis repandis, quos *mullos* & *mulleos* dixisse veteres, hoc est μύλλες, certissimum est. cum omnes calcei qui ea forma essent, ita dici deberent: solis puniceis hoc nomen datum est per abusum, & postea ita acceptum quasi de colore sic vocarentur. in hujusmodi calceis seu repandis sive uncinatis, qui pedem inclusum habebat, inde fortasse *uncipedem* hoc loco dixit Tertullianus. sed vetus editio, & nostrum exemplar, legunt, *hunc pedem.* ex quo fecisse apparet correctores, *uncipedem.* ego maluissem *vincipedem.* sine dubio respexit Afer noster ad Musonii philosophi dictum, quod apud Stobæum legitur, qui ut ἀνυποδησίαν commendaret, inter *calciari* & *vinciri* parum discriminis esse statuebat. verba hujus hæc sunt:

ſunt: καὶ ἔγε ὑποδεδέσθαι τὸ ἀνυποδετεῖν τῷ δυναμένῳ κρεῖττον· κινδυνεύει γὰρ τὸ μὲν ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι ἐγγὺς εἶναι. ἡ δ᾽ ἀνυποδησία πολλὴν ἄλυπιαν τινὰ καὶ εὐκηλίαν τοῖς ποσὶν παρέχει, ὅταν ἠσκημένοι ὦσι. quod dictum à Muſonio mutuatus eſt Clemens Alexandrinus in Pædagogo *lib.* II. *cap.* XI. ἀνδρὶ δὲ δὲ μάλα ἁρμόδιον ἀνυποδησία, πλὴν εἰ μὴ ϛρατεύοιτο. καὶ γάρ πως ἐγγὺς τὸ ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι. hinc Tertullianus *nudipedem* eſſe præſtare dixit, quam *vincipedem*, hoc eſt nudos quam vinctos pedes habere. τὸ δὲ ὑποδεδέσθαι ἐγγὺς τῷ δεδέσθαι. inde Latinis *vincla* pro calciamentis. Virgilius:

Unum exuta pedem vinclis in veſte
recincta,

& alio loco *Tyrrhena vincula*, apud eumdem, ſunt calciamenta Tuſca. Ovidius:

Arida de vinclis crura reſolve tuis.

Sutrinæ Veneriæ] Hæſere in his ſutrinis Veneriis venuſti interpretes. ſed

ſed hoc illis incommodum videtur fuiſſe, qui primus loco movit veterem lectionem. nam vetus codex habet cum prima editione, *ſutrinæ Venetiæ*, aut etiam *Venecia*. non aliam videntur habuiſſe cauſam ſcripturæ illius mutandæ, quiqui primum eam mutaverunt, niſi quod ad id inducti ſunt illis verbis quæ ſequuntur, *perones effœminatos*. viſum igitur iis fuit, optimum eſſe factum, ut ſutrinæ Veneriæ ſtruerentur ſuendis peronibus effœminatis. ex illis porro Veneriis ſutrinis, non calcei tantum effœminati & venuſti, ſed etiam ridiculæ & invenuſtæ prodierunt expoſitiones. nam *Venerias ſutrinas*, interpretantur Romanas, quia Venus mater Romanorum, aut Veneri ſervientes, id eſt venuſtati. utraque expoſitio abſurdiſſima. mallem ſi *Venerias* legerem, ſutrinas intelligere muliebres, & muliebribus uſibus ſervientes. nam calcei magis mulieribus conveniebant quam viris. hinc *perones effœminatos*

minatos vocat calceos, & infra: *pedes nudi magis, certe viriles magis quam in calceis.* ſed *Venetias ſutrinas*; quas conſtanter retinent libri veteres, cur mutemus? Venetias ſutrinas dictas putaverim in quibus Venetæ pelles ſuerentur, ex quibus calcei conficiebantur. in Venetia autem aut Veneta regione pelles olim optime curari & confieri ſolitas crediderim, ſuendis calciamentis aptas. nam in Venetia pecudum magna erat copia, ergo & pellium ex quibus calcei fiebant. ovium Altinarum & Euganearum frequens & celebris mentio apud veteres, quæ loca ſunt in Venetiarum tractu. fortaſſe etiam & calcei ſive perones optimi in Veneta regione concinnabantur; unde *Venetias ſutrinas* dixerit Tertullianus. *Venetias* autem *ſutrinas* dixit ἀρχαϊκῶς pro Venetas, ut *Gallia mulieres* apud Salluſtium: ut *terra Italia*, & *terra Gallia* apud Livium.

Perones effœminatos] Stultam differen-

ferentiam hoc loco inducunt, peronum rusticorum, & calceorum urbanorum. *Perones* heic sunt calcei urbani, nec contemptim aut satyrice ita eos vocavit Tertullianus, quia in aliqua re similes essent, sed valde proprie. nam calceum veteres qui ad mediam usque tibiam ascendebat, peronem vocarunt. perones sane etiam gestabant rustici, sed ex crudo corio factos, καὶ ὠμοβυρσίνους. unde *crudus pero* Virgilio, τὸ ὠμοβύρσινον ὑπόδημα. Medorum Parthorumque calceos idem Tertullianus *perones* vocitavit in libro de habitu muliebri: *gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romæ de fastidio Parthorum & Medorum, ceterorumque gentilium suorum coram matronis erubescentem, nisi quod nec ad ostensionem fere habentur. latent in cingulis, & cylindros vaginæ suæ solus gladius sub sinu novit, & in peronibus emergere de luto cupiunt.* an & ibi contemptim perones Parthorum calceos appellat? calcei quoque

Ro-

Romanorum ita vocantur Catoni apud Festum: *qui curulem magiſtratum cepiſſent, mulleos calceos gerebant, alii uncinatos, ceteri perones. pero* eſt *βαθὺ καὶ κοῖλον ὑπόδημα* qualis erat Romanus calceus, qui ad medium crus uſque perveniebat, totus ex corio, ut ſunt quas hodie *bottinas* vocamus. hos calceos, & *Zanchas* & *tubulos* & *caligas* & *perones* etiam nuncuparunt. at *campagi* aliud erant: non enim integra ſolidaque pelle crura operiebant, ſed faſciis multis reticulatim implexis cingebant, de quibus nos alibi.

TYPOGRAPHUS LECTORI.

Quæ ſequuntur Lector benevole, ALBERTI RUBENI *ſunt, viri, non ſuo minus quàm ſuorum merito celeberrimi, in quibus per ſaturam cuncta hujus argumenti exhibentur, ut vel hoc ſolo nomine prætereundus hîc nobis non fuerit. Quod ſi gratum id tibi acceptumque animadverterimus, eſt quod nobis, eſt quod tanto viro gratulemur. Vale.*

Albertus Rubenius.

Libro de re *Vestiaria II. cap. I.* ubi de calceo Senatorio, & quæ eo pertinent agit, ita habet.

Calceus Senatoriæ dignatis insigne. Antiquissimi Romanorum omnes perones portarunt: qui Magistratum curulem gesserant calceos ex aluta mulleos. Cato menda purgatus. Calcei mullei alutati, aluminati. Mullei unde nomen acceperunt. Eos gestarunt Albanorum Reges, & Romanorum, postea qui curulem Magistratum gesserunt, sed tantum diebus solemnibus, quum ludos celebrarent. Hi calcei inter triumphantium insignia fuerunt I. Cæsar contra consuetudinem semper ijs usus. Cur? Mullei calcei differebant a Patriciorum calceis. Illi erant ex sandaliorum siv e crepidarum genere. Cothurnus. Tyrrhenici Tusci calcei. Mullei similes cothurnis. Cothurnorum

rum forma. Ad mediam usque tibiam perveniebant. Crepidæ, sandalia quid. Caligæ militum crepidæ. Σανδάλια calcei rubri Imperatorum Byzantinorum cothurnis mulleis similes.

LOcus hic postulare videtur, ut cum de lato clavo Senatorio satis actum sit, aliqua etiam de calceis dicamus: duo enim hæc Senatoriæ dignitatis ornamenta; unde Horatius ea conjungit:

Nam ut quisque insanus nigris medium impediit crus
Pellibus, & latum demisit pectore clavum.

Sed ut de lato clavo, ita etiam de calceis Senatorijs magna inter eruditos controversia; dum alij rubros, alij nigros fuisse contendunt. Ego, quoniam nemo adhuc in hac materia mihi plene satisfecit, omissis aliorum sententijs, hîc breviter opinionem meam in medium proferam.

Olim quidem in ipso nascentis Reip. exordio tam Senatores, quam alij, Perones, id est, calceos cavos ex crudo corio portabant: soli illi qui Magistratum curulem gesserant, calceos ex aluta habebant, & quidem mulleos, id est, rubros aut puniceos. Aperte id Cato indicat *lib.* 7. originum: [a] *Qui Magistratum curulem cepisset, Calceos mulleos alutacinatos, ceteri perones.* Qui locus mirum in modum torquet interpretes. Quidam enim emendant, [b] *Vncinatos*; nonulli, [c] *lunutatos*; alij [d] *mulleo calceatus.* nec desunt qui [e] *aluta cinnatos* legendum esse contendunt. Ego accedo ijs, qui [f] *mulleos alutatos* legunt, aut, si mavis, *aluminatos*: sic enim & Marcellus [g] *pellem aluminatam* dicit. Illo igitur tempore de quo

[a] *Apud Festum in Mulleos.* [b] *Scaliger in Festum.* [c] *Revard. l.* 1. *variorum c.* 8. [d] *Savaro ad Sidonium Epist.* 20. *lib.* 4. [e] *Torrent. in Horatium Sat.* 6. *lib.* 1. [f] *Turneb. lib.* 19. *adverf. c.* 24. [g] *Apud Salmasium Plinian. Exercitat.*

quo Cato loquitur, non alij calcei ex aluta in usu erant, nisi mullei, qui vel nomen à colore mulli piscis acceperunt, ut Isidorus asserit, vel id nomen pisci illi à colore mulleorum calceamentorum datum, ut Fenestella apud Plinium existimat. Hos autem mulleos Albanorum Reges portarunt [h], deinde & Romanorum Reges. Etenim & Romulus πεδίλοις ἐχρῆτο ἐρυθροῖς, *calceis utebatur rubris*, ut Zonaras ait *lib.* 2. Annal. Sed expulsis regibus & Reip. forma mutata, mulleorum usus perstitit penes eos qui Magistratum Curulem gesserant, si Festo credimus. Nec tamen existimo eos semper & ubique ijs calceis usos; sed diebus solemnibus solum, ut quando ludos celebrabant aut thensas ducebant. Tunc enim etiam palmatam, & cetera triumphantium ornamenta portabant, ut supra latius diximus, cum de palmata tra-

[h] *Ut Festus ait.*

ctavimus. Unde credo etiam calceos mulleos inter insignia triumphantium fuisse: illi enim eodem quo prisci Romæ Reges cultu utebantur, ut Dionysius tradit. Atque ita conjunguntur vestis triumphalis, & calcei punicei in veteri inscriptione de C. Mario: DE MANUBIEIS CIMBRICIS ET TEUTONICEIS ÆDEM HONORI VICTOR FECIT VESTE TRIUMPHALI CALCEIS PUNICEIS. Julius Cæsar autem insolens in eo visus est esse, quod diebus etiam non festis mulleos calceos gestabat, nempe ut se ab Regibus Albæ oriundum testaretur, qui ijs calceis olim usi fuerant. Dio *lib.* 49. Καὶ τότε ἔτι καίπερ παρηβηκὼς ἐς κάλλος ἤσκει. τῇ τε γὰρ ἐσθῆτι χαυνοτέρᾳ ἐν πᾶσιν ἐνηβρύνετο, καὶ τῇ ὑποδέσει, καὶ ταύτῃ μὲν ἐνίοτε καὶ ὑψηλῇ καὶ ἐρυθροχρόῳ κατὰ τοὺς βασιλέας τοὺς ἐν τῇ Ἄλβῃ ποτὲ γενομένους, ὡς καὶ προσήκων σφίσι διὰ τὸν Ἴουλον ἐχρῆτο. *Atque is jam provectiori jam ætate formæ studebat;*

de-

delicatiori enim veste semper luxuriabat, atque jam calceamento, quo interdum quoque utebatur, alto & puniceo ex more Regum Albanorum, ad quos genus suum referebat ab Iulo. Ubi videmus calceos Regum Albanorum mulleos fuisse, solo alto, & colore puniceo. Unde Salmasius haud male colligit, hos mulleos eosdem fuisse cum Tuscis aut Tyrrhenicis calceis. Quod si verum est, longe sane differebant mullei à patricijs aut Senatorijs Romanorum calceis, qui cavi erant, & totum pedem tegebant, cum Tyrrhenici ex sandaliorum sive crepidarum genere essent, ut Pollux & Hesychius testantur. Sane mulleos *similes esse cothurnorum* [i] Isidorus ait *Cothurnus* autem, ut idem asserit, *est calceamentum in modum crepidarum.* Et forte Tyrrhenici calcei iidem cum cothurnis, cum Ovidius

h 5 co-

[i] *Lib.* 19. *Etymol. c.* 34.

cothurnum Lydium appellet, id est. Tyrrhenicum aut Tuscum:

Lydius apta pedum vincla cothurnus erat.

Sed ut hoc non ausim asseverare, ita non vereor affirmare mulleos Regum Albanorum fere similes fuisse cothurnis. Utrique enim punicei erant, utrique etiam tibiatim calceabantur, ut de mulleis prodit Titinnius apud Festum, de cothurnis Virgilius

Purpureoque alte suras vincire cothurno.

Sed optime omnium cothurnos describit Sidonius in Panegyrico Anthemij de Roma Dea:

Perpetuo stat planta solo, sed fascia primos
Sistitur ad digitos, retinacula bina cothurnis
Mittit in adversum vincto de fomite pol-

pollex,
Quæ ſtringant crepidas, & concurrentibus anſis
Vinclorum pandas texant per crura catenas.

Ex quo abunde videmus cothurnos hos, quamvis crepidæ ſive ſandalia eſſent, tamen ad mediam uſque tibiam perveniſſe. Crepidæ enim ſive ſandalia, appellantur omnia calceamentorum genera, quæ digitos pedum haud includunt, quamvis etiam medium crus tegant: ita & caligæ militum Romanorum crepidæ erant aut ſandalia, quamvis ad mediam uſque tibiam aſcendebant, ut conſtat ex arcu Conſtantini, ubi caligam clavatam videmus, quam exhibet Joſephus Caſtalio decade 2. *obſervat cap.* 4. Atque hinc haud male vetus Actorum interpres σαν-δάλια caligas vertit, ut & Gloſſæ σανδάλια caligæ. Etenim & caligæ ex ſandaliorum genere erant, quam-

vis tibiatim calceabantur: digitos enim pedum haud includebant. Quod non animadverterunt * viri eruditissimi, qui magno animorum motu disputant, an caligæ sandalia sint, an verò calcei cavi. Illud non possum hîc omittere, calceos rubros Imperatorum Byzantinorum similes omnino fuisse cothurnis mulleis Regum Albanorum; erant enim crepidæ puniceæ, ut ex Nicephoro Gregora constat *lib*. 3. *c*. 8. quæ tibiatim calceabantur, ut Procopius asserit *lib*. 3. de Ædificijs. Hinc non improprie Corippus cothurnos appellat:

Purpureo suræ resonant fulgente cothurno,
Cruraque puniceis induxit regia vinclis.

Vetus Glossarium: *cothurnis βασιλικὴ τζαγγή.*

* *Salmasius ad pallium. Kerkoëtius in animadversis.*

CAP.

CAPUT II.

Perones, calcei cavi ex crudo corio. Calceos ex aluta postea Romani gesserunt. Perones effeminati. Mulleorum & patriciorum calceorum differentia contra Budæum, Lipsium, alios. Mullei crepidæ erant, patricij cavi. Patricijs calceis corrigia adsuta & lunula.

Ex his quæ diximus satis constat, calceos mulleos Regum Albanorum crepidas fuisse, sive cothurnos ex aluta rubra, quos soli illi portabant diebus solemnibus, qui Magistratus curules gesserant; alii autem omnes illo tempore, de quo Cato loquitur, perones portabant, id est, calceos cavos *ὠμοβυρσίνους* ex crudo corio; hinc *crudus* pero Virgilio, & *setosus* Sidonio. Sed postea Romani omnes cœperunt uti calceis ex aluta, qui tamen ut perones cavi erant, & totum pedem tege-

gebant, quos ideo Tertullianus perones effeminatos vocat, quia crudi perones magis viriles ſunt. Patritij tamen calcei à plebe differebant; portabant etenim calceos patritios, quos omnes recentiores, Budæus, Revardus, Briſſonius, Lipſius, Petavius ad Themiſtium, & alij cum mulleis confundunt; ſed male meo judicio. Si etenim omnes patricij ijs utebantur, non video, quare Julius Cæſar notatus fuerit, qui ὑποδέσει ἐρυθροχρόῳ κατὰ τοὺς βασιλέας τοὺς ἐν τῇ Ἄλβῃ ποτὲ γενομένους ἐχρῆτο. *Calceamento puniceo utebantur, quale olim Reges Albani geſtarunt.* Julium enim Patritium fuiſſe omnes norunt. Adhæc mullei erant crepidæ, ut aperte probavimus, cum omnes calcei urbani Romanorum, tam patritij qui plebeij, cavi eſſent, ut totum pedem tegerent, ut omnes confitentur. Unde miror Feſtum ſcribere: *Mulleos genus calceorum ajunt eſſe, quibus Reges Albanorum primi, deinde Patritij*

tritij usi sunt. Nisi forte illos solum patritios intelligit, qui magistratus curules gesserant. Isidorus sane, qui multa ex optimis auctoribus habet; patritios à mulleis diversos facit. Separatim enim utrosque describit: *Mullei*, inquit, *similes sunt cothurnorum solo alto, superiore autem parte cum osseis vel æreis malleolis, ad quos lora deligantur: dicti autem sunt à colore rubro, qualis est Mulli piscis.* De patritijs ibidem: *Patritios calceos Romulus reperit quatuor corrigiarum, assutaque luna. Iis soli Patritij utebantur, luna autem in ijs non sideris formam, sed notam centenarij numeri significabat, quod initio Patritij Senatores centum fuerint.* Ubi duo notat in calceis Patritijs eximia, quatuor nempe corrigias, & lunulam adsutam; ut & Zonaras qui calceos Patritiorum alijs diversos fuisse ait: τῇ τε ἐπαλλαγῇ τ῀ ἱμάντων καὶ τῷ τύπῳ.

ξ γράμματ☉. *Inflexione lororum & nota littera.*

CAPUT III.

Patritij calcei quatuor corrigias habuerunt, quæ ad medium crus perveniebant. Dempsteri & Marcilii error. Plebeij unicam tantum ligulam, Patritij quatuor habebant. Lora patritia. Martialis obscurus locus illustratus. Extrema ligula. Corrigiæ in calceis patritijs & Senatorijs ex nigra aluta. Non totus calceus niger, sed ligula tantum. Non læsum pedem coccina aluta cingit. Coccini calcei ex Parthicis pellibus, eorum usum sibi soli Imperatores vindicarunt. Corippus correctus. Calcei patritiorum vel albi erant, vel coccinei, vel aurati, vel κεντητοί.

PAtritij igitur calcei * quatuor corrigias sive ligulas habebant, quæ

* *Patritij igitur calcei quatuor corrigias sive ligulas habebant*] Nec aliter consulares. Sane enim Di-

quæ ad medium uſque crus perveniebant, quod Horatius innuit:

> *Nam ut quiſque inſanus nigris medium impedijt crus*
> *Pellibus.*

Ad quem locum Acro: *Et circumdedit medium crus, quia altiores ſunt calceis Senatorum.* Ubi ſatis apparet, Acronem non loqui de altitudine ſoli, ut male exiſtimant Dempſterus ad Roſinum *l. 5. c. 36.* Marcilius ad Perſium, & alij; ſed de altitudine ipſius calcei, qui altius crus tegebat quam plebeius. Cum enim calcei plebeij unicam tantum ligulam ſive corrigiam haberent, qua religabantur: Patritij quatuor corrigiarum erant, ut Iſidorus ait, quæ inter ſe im-

ptychon Leodienſe, quod Reverendo pariter & doctiſſimo. *P. Wilthemio* debemus; cùm *Anaſtaſium Conſulem* lato clavo, toga picta, tunica palmata, ſubarmali profundo, mappa circenſi, ſcipione eburneo, & ſella curuli inſignem exhibuiſſet, calceos ei tribuit quatuor corrigiis tranſverſim ſupra pedem & medio crure tenus adſtrictos. Vide figuram hîc.

implexæ ad medium uſque crus aſcendebant. Ita Zonaras *lib.* 2. Annal. Patritiorum calceos inſignes fuiſſe ait τῇ τε ἐπαλλαγῇ τῶν ἱμάντων καὶ τῷ τύπῳ τοῦ γράμματος. atque has corrigias Seneca *lora patritia* vocat libro de Tranquillitate animæ *cap.* 11. *Quæ dignitas, cujus non prætextam, & augurale, & lora patritia, & ſordes comitentur, & exportatio, & notæ, & mille maculæ & extrema contemptio?* & ita in antiquo prope portam Numentanam prætor qui mappam mittit, habet calceos cavos, quorum corrigiæ inter ſe implexæ uſque ad ſuras aſcendunt. Vide apud Philippum Rubenium *lib.* 1. *Elect. cap.* 30. Ex his quæ diximus forſitan explicari poteſt difficillimus Martialis locus *lib.* 2. *Epigr.* 29.

Rufe, vides illum ſubſellia prima terentem,
Cujus & hinc lucet ſardonychata manus:

Quæ-

Quæque Tyron toties epotavere lacernæ,
Et toga non tactas vincere jussa nives.
Cujus olet toto pinguis coma Marciliano,
Et splendent vulso brachia trita pilo.
Non extrema sedet lunata ligula planta,
Coccina non læsum cingit aluta pedem.
Et numerosa linunt stillantem splenia frontem
Ignoras quis sit? splenia tolle, leges.

Ubi illud, *non extrema sedet*, male habet: omnes interpretes, & alij quidem substituunt, *non hesterna*: alij *non externa*: quidam etiam illud, *non extrema*, conantur exponere, sed invito Apolline. Ego existimo hic à Martiale ligulam illam, quæ in pede sedet, non extremam dici, quia Stigmatias ille, in quem invehi-

hitur Martialis, calceos patritios quatuor corrigiarum portabat, atque ita ligula illa infima, quæ pedem tangit, haudquaquam extrema erat, cum contra in calceis plebeijs extrema esset: illi enim non habebant alias illas ligulas, quæ inter se implexæ usque ad suras ascendebant. Has autem corrigias in calceis patritijs & Senatorijs ex nigra aluta fuisse indubitatum est. Horatius:

Nam ut quisque insanus nigris medium impediit crus
Pellibus.

An verò totus calceus niger fuerit, dubitari potest, cum Horatius solummodo loquatur de parte calcei, quæ crus tegebat, id est de ligulis sive corrigiis: imo ex Juvenali contrarium elici potest: nempe haudquaquam totum calceum, sed partem solummodo superiorem ad tibias pervenientem nigram fuisse; ait enim Satyra 7.

Adpositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Si

Si enim lunula hæc quæ circa talos adſuta erat, ſubtexebatur nigræ alutæ, ergo pars quidem calcei, quæ ſupra talos erat, & crus impediebat, ex nigra aluta erat; non illa quæ talos & pedem tegebat. Ad hæc verbero ille apud Martialem, qui omnia Patritiorum ornamenta ſibi arrogabat, pedes cingit coccina aluta:

Coccina non læſum cingit aluta pedem.

Ubi & illud notandum, quod Martialis reprehendit in eo, quod *non læſum pedem* coccina aluta cingit. Etenim illi qui pedes læſos habebant, ſine reprehenſione coccina aluta uti poterant. Parthicæ enim pelles, ex quibus coccini calcei concinnabantur, molliſſimæ erant, atque ideo læſis pedibus aptæ; quamvis poſtea cum Imperatoribus ſoli vindicarunt ſibi coccinos calceos, alijs omnibus interdictus fuerit illorum uſus. Corippus de Caligis Imp. Conſtantinop.

Par-

Parthica Campano dederant quæ tergora fuco
Sanguineis prælata rosis, laudata rubore,
Lectaque pro sacris tactu mollissima plantis.

In libris M.S.S. est

Parthica campago dederant quæ tergora fucus.

Videndum an forte legendum sit:

Parthica campago dederant quæ tergora fucis.
Sanguineis prælata rosis.

De campagis paulo post agemus. Sed ut ad calceos nigros revertamur, Scholiastes Juvenalis ad Satyram I. negat Senatores tempore Juvenalis nigros calceos portasse. *Illo enim tempore* inquit, *necdum Senatores nigris calceis utebantur.* Quando autem ijs usi sint, postea dicemus. Unde mihi persuadeo, corrigias quidem & lora patritia ex nigra aluta fuisse; non vero ipsos calceos; qui vel albi erant, vel coccinei, vel aurati, vel etiam κεντητοί. De albis calceis Martialis *lib. 7. Epigr. 33.*

Sor-

Sordidior cœno cum ſit toga, calceus autem
Candidior prima ſit tibi Cinna nive.

De coccinis idem:

Coccina non læſum cingit aluta pedem.

Et hos quidem etiam mulleos vocarunt deinde à colore, quamvis multum diverſi eſſent à forma mulleorum, quibus Albani Reges uſi ſunt. De Auratis & κεντητοῖς Epictetus *cap. 61.* Enchridij: Καθάπερ καὶ ἐπὶ τοῦ ὑποδήματος ἐὰν τὸν πόδα ὑπερβῇς γίγνεται κατάχρυσον ὑπόδημα εἶτα πορφυροῦν, εἶτα κεντητόν. *Ut & in calceo ſi ultra pedem progreſſus fueris, fit auratus calceus, deinde purpureus, deinde acu pictus.* Ad quem locum Simplicius: Ταύτῃ δὲ ἦν ὡς ἔοικε παρὰ Ῥωμαίοις καὶ περὶ τὰ πορφυρᾶ καὶ κεντητὰ περιεργία, ὥστε καὶ τῶν καταχρύσων αὐτὰ προτιμᾶσθαι. *Tanta*

ta videtur apud Romanos in conficiendis calceis purpureis & acu pictis fuisse curiositas, ut auratis etiam præferrentur. κεντητὰ autem ὑποδήματα sunt quæ arte Phrygionis laborata sunt & acu picta, ut Salmasius ait in Fl. Vopiscum. D. Chrysostomus Homil. 22. ad populum Antiochenum: Καὶ γὰρ πολλοὶ πρὸς τοῦτο βλακείας καὶ ἀσωτίας ἐξώλισθον, ὡς καὶ τὰ ὑποδήματα καλλωπίζειν, καὶ πάντοθεν αὐτὰ ποικίλλειν οὐχ ἧττον ἢ τὰς ὄψεις ἕτεροι. *Eo mollitiei & luxuriæ multi prolapsi sunt, ut etiam calceamenta varijs coloribus fucent, & ubique pingant, non secus ac alij vultus.* Et hæc quidem sentio de calceis patritiis Romanorum, a qua opinione non admodum abit doctissimus Petavius in Notis ad Orationem 14. Themistij.

CAPUT IV.

Lunula patritij calcei ornamentum. Cur ijs adsuta. Error Zonaræ & Joan-

Ioannis Antiochensis. Lunula hæc non fuit fibula eburnea lunæ corniculantis specie. Fibulæ superiori parti pedis apposita. Vncinati & lunati calcei confusi. Salmasius refellitur, Lunulæ talis apposita. ἐπισφύριον non fuit fibula. Heroum ocrea ex candido stanno: illarum ornamenta circa malleolos ἐπισφύρια. Lunulæ Patritiorum erant eburneæ ad formam mediæ lunæ. Lunatis calceis utebantur non tantum Senatores patritij: sed & ij, qui patritij generis erant, ante Senatoriam ætatem. Calcei Senatorum, qui non patritij erant, similes ferè erant patritijs, excepta lunula. Differebant etiam in flexione ligularum.

ALterum patritij calcei ornamentum erat lunula adsuta, de qua videndus Plutarchus problem. 86. ubi diversas ejus rei rationes po-

ponit, quarum tamen nulla placet viris doctis, qui magis probant eam quam Isidorus assignat: *Luna autem*, ait, *in eis non sideris formam, sed notam centenarij numeri significabat quod initio Patritij Senatores centum fuerint.* Unde male Zonaras, qui, cum alibi legisset, littera centenarium numerum designante calceos patritios ornatos fuisse; id de R. littera interpretatus est, quæ apud Græcos nota est numeri illius. Nec dissimilis error Joannnis Antiochensis cujus locus extat apud Cl. Salmasium in Notis ad Pollionem, & ad scriptionem Regillæ. Communis Doctorum opinio hoc insigne calcei patritij fuisse fibulam eburneam lunæ corniculantis specie in malleolo pedis. Ita Alexander ab Alexandro cap. 18. lib. 5. Cœlius Rhodiginus lect. Antiquarum lib. 20. cap. 26. Pierius lib. 4. *Hieroglyph.* cap. 23. Isaacus Grangæus in Satyram 7. Iuvenalis, &

alij. Quæ ſententia quamvis haud tam abſurda eſt, ut eam exiſtimat M. Zuerius * Boxhornius; tamen mihi haud omnino probatur. Video enim in antiquis ſtatuis fibulas calceorum non apponi malleolis pedum, ſed in ſuperiore parte pedis. Iſidorus de mulleis: *Superiore autem parte, cum oſſeis vel æreis malleolis ad quos lora religantur.*

Alii per lunulam patritiam uncinum intelligunt, in fronte prima calcei infixum, unde uncinatos ſive repandos calceos cum lunatis confundunt. Ita Cl. Salmaſius in notis ad dedicat. Statuæ Regillæ, & M. Zuerius Boxhornius, quos ſatis refellit Philoſtratus, dum ait, lunulas has non in parte anteriore calcei, ſed circa talos pedis fuiſſe appoſitos. Totum illius locum adſcribam quia nemo plenius patritias lunas deſcribit. Sic igitur ille lib. 2. de Vitis Sophiſtarum in Herode Attico: Ἐπὶ

τῦ-

* *Ad quæſt. Rom. Plutarchi fol.* 132.

τούτοις ὡς ἀληθέσι γράφεται αὐτὸν φόνου Βραδούας ὁ τῆς Ῥηγίλλης ἀδελφὸς εὐδοκιμώτατος ὢν ἐν ὑπάτοις, καὶ τὸ ξύμβολον τῆς εὐγενείας περιηρτημένος τῷ ὑποδήματι, τοῦτο δέ ἐστιν ἐπισφύριον ἐλεφάντινον μηνοειδές, καὶ παρελθὼν ἐς τὸ Ῥωμαίων βουλευτήριον, πιθανὰ μὲν οὐδὲν διῄει περὶ τῆς αἰτίας ἣν ἐπῆγε, ἑαυτοῦ δὲ ἔπαινον ἐμακρηγόρει περὶ τοῦ γένους. ὅθεν ἐπισκώπτων αὐτὸν ὁ Ἡρώδης, σὺ ἔφη, τὴν εὐγένειαν ἐν τοῖς ἀστραγάλοις ἔχεις. Id est: *Ob hæc, quasi vera essent, ipsum accusat Braduas Regillæ frater, celeberrimus inter Consules, & nobilitatis notam appositam calceis gestans; hæc vero nota est* ἐπισφύριον *ex ebore, lunæ instar. Inde cum in Senatum Romanum venisset, nihil probabile de crimine quod accusabat enarravit, sed laudes suas prosapiæ suæ longo sermone produxit; unde Herodes irridens eum: Tu, inquit, nobilitatem in pedum malleolis habes.* Ubi videmus, lunulam Patritiorum fuisse ἐπισφύριον ἐλεφάντινον μηνοειδές. Sed

difficultas vertitur in voce ἐπισφύριον quæ etiam extat apud Homerum Iliados γ. & Iliad τ.

Κνημῖδας μὲν πρῶτα περὶ κνήμῃσιν
ἔθηκε
Καλὰς ἀργυρέοισιν ἐπισφυρίοις ἀ-
ραρυίας.

Quos verſus ita reddit Eobanus Heſſus:

——— ——— *Tum cruribus aptat*
Ære renidentes ocreas, quas fibula loris
Arctabat niveis.

Et ſic etiam omnes lexicographi recentiores τὸ ἐπισφύριον fibulam ocrearum exponunt. Unde Cœlius & alij etiam lunulam patritiam fibulam eſſe exiſtimarunt; ſed obſtant omnes veteres Grammatici, qui aliter hanc vocem interpretantur. Didymus: ἐπισφυρίοις] τοῖ

τ

τ͂ σφυρῶν καλύμμασιν, *malleolorum tegumentis.* Hesychius: ἐπισφύρια τὰ καλύπτοντα τὰ σφυρὰ ἐπισφύρια, *quæ tegunt malleolos.* Vide etiam Euſtathium, & alios. Unde arbitror, antiquorum Heroum ocreas, quæ erant ἑανοῦ κασσιτέροιο, id eſt, ex candido ſtanno, ut Homerus, circa talos aut malleolos pedum ornamenta quædam habuiſſe ex argento vel auro, quæ Homerus ἐπισφύρια vocat, quia malleolos pedum tegunt. Atque ita etiam Patritios Romanorum calceos eodem in loco ornamentum eburneum ad formam mediæ lunæ habuiſſe, quod à Philoſtrato ἐπισφύριον ἐλεφάντινον μηνοειδές vocatur. Unde in veteri inſcriptione, quæ dedicationem ſtatuæ Regillæ continet, hi calcei dicuntur πέδιλα ἀστερόεντα περὶ σφυρά. Omnes verſus qui ad hanc rem faciunt apponam, quia unice opinionem noſtram confirmant:

Αὐτὰρ ὁ ἀστερόεντα περὶ σφυρὰ παιδὶ πέδιλα
Δῶκεν ἔχειν τὰ λέγουσι καὶ Ἑρμάωνα φορῆναι
Ἦμος ὅτ᾽ Αἰνείαν πολέμου ἐξῆγεν Ἀχαιῶν
Νύκτα διὰ δνοφερήν. ὁ δ᾽ οἱ περὶ ποσσὶ σαωτὴρ
Παμφανόων ἐνέκειτο σεληναίης κύκλος αἴγλης
Τόνδε καὶ Αἰνεάδαι παρεναρράψαντο πεδίλῳ
Σύμβολον Αὐσονίοισιν εὐηγενέεσσι γεραιόν.
Ὥ μιν ἐκόσμησεν καὶ Κεκροπίδην περ ἐόντα
Πορσηνῶν ἀρχαῖον ἐπισφύριον γέρας ἀνδρῶν

Quos ſic vertit illuſtris Salmaſius :

At princeps lunata pedum dat vincula nato :
Qualia Mercurius quondam geſtaſſe putatur,

Cum

Cum flamma Æneam, belloque eduxit Achivûm
Per noctem: at multa cum luce salutifer illi
Circulus hærebat pedibus, lunæ æmulus orbi.
Quem talo adsutum mox nexuit Æneadum gens,
Nobilibus clarum Ausonijs insigne futurum
Cecropidem quamvis, Grajaque ab gente profectum,
Hunc, talare decus Tuscorum exornat avorum.

Lunatos hos calceos portabant omnes Senatores Patritij, ut à novitijs distinguerentur. Interpres Juvenal. ad illud *Sat. 7.*

Adpositam nigræ lunam subtexit alutæ,

Patritius Senator est, nam adsuta calceis lunula discernuntur Patritij à novitijs. Sed & Patritij ante ætatem senatoriam, immo ante prætextam depositam

positam, lunulas habebant in calceis. Papinius lib. 5. Sylvarum:

Sic te clare puer genitum sibi Curia sensit,
Primaque patritia clausit vestigia luna,
Mox Tyrios ex more Sinus, tunicamque potentem.
Agnovere humeri.

Superest ut videamus, quibus calceis Senatores, qui non erant Patritij, usi fuerint florente Imperio. Nam sane haudquaquam lunatos fuisse eorum calceos, satis in confesso est, & tamen diversos fuisse à plebeijs, ex Cicerone constat 13. Philippica: *Est etiam Asinius quidam Senator voluntarius, lectus ipse à se, apertam curiam vidit post Cæsaris mortem, mutavit calceos, Pater Conscriptus repente factus est.* Servius Senatores crepidas olim gestasse ait ad illud ex 8 Æneidos:

Et

Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tusca calceamenta: & dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post Equites Romani, nunc milites: alij calceos Senatorios volunt, quia hoc genus calceamenti à Tuscis sumptum est. Quæ vera sunt, si illa restringamus ad Senatores, qui Magistratus curules gesserant. Si enim, ut supra diximus, aliquando gestabant crepidas mulleas, quæ similes Tuscis calceamentis, ut Salmasius probat. Neque aliter Servius explicari potest; alij enim Senatores omnes semper calceos cavos portabant; crepidæ enim antiquis temporibus semper probrosæ Senatoribus. Vide D. Petavium ad orat. 14. Themistij, Ioannem Sarium Zamoscium in Tractatu de Senatu Romano, ubi Servij sententiam damnat., quam tamen defendere conatur H. Magius lib. 3. Miscel-

laneorum cap. 3. Mihi ſanè indubium videtur, Senatores Romanos florente Imperio calceos cavos portaſſe atque eos quidem haudquaquam multum diſſimiles patritiorum calceis, ſi lunulam eburneam excipias, quæ propria patritiorum. Etenim & corrigias illas nigras habebant, quæ crus tegebant. Horatius:

Nam ut quiſquam inſanus nigris medium impedijt crus
Pellibus, & latum demiſit pectore clavum.

Tamen etiam aliqua differentia fuiſſe videtur inter calceos Patritios & Senatorios in ipſa inflexione ligularum: quod elicio ex Zonara lib. 2. Annal. ubi de Servij Tullij regno agens, ea occaſione, quod Regem illum plurima plebi indulſiſſe dixerat, addit, eum aliquos etiam ex plebe in Senatum legiſſe; qui olim quidem plurimis in rebus deteriore quam patritij jure uſi fuerint. Tandem vero, ſi inter

ter regnum & Sacerdotia quædam excipias, exæquati ſunt Patricijs, ita ut calceis ſolummodo differrent: Τοῖς γὰρ εὐπατρίδαις inquit, τὰ ὑποδήματα ἀστυκὰ καὶ τῇ τε ἐπαλλαγῇ τῶν ἱμάντων, καὶ τῷ τυπῷ τοῦ γράμματος ἐκεκόσμητο. *Patritij habebant calceamenta quæ & inflexione corrigiarum & nota littera ornabantur.*

CAPUT V.

Calcei Senatorij mutati ſub Imperatoribus. Caligas ſumpſerunt pro cavis calceis. Campagis eæ ferè ſimiles erant. Campagis Diaconi Romani uſi. Origo hujus moris. Forma multum differebant a calceis Patritijs florentis imperij, contra Salmaſium. Campagi fuerunt ſandalia. Amalarius emendatus. Campagi intrinſecus ex albo corio erant, extrinſecus nigri, & Conſulum illius temporis calcei. Candido linteamine illuſtrabantur. Fuerunt inciſi. Campagi

pagi reticuli. Sandalia quædam apud Græcos incisa. Pedules. Udones. Ο'δώνια Pedules Senatorum & Clericorum ex lino, aliorum ex lana. Constantinianæ Donationis lux.

HÆc vero forma calcei Senatorij, quam modo descripsimus, mutata fuit sub Imperatoribus posterioris ævi; tunc enim caligas sumpserunt Senatores. Tertullianus, sive quis auctor est carminis in Senatorem Isacum:

—— Caligaque remota
Gallica sit pedibus molli redimita papyro.

Ex quo satis liquet, Senatores illo tempore, abdicatis calceis cavis, caligas portasse, quod sane non fecerunt florente Imperio, quo milites soli caligas habebant, ut notum est; non tamen has Senatorum caligas similes omnino fuisse caligis militaribus existimo; sed ex illo caligarum genere, quas posterior

ætas Compagos appellavit, qui ſane haud multum diverſi erant a càligis. Unde Iulius Capitolinus, caligam & campagum confundit in Maximinis: *Nam* inquit *cum eſſet Maximinus pedum, ut diximus octo & prope ſenis, calceamentum ejus, id eſt, campagum regium, quidam in luco, qui eſt inter Aquileiam & Arziam, poſuerunt, quod conſtat pede majus fuiſſe hominis veſtigio atque menſura; unde etiam vulgo tractum eſt, quum de longis atque ineptis hominibus diceretur, Caliga Maximini.* Non tamen omnino ſimiles inter ſe fuiſſe campagos & caligas teſtatur Trebellius Pollio, qui caligas & campagos diſtinguit de Gallieno: *Caligas gemmatas annexuit, cum campagos reticulos appellaret.* Senatorias autem caligas campagos fuiſſe, colligi poteſt ex Iuliano veteri Novellarum interprete, qui Novella 126 ubi interdicitur Advocatis & alijs, ne, cum cauſas agunt non præſente

Im-

Imperatore, dignitatis ſuæ inſignia aſſumant, togam nempe & calceos; ibi calceos hos campagos exponit. Hi campagi poſtea Diaconis Romanis conceſſi ſunt. Papias: *Campagi calceamenti genus, quo utebantur Diaconi Romani, vel quibus à Pontifice conceſſum eſt.* Recte: etenim & Meſſinenſes Diaconi ex privilegio Pontificum campagos portabant. D. Gregorius *lib.* 7. *Epiſt.* 28. *Pervenit itaque ad nos, Diaconos Eccleſiæ Catanenſis calceatos campagis procedere præſumpſiſſe. Quod quia nullis hactenus per totam Siciliam licuit, niſi ſolis tantummodo Diaconis Eccleſiæ Meſſanenſis, quibus olim à prædeceſſoribus noſtris non dubitatur eſſe conceſſum, bene recolitis.* Vide Alb. Puciolum de antiquo jure Siculæ Eccleſiæ cap. ult. Natus autem hic mos, ut Diaconi Romani calceis Senatorijs, ſive campagis uterentur à Conſtantino Magno. Ille enim, ſi donationi cjus credimus, Clericis Romanis

calceos Senatorios concessit. Verba Donationis sunt: *Et sicut noster Senatus calceamentis utitur cum udonibus, id est, candido linteamine illustratis, sic utantur & Clerici.* In Græco est, ὑποδήματα ἤτοι σανδάλια λευκὰ δι' ὀθονίων. Ubi satis videmus, calceos, sive campagos Senatorios illorum temporum, sandalia fuisse, non calceos cavos; unde forma multum differebant a calceis Patritijs florentis Imperij, quamvis contrarium videatur Cl. Salmasio in Trebellium. Etenim & * Amalarius Ecclesiast. Offic. *lib.* 2. *cap.* 18. sandalia Episcoporum campagos vocat. *Quia*, inquit, *usque ad pedes Beda pervenit disserendo de lineis vestibus, congruum est, ut nosmet ipsi absolvamus de sandalijs, sive, ut alio nomine, campagis, qui supersunt in pedibus.* Ita legendum, non, *campobis*, ut editum est. Idem *cap.* 25. Sandalia hæc

* *T. 9. Bibl. Patrum fol.* 339.

hæc Clericorum, quæ a Campagis Senatorum fluxerint, accurate describit, ut & Honorius Augustodunensis in Gemma animæ lib. 1. c. 210. Ubi inter alia tradunt, albo corio intrinsecus circumdata fuisse sandalia hæc, extrinsecus verò nigra fuisse: unde facile existimo, etiam Senatorios campagos hac forma fuisse; etenim & Scholiastes Juvenalis cum negat Senatores Juvenalis tempore nigris calceis usos, satis ostendit, id suo tempore in usu fuisse; sic enim scribit ad illud ex Satyr. 1.

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis:

Ostendit plus honoris videri in calceis, quam in persona; illo enim tempore nondum Senatores nigris calceis utebantur. Sed obstare videntur verba donationis Constantinianæ,* ibi enim vo-

* *Vide Bulengerum de veste Pontificali, cap.* 14.

vocantur hi campagi ὑποδήματα ἤτοι σανδάλια λευκὰ δι' ὀθονίων unde vulgo existimant, sandalia hæc fuisse alba, ex lino. Sed verba Latinæ Donationis evincunt, quæ non alba fuisse ipsa calceamenta, sed candido linteamine illustrata ostendunt. *Et sicut noster Senatus calceamentis utitur cum udonibus, id est, candido linteamine illustratis.* Unde censeo campagos hos incisos fuisse καὶ πολυσχιδεῖς, ut & olim sandalia quædam apud Græcos de quibus * Cephisiodorus Σανδάλιά τε τῶν λεπτοσχιδῶν. *Sandalia ex tenuiter incisorum genere.* Ita Honorius Augustodunensis de campagis sive sandalijs Episcoporum: *Est autem genus calceamenti incisi, quo pes partim tegitur, partim nudus cernitur.* Hinc Gallienus *campagos reticulos* appellabat: *Quia intercisi erant, ut æstivi calcei hodieque sunt multifores*, ut ait Ca-

* *Apud Pollucem l. 7. c. 22.*

Caſaubonus in Notis ad Trebellium. Quam rationem improbari à Salmaſio haud mirum ſane, cùm ille credat, campagos eoſdem eſſe cum calceis antiquis patritijs. Sed præter hos campagos ita interciſos habebant etiam Senatores & Clerici pedules ſive udones ex lino, qui tranſparente per inciſuras calceamentorum candido linteamine, campagos illuſtrabant. Hoc patet ex verbis Conſtantinianæ donationis, ſi recte ea intelligamus: *Et ſicut noſter Senatus calceamentis utitur, cum udonibus, id eſt, candido linteamine illuſtratis.* Udones ſive ὀδώνια ut viri docti obſervant, ſunt τὰ περιαπλόμενα τοῖς ποσὶν ὑφάσματα. Videndus Salmaſius in Notis ad Ælium Lampridium. Meurſius in Lexico Græco barbaro ὀδώνια. Cum autem alij portarent udones ex lana, Senatores, & eorum imitatione Clerici Romani, portabant pedules ex lino, ut ex hoc loco apparet, & ex Amalario lib. 2. de Eccle-

Ecclesiast. officijs cap. 18. *Sicut per linum, quo pedes vestiuntur, castigatio pedum significatur; ita per sandalia profectus ad prædicandum.* Atque ita calceamenta candido linteamine illustrabantur, & erant λευκὰ δι' ὀθονίων sive ὀδονίων.

IN-

INDEX AUCTORUM.

Qui tam in NIGRONO, quàm SALMASIO, & RUBENIO laudantur, corriguntur, aut illuſtrantur.

He-

SUM-

SUMMARIUM

Rerum ac verborum memorabilium in NIGRONO, SALMASIO, & RUBENIO contentorum.

Litteræ majusculæ N.R.S. *numeris pagellarum præpositæ denotant auctores, scilicet* NIGRONUM, SALMASIUM *&* RUBENIUM, *ex quibus singula hujus summarij sunt desumpta.*

Co-

G.

H.

I.

La-

L.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

Σαν-